

Ανάδειξη
ενός κοινού
πολιτισμικού χώρου
των Ευρωπαϊκών
Αγροτικών Κοινωνιών

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

Promotion
of a Cultural
Area Common
to European
Rural Communities

Πολιτιστική
Κληρονομιά του
Αγροτικού Χώρου &
Συλλογική Ταυτότητα
Οικοδομώντας την
αιφόρο ανάπτυξη των
αγροτικών κοινωνιών

Education and culture

Culture 2000

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ
EXHIBITION GUIDE

EXHIBITION CO-ORGANISERS

- The European Academy for Sustainable Rural Development (Euracademy Association) in cooperation with the Folklore and History Museum of Komotini (GR)
- Muzeum Kresow - Lubaczow (PL)
- National Museum of History (BG)
- PRISMA Centre for Development Studies (GR)

OVERALL COORDINATION

Fouli Papageorgiou, Architect (GR)

MUSEOLOGICAL STUDY

Louisa Karapidaki, Art Historian, Museologist (GR)

EXHIBITION DESIGN

- Chloe Varelidi, Architect (GR)

TEXTS AND RESEARCH OF THE EXHIBITION GUIDE

Effie Karpodini-Dimitriadi, Archaeologist, Ph.D in Folklore (GR)
Janusz Mazur, Art Historian, Museologist (PL)
Kiril Topalov, Professor in Literature and Folklore (BG)
Leonora Boneva-Trayanova, Historian, PhD in Museology (BG)

TEXT OF THE SCENARIO

- Louisa Karapidaki, Archaeologist, Museologist (GR)
- Fouli Papageorgiou, Architect (GR)

GRAPHIC DESIGN

- Concept and artwork: Ability Integrated Communication, Athens (GR)

Published by Euracademy Association, on behalf of the CULT RURAL partnership

Athens, January 2009

ISBN 978-960-88634-2-2

This project has been funded with support from the European Commission, Framework Programme CULTURE 2000. This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΣΥΝΔΙΟΡΓΑΝΩΘΗΚΕ ΑΠΟ:

- Ευρωπαϊκή Ακαδημία για τη Βιώσιμη Αγροτική Ανάπτυξη (Euracademy Association) σε συνεργασία με το Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο Κομοτηνής (Ελλάδα)
- Μουσείο Kresow - Lubaczow (Πολωνία)
- Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (Βουλγαρία).
- PRISMA - Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών (Ελλάδα)

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Φούλη Παπαγεωργίου, Αρχιτέκτων

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

- Λουίζα Καραπιδάκη, Ιστορικός Τέχνης, Μουσειολόγος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

- Χλόη Βαρελίδη, Αρχιτέκτων

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΔΗΓΟ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Έφη Καρποδίνη-Δημητριάδη, Αρχαιολόγος, Δρ Λαογραφίας
Janusz Mazur, Ιστορικός Τέχνης, Μουσειολόγος
Kiril Topalov, Καθηγητής Λογοτεχνίας και Λαογραφίας
Leonora Boneva-Trayanova, Ιστορικός, Δρ Μουσειολογίας

ΣΕΝΑΡΙΟ ΕΚΘΕΣΗΣ

Λουίζα Καραπιδάκη, Ιστορικός Τέχνης, Μουσειολόγος
Φούλη Παπαγεωργίου, Αρχιτέκτων

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

Ability Integrated Communication, Αθήνα

Εκδόθηκε από την Ευρωπαϊκή Ακαδημία για τη Βιώσιμη Αγροτική Ανάπτυξη (Euracademy Association) εκ μέρους της κοινοπραξίας του Έργου CULT RURAL

Αθήνα, Ιανουάριος 2009

ISBN 978-960-88634-2-2

Το παρόν Έργο χρηματοδοτήθηκε με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Πρόγραμμα Πλαίσιο «Πολιτισμός 2000». Η έκδοση αυτή αντανακλά τις απόψεις μόνον των συγγραφέων και η Επιτροπή δεν έχει ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση της πληροφορίας που περιλαμβάνεται εδώ.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

FOLKLORE AND HISTORICAL MUSEUM OF KOMOTINI

10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ-10 ΜΑΡΤΙΟΥ 2009

10 JANUARY-10 MARCH 2009

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

Πολιτιστική
Κληρονομιά του
Αγροτικού Χώρου και
Συλλογική Ταυτότητα

Οικοδομώντας την
αιψόρο ανάπτυξη των
αγροτικών κοινωνιών

Euracademy
ASSOCIATION

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ
EXHIBITION GUIDE

This exhibition forms part of CULT RURAL, an international project co-funded by the European Commission in the context of “Culture 2000”, the Framework Programme in Support of Culture. CULT RURAL brings together eight organisations from seven EU member states, aiming to create a Cultural Area Common to European Rural Communities, by distilling the messages conveyed to present day societies through the cultural heritage of Rural Europe, drawing lessons with a real value for sustainable development.

There is no doubt that the rural heritage is an important aspect of European culture, which should be protected and preserved. Furthermore, rural heritage has a lot to teach contemporary societies: for example, the traditional methods of exploiting natural resources and related technologies may provide ample inspiration for energy saving today; or, the continuity of rural cultural heritage and its role as a source of community identity and bonding, may challenge the globalisation of culture. CULT RURAL has set out to explore the links between rural heritage and sustainable development around three themes:

- I. Rural cultural landscapes: the interaction between rural communities and the natural environment.
- II. Inspiration, innovation and technology: the rural perspective and the global pressures
- III. Rural heritage and collective identity: building the sustainability of rural communities

Each of the above themes has been elaborated by a group of partner organisations covering two to three countries. It provided the springboard and guiding concept for the conduct of ethnographic research and the mounting of an exhibition, to show both the common roots of the European rural heritage and its impact on the sustainable development of present-day rural societies. The first theme is dealt with by partners in Greece and Italy; the second by partners in Sweden, France and Hungary; and the third by partners in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition presented here deals with the third theme, i.e. identity building through celebrations, rituals and customs that have survived through the ages in rural communities and are still used as a reference point in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition is organised along a sequence of four units, which build the scenario explained in section two of this Guide. Museum objects, pictures, film and sounds are brought together to create the atmosphere of a “performance” in which rituals and celebrations are presented as they survive today, provoking the visitor to become part of them, discover their meaning, associate with the performers and reflect on the value of cultural memory and identity as a reserve of “social capital” that can make our lives richer, improve our well being and regenerate the rural areas of Europe.

Η παρούσα Έκθεση αποτελεί τμήμα του διακρατικού Έργου CULT RURAL, το οποίο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο του Προγράμματος Πλαισίου για την Στήριξη του Πολιτισμού «Πολιτισμός 2000». Το CULT RURAL Βασίζεται στη συνεργασία 14 οργανισμών από 7 Ευρωπαϊκές χώρες, με στόχο τη δημιουργία ενός κοινού πολιτισμικού χώρου για τις Ευρωπαϊκές αγροτικές κοινωνίες. Η προσπάθεια αυτή φιλοδοξεί να αναδείξει τα μηνύματα που μεταφέρει στις σύγχρονες κοινωνίες η πολιτιστική παράδοση του Ευρωπαϊκού αγροτικού χώρου και ιδιαίτερα τα διδάγματα με πραγματική αξία για την αειφόρο ανάπτυξη.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αγροτική πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί μια σημαντική πτυχή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και πρέπει να προστατευτεί και να διατηρηθεί. Επιπλέον, η αγροτική κληρονομιά προσφέρει πολλά διδάγματα στις σύγχρονες κοινωνίες: οι παραδοσιακές μέθοδοι εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και οι αντίστοιχες τεχνολογίες αποτελούν ένα παράδειγμα που προσφέρει πολλές ιδέες σήμερα για εξοικονόμηση ενέργειας. Ακόμη, η παρατηρούμενη ιστορική συνέχεια της πολιτιστικής κληρονομιάς του αγροτικού χώρου και ο ρόλος που διαδραματίζει ως έναυσμα κοινωνικής ταυτότητας και συλλογικότητας μπορεί να αποτελέσει αντίβαρο της παγκοσμιοποίησης του πολιτισμού. Το CULT RURAL αναδύεται σε μια προσπάθεια εξερεύνησης της σχέσης μεταξύ αγροτικής κληρονομιάς και αειφόρου ανάπτυξης με επίκεντρο τρία θεματικά σύνολα:

- I. Αγροτικό πολιτισμικό τοπίο: αλληλεπίδραση μεταξύ αγροτικών κοινωνιών και του φυσικού περιβάλλοντος τους.
- II. Έμπνευση, καινοτομία και τεχνολογία: η οπτική του αγροτικού χώρου κάτω από την πίεση της παγκοσμιοποίησης.
- III. Πολιτιστική κληρονομιά του αγροτικού χώρου και συλλογική ταυτότητα: οικοδομώντας την αειφορία των αγροτικών κοινωνιών.

Κάθε ένα από τα παραπάνω θεματικά σύνολα αναπτύχθηκε από ομάδα συμμετεχόντων φορέων, η οποία κάλυπτε δύο ή τρεις χώρες. Οι θεματικές αυτές αποτέλεσαν το έναυσμα και την κεντρική ιδέα για την εθνογραφική έρευνα και την αντίστοιχη οργάνωση έκθεσης, με σκοπό να διαφανούν οι κοινές ρίζες της Ευρωπαϊκής αγροτικής κληρονομιάς και η συνεισφορά της στη βιώσιμη ανάπτυξη των σημερινών κοινωνιών. Το πρώτο θεματικό σύνολο αναπτύχθηκε από Έλληνες και Ιταλούς εταίρους, το δεύτερο από Σουηδούς, Γάλλους και Ούγγρους και το τρίτο από Έλληνες, Πολωνούς και Βούλγαρους.

Η έκθεση που παρουσιάζεται στον Οδηγό αυτό πραγματεύεται το τρίτο θεματικό σύνολο, δηλαδή την οικοδόμηση ταυτότητας μέσα από εορτασμούς, λαϊκά δρώμενα και έθιμα που επέζησαν στη διάρκεια των αιώνων και αποτελούν ακόμη «σημεία αναφοράς» στην Ελλάδα, την Πολωνία και την Βουλγαρία.

Η έκθεση αποτελείται από τέσσερις ενότητες, οι οποίες παρουσιάζουν το σενάριο που αναπτύσσεται στο δεύτερο κεφάλαιο του Οδηγού. Μουσειακά αντικείμενα, εικόνες, φιλμ και ήχοι συνθέτουν μια ατμόσφαιρα θεατρικής παράστασης, μέσα στην οποία τα λαϊκά δρώμενα και οι εορτασμοί αναβιώνουν στη σημερινή τους μορφή, προκαλώντας τον επισκέπτη να συμμετάσχει, να ανακαλύψει το νόημά τους, να ταυτιστεί με τους πρωταγωνιστές και να αναλογιστεί την αξία της πολιτισμικής μνήμης και ταυτότητας. Δηλαδή όλα αυτά, που δημιουργούν ένα απόθεμα «κοινωνικού κεφαλαίου», μπορούν να κάνουν τη ζωή μας πιο πλούσια, να συντελέσουν στην ευημερία μας και να υποβοηθήσουν την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών.

1.

2.

1. Full community participation in the carnival of Sochos, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

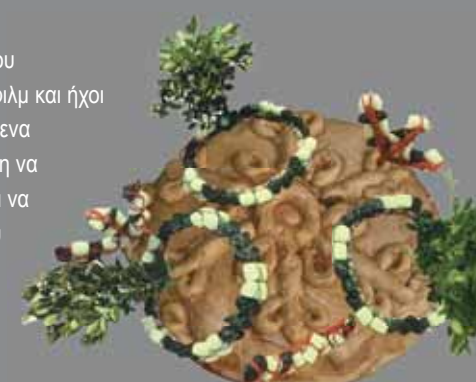
2. New Year's "Draby" carolling from Podkarpackie voivodship, Poland

3. Lazarka's headdress, Bulgaria

4. Carol-singer's ritual bread, Bulgaria

3.

4.

1. Συμμετοχή των κατοίκων στο καρναβάλι του Σοχού (φωτ. Β. Βουτσάς)

2. Καλαντιστές «Draby» για την Πρωτοχρονιά από την Επαρχία Podkarpackie, Πολωνία

3. Κάλυμμα κεφαλής Λαζαρίνας, Βουλγαρία

4. Τελετουργικό ψωμί καλαντιστών, Βουλγαρία

Rural customs and events play a leading role in the culture of the three countries participating in the current exhibition. They keep the collective memory alive and manifest, in the most eloquent way, the strong foundation and the values of each community upon which its social and cultural evolution has been built.

Greece, at the South end of the Balkan Peninsula in the crossroads between Europe and the East, has one of the longest standing cultural traditions due to historical and geographical reasons. Both East and West exercised influences on Greek culture, while great civilisations have left their impact through the ages all over its geographic extent. Rural areas, especially those of the North (Epirus, Macedonia and Thrace) were the ones that largely contributed to the cultural evolution. Living in the same geographical area for centuries, speaking a language that has naturally evolved from antiquity, Greeks continue, mostly in the rural communities, their traditional customs and rites. Rituals dating back to antiquity, signs and symbols expressed on different occasions, especially during festive events combining Christian and pre-Christian elements, depict the multifaceted and multilevel cultural identity of the rural areas. A plurality of mutually interdependent signs and symbols guide and regulate the social practices of every day life. Consciously or unconsciously reproduced, they provide a cultural code that manifests itself on various occasions. The objects and photos of the current exhibition offer some illustrative examples.

Poland, situated in Central Europe, has a culture closely related to the country's long history. Customs, rites and rituals, feasts and festivals reflect the unique character of the country, as well as all the influences and inspirations exercised

on Polish culture and so contributing to Poland's cultural identity. Małopolska, situated in the south-eastern part of the country, constitutes a unique centre of the Polish Carpathians, not only in the geographical sense, but also the cultural one. Małopolska is one of the oldest (10th c.) and the most important regions of Poland. The main centre of the area, Cracow, was the capital of the country until the end of the 16th c. During the time of the annexation (1772-1918) Małopolska, which was under the rule of Austria (the so-called Galicia) played a remarkable role in the reconstruction of the Polish state regained after the 1st World War. The folk culture of Małopolska was shaped as a result of many centuries' lasting settlement processes. The main role was played by Polish people; besides them there were Jews, Germans and, in the southern-eastern part, Ukrainians. In the territory of Małopolska the majority were mainly Polish ethnographic groups, numerous groups of highlanders (for example from Podhale), Lasowiaczy and Rzeszowiaczy. There, a lot of traditional rites and folk customs remain alive today. The region where the folklore is most evident is Podhale.

Bulgaria, located in Southeastern Europe, preserves traditions dating back many centuries. Bulgaria adopted Christianity in the 9th century. During the Middle Ages its culture bridged the civilizations of Antiquity and Byzantium with that of the Slavonic world, as Bulgarian became the first literary, liturgical and official-administrative Slavonic language. Under Ottoman rule, Bulgarian culture, in common with the other Balkan cultures, created a compensatory rich folklore and multiform civilisation. The history of the Bulgarian rural spiritual culture supplies abundant materials for exhibitions, scientific seminars and summer schools, for detailed research on that culture, as well as for various initiatives in which this particular problematic can be popularized among young people. The two scientific institutions participating in the current exhibition explore the dynamic changes that have taken shape in the traditional rural culture as a result of industrialization and globalization. They also draw attention to those features of contemporary rural culture which would, to the greatest degree, guarantee the sustained development both of culture and of certain important aspects of life of the young generation in rural regions, their social integration and cultural identity.

Οι εκδηλώσεις και τα έθιμα των αγροτικών κοινωνιών διαδραματίζουν έναν πρωτεύοντα ρόλο στον πολιτισμό και των τριών χωρών που συμμετέχουν στην παρούσα έκθεση.

Η **Ελλάδα**, στο νότιο άκρο της Βαλκανικής χερσονήσου, στο σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ανατολή, έχει να επιδείξει μια μακραίωνη πολιτιστική παράδοση. Τόσο η Ανατολή όσο και η Δύση άσκησαν επιδράσεις στην ελληνική πολιτιστική ταυτότητα, ενώ οι αγροτικές περιοχές του Βορρά (Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη) συνέβαλαν καθοριστικά στην πολιτισμική εξέλιξή της. Κατοικώντας αιώνες τώρα οι Έλληνες στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, μιλώντας μια γλώσσα που έχει φυσικά εξελιχθεί από την αρχαιότητα, συνεχίζουν, κυρίως στις αγροτικές περιοχές, να επιδίδονται στις ίδιες ή παρόμοιες παραδοσιακές εθιμικές εκδηλώσεις. Έθιμα, που χρονολογούνται από την αρχαιότητα, σημάδια και σύμβολα που εμφανίζονται σε διάφορες περιπτώσεις, κυρίως κατά τη διάρκεια εορταστικών εκδηλώσεων και που συνδυάζουν χριστιανικά με προχριστιανικά στοιχεία, αντικατοπτρίζουν την πολυπρόσωπη και πολυεπίπεδη πολιτιστική ταυτότητα των αγροτικών περιοχών. Ένα πλήθος από αλληλοεξαρτώμενα σημάδια και σύμβολα καθοδηγούν και ρυθμίζουν τις κοινωνικές πρακτικές της καθημερινής ζωής. Αναπαραγόμενα, συνειδητά ή ασυνείδητα, παρέχουν έναν πολιτιστικό κώδικα που εκδηλώνεται σε διάφορες περιστάσεις.

Η **Πολωνία**, στην Κεντρική Ευρώπη, έχει έναν πολιτισμό που συνδέεται στενά με την μακρά ιστορία της χώρας. Έθιμα, εκδηλώσεις, τελετουργίες, εορτές και πανηγύρια εκφράζουν τον μοναδικό χαρακτήρα της χώρας καθώς και όλες τις επιδράσεις και επιρροές που ασκήθηκαν στον Πολωνικό πολιτισμό συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της Πολωνικής πολιτιστικής ταυτότητας. Η περιοχή της *Małopolska*, στο νοτιοανατολικό άκρο της χώρας, αποτελεί ένα μοναδικό κέντρο των Πολωνικών Καρπαθίων, όχι μόνον γεωγραφικό αλλά και πολιτιστικό και είναι μία από τις παλαιότερες (10ος αι.) αλλά και από τις σπουδαιότερες επαρχίες της Πολωνίας. Το κέντρο της περιοχής, η Κρακοβία, υπήρξε πρωτεύουσα της χώρας έως τον 16ο αι. Κατά τη διάρκεια της προσάρτησης (1772-1918) η *Małopolska*, που τότε βρισκόταν υπό τη διακυβέρνηση της Αυστρίας (επνομαζόμενη Γαλικία), διαδραμάτισε έναν αξιοσημείωτο ρόλο στην ανοικοδόμηση του Πολωνικού κράτους που επανακτήθηκε μετά τον 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο λαϊκός πολιτισμός της *Małopolska* διαμορφώθηκε διαμέσου των αιώνων ως αποτέλεσμα μακράς διάρκειας εποικιστικών διαδικασιών. Τον κύριο ρόλο διαδραμάτισαν οι Πολωνοί· εκτός από αυτούς υπήρχαν Εβραίοι, Γερμανοί και, στο νοτιοανατολικό άκρο, Ουκρανοί. Στην περιοχή η πλειοψηφία ήταν Πολωνικές εθνογραφικές ομάδες, μεγάλος αριθμός από ορεσίβιους (πχ από την περιοχή *Podhale*) καθώς και άλλοι κάτοικοι (*Lasowiaczy* και *Rzeszowiaczy*) επίσης ορεινών περιοχών. Στην *Małopolska* πολλές από τις εθιμικές παραδοσιακές εκδηλώσεις διατηρούνται έως σήμερα. Η περιοχή *Podhale* είναι αυτή στην οποία ο λαϊκός πολιτισμός διατηρείται περισσότερο.

Η **Βουλγαρία**, στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, διατηρεί μακραίωνες παραδόσεις. Η Βουλγαρία ασπάστηκε τον Χριστιανισμό τον 9ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ο πολιτισμός της γεφύρωσε τις παραδόσεις της αρχαιότητας και του Βυζαντίου με εκείνες του Σλαβικού κόσμου καθώς η Βουλγαρική έγινε η πρώτη Σλαβική γλώσσα: λογοτεχνική, εκκλησιαστική και επίσημη γλώσσα της διοίκησης. Υπό την οθωμανική κατοχή δημιούργησε έναν πλούσιο και πολύμορφο λαϊκό και εθνογραφικό πολιτισμό. Η ιστορία του Βουλγαρικού αγροτικού πολιτισμού παρέχει πληθώρα υλικού για εκθέσεις, επιστημονικά σεμινάρια και θερινά σχολεία, τόσο για λεπτομερή έρευνα όπως επίσης και για διάφορες πρωτοβουλίες που θα ενθαρρύνουν τη διάχυση των στοιχείων του μεταξύ των νέων ανθρώπων. Τα δύο επιστημονικά ιδρύματα που συμμετέχουν στην παρούσα έκθεση εξερευνούν τις δυναμικές αλλαγές, που διαμορφώθηκαν στον παραδοσιακό αγροτικό πολιτισμό ως αποτέλεσμα της βιομηχανοποίησης και της παγκοσμιοποίησης. Εφιστούν, επίσης, την προσοχή σε εκείνα τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου αγροτικού πολιτισμού, τα οποία θα μπορούσαν, στο μεγαλύτερο βαθμό, να εγγυηθούν την αδιάπτωτη ανάπτυξη τόσο του πολιτισμού όσο και ορισμένων σημαντικών πτυχών της ζωής της νέας γενιάς των αγροτικών περιοχών, την κοινωνική τους ενσωμάτωση και την πολιτιστική τους ταυτότητα.

5. Μουσικοί ηγούνται της πομπής των Θεοφανίων στην Καλή Βρύση, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

6. Καλαντιστής, Βουλγαρία

5. Musicians lead the parade during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

6. Carol-singer, Bulgaria

6.

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

INTRODUCTION

This exhibition aims to reveal and illustrate the symbolisms that have been preserved in the conscience of rural communities, thus remaining alive as a foundation of their collective identity. Celebrations, weddings, rituals and customs provide a forum for community gatherings and for revival and preservation of long-held traditions reinforcing the community spirit. Symbolic events may have lost their potency in present societies; however their significance remains high, because customary and traditional acts incorporate a nostalgic dimension, relating the past to the present, keeping the collective memory alive and demonstrating, in a unique way, the difference between everyday life and celebrations, the latter having a primary function as sources of joy and cultural expression, usually through dancing, singing and sharing food and drink. The exhibition attempts to interpret the role of such events in the process of social and cultural evolution, to show how social capital is being built and enhanced.

The exhibition is structured along four “thematic units” that reflect manifestations of symbolic acts in the ethnography and current practices of three countries: Greece, Poland and Bulgaria. These units refer to a) apotropaic and protective acts, b) symbolisms of fertility, c) ecstatic rituals and d) rites of passage.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

This unit includes apotropaic and protective rituals and objects related to the 12-day feast of Christmas and to the carnival. Christmas brings with it a rich range of customs expressed by the preparation of special breads and the performance of

rituals related to divine adoration and the warding off of evil spirits. The meaning of these customs and rituals is relayed through a diversity of exhibits: animal-head or demonic masks, bells, swords and shepherd’s sticks, as well as musical instruments forming parts of masquerades, are worn by children or adults to drive away the evil spirits and the forces of winter and darkness; carolling bells, houses, boats, holy crèches, Christmas decorations and porte-bonneur form part of rituals related to the religious character of Christmas; specially decorated breads and wafers depict the hope for affluence and abundance of food throughout the year. Films from various regions of Greece, Poland and Bulgaria can be selected by the visitor to view, placing the exhibits in the context of the actual happenings.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

The fertility of the earth is symbolized by the rituals of Easter and by harvesting celebrations that conclude cultivation cycles. Easter is for Christians the most sacred event of the year, symbolizing also the regeneration of the earth and its preparation for bearing fruits. The dividing line between religious and fertility rituals is very fine: Palm crosses, lazarinés, Easter eggs, epitaphios, specially decorated breads are presented, complemented by audio-visual material depicting parades and ceremonies that transcend faith to symbolize health, fortune and a good harvest. Harvesting celebrations in fields are illustrated by photos and film; and exhibits of symbolic objects are presented such as bowls with grains and fruit, ear-corns and special bread.

7. Disguised woman in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

8. Figurine from vetch's Christmas by J. Jakielaszek, Gać, Poland

9. “Goat” Disguise, made by M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland

10. Christmas tree decoration, 2005, Poland

ΤΟ ΣΕΝΑΡΙΟ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Έκθεση στοχεύει να αποκαλύψει στον επισκέπτη με γλαφυρό τρόπο τους συμβολισμούς που διατηρήθηκαν στη συνείδηση των αγροτικών κοινωνιών και παρέμειναν ένα ζωντανό στοιχείο διαμόρφωσης της συλλογικής τους ταυτότητας. Εορτασμοί, γάμοι, ιεροτελεστίες και έθιμα παρέχουν αφορμές για κοινωνικές συναθροίσεις και για την αναβίωση και διατήρηση μακρόχρονων παραδόσεων που ενισχύουν την κοινωνική αλληλεγγύη. Τα συμβολικά δρώμενα μπορεί να έχουν χάσει τη μεταφυσική επίδρασή τους στις σύγχρονες κοινωνίες. Ωστόσο η σημασία τους παραμένει μεγάλη, εφόσον οι εθιμικές παραδοσιακές πράξεις ενσωματώνουν μια διάσταση νοσταλγίας, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν, και διατηρούν τη συλλογική μνήμη ζωντανή ενώ επιδεικνύουν, με μοναδικό τρόπο, τη διαφορά μεταξύ καθημερινότητας και γιορτής. Ιδιαίτερα οι γιορτές έχουν πρωταρχική σημασία ως πηγή χαράς και πολιτισμικής έκφρασης, που εκδηλώνεται με χορό, τραγούδι, φαγητό και ποτό. Η έκθεση προσπαθεί να ερμηνεύσει τον ρόλο αυτών των εκδηλώσεων μέσα στην εξελικτική διαδικασία διαμόρφωσης του κοινωνικού και πολιτισμικού γίνεσθαι, δίνοντας συγχρόνως κάποια στοιχεία για το πώς δομείται και ενισχύεται το κοινωνικό κεφάλαιο.

Η Έκθεση δομείται στη βάση τεσσάρων θεματικών ενότητων που παρουσιάζουν αντίστοιχες ομάδες συμβολικών εννοιών και πρακτικών της λαογραφικής παράδοσης και της σύγχρονης ζωής σε τρεις χώρες: την Ελλάδα, την Πολωνία και τη Βουλγαρία. Οι ενότητες αυτές αναφέρονται α) στα αποτροπαϊκά και προστατευτικά δρώμενα, β) στους συμβολισμούς γονιμότητας, γ) στα εκστατικά δρώμενα, και δ) στις διαβατήριες τελετουργίες.

ΑΠΟΤΡΟΠΑΪΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

Αυτή η ενότητα περιλαμβάνει αποτροπαϊκά δρώμενα και συναφή αντικείμενα χαρακτηριστικά των εορτασμών του Δωδεκαήμερου των Χριστουγέννων και του καρναβαλιού. Τα έθιμα των Χριστουγέννων είναι πολλά, και περιλαμβάνουν το ζύμωμα ειδικά διακοσμημένων ψωμιών αλλά και την τέλεση δρώμενων που σχετίζονται με τη θεία λατρεία και τον εξορκισμό των κακών πνευμάτων. Η σημασία των εθίμων αυτών αποδίδεται μέσα από διάφορα εκθέματα: ζωόμορφες ή δαιμονικές μάσκες, κουδούνια, σπαθιά, γκλίτσες, μουσικά όργανα που συνοδεύουν τις πομπές μεταμφιεσμένων και τα φορούν παιδιά και ενήλικες για να αποτρέψουν τα κακά πνεύματα και τις σκοτεινές δυνάμεις του χειμώνα και της νύχτας. Ακόμη, κουδούνια ή άλλα εξαρτήματα για κάλαντα, σπιτάκια, βάρκες, φάντες, στολίδια Χριστουγέννων και γούρια αποτελούν μέρος των Χριστουγεννιάτικων δρώμενων, ενώ τα ειδικά διακοσμημένα ψωμιά ή μπισκότα συμβολίζουν την ελπίδα για ευημερία και αφθονία τροφής στο νέο χρόνο. Οπτικο-ακουστικό υλικό δίνει τη σημερινή ατμόσφαιρα των εθίμων αυτών στον επισκέπτη.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Η γονιμότητα της γης συμβολίζεται από τις τελετές του Πάσχα και τις γιορτές της συγκομιδής διάφορων καρπών, που συνήθως αποτελούν την κατακλείδα του κύκλου παραγωγής τους. Το Πάσχα είναι για τους Χριστιανούς η πιο ιερή γιορτή της χρονιάς, που ωστόσο συμβολίζει ακόμη την αναγέννηση της γης και την προετοιμασία της για την καρποφορία. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα θρησκευτικά έθιμα και αυτά της γονιμότητας είναι πολύ λεπτή: σταυροί από βάνια, λαζαρίνες, αβγά του Πάσχα, επιτάφιοι, ειδικά διακοσμημένα ψωμιά και τσουρέκια παρουσιάζονται στην Έκθεση, συνοδευόμενα από οπτικο-ακουστικό υλικό που εικονίζει γιορτές και περιφορές, για να δώσουν το μήνυμα της πίστης, της υγείας, της καλοτυχίας και της πλούσιας σοδειάς. Οι γιορτές της αγροτικής συγκομιδής παρουσιάζονται ιδιαίτερα, μέσα από οπτικο-ακουστικό υλικό και συμβολικά εκθέματα όπως λεκάνες και καλάθια με καρπούς, ψάθες από πλεγμένα στάχυα και διακοσμημένα ψωμιά.

9.

7. Γυναικεία μεταμφίεση από το καρναβάλι της Νάουσας, Μακεδονία, Ελλάδα. (φωτ. Β. Βουτσάς)

8. Ξύλινο χριστουγεννιάτικο ειδώλιο, J. Jakielaszek, Gać, Πολωνία

9. Προσωπείο σε μορφή «Κατοίκας», κατασκευή M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Επαρχία Podkarpackie 1997, Πολωνία

10. Διακόσμηση χριστουγεννιάτικου δένδρου, 2005, Πολωνία

10.

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

ECSTATIC RITUALS

Anastenaria or nestinar dance is a representative example of ecstatic rituals practiced in the Balkans, allegedly of pagan origin. With roots in ancient times, these rituals have kept alive the memory and bonds of communities which many generations ago arrived from the Black Sea to Thrace. Barefoot villagers walk over hot coals on St Constantine and Helen's day, performing an ecstatic dance influenced by the sound of a specific tune. Exhibits include dressed ikons, as the central item of the ritual, musical instruments (lyra, bag pipes and drum), sacred kerchiefs (amanetia). A film and slide show with an imposing sound track takes the visitor through the ritual, from the preparation of the firewalkers at home to their departure and return for a celebration dinner. Although turned into a tourist attraction in recent years, the ecstatic abilities of firewalkers that are inherited or attained after a lengthy preparation and meditation, remain solid parts of a rural tradition that has managed to stay alive.

rites of passage

Rituals celebrating the passage of nature from one season to another and the passage from adolescence to married life and maturity in the lifecycle of humans, have always had a special significance, imbued with symbolic acts and objects. The summer solstice days are celebrated by fires and divinations, coinciding with St. John the Baptist's day. Fire symbolizes purification, but also protection against misfortune, bad luck and illness. Floating candles on water inside flower wreaths are exhibited and illustrated in photographs,

to convey the message of the triumph of light over darkness. Divinations accompany the solstice celebrations: love fortune-telling, interpretation of dreams and clairvoyance, all connected to future love and marriage are symbolized by such exhibits as water urns, keys, dancing and music films and photographs. The wedding celebrations have their own symbolic objects and parades: a rich bridal dress with decorated head cover and jewelry, wedding flags, dowry chests and special foods, including decorated breads, cakes and pomegranates, are presented around a dancing circle of life-size photographs and a celebration table with a panorama of foods and various utensils, to depict the celebration of utmost joy and hope represented by a wedding.

EPILOGUE

The thematic organization of the exhibition, based on its narrative character, allows the visitor to comprehend the symbolic meanings that build the collective identity of communities through the selective presentation of objects, images and sounds. Modern works of art complete the structure of the thematic units, illustrating the modern artists' interpretation of the symbolic acts and customs exhibited.

ΤΟ ΣΕΝΑΡΙΟ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΕΘΙΜΑ ΕΚΣΤΑΤΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Τα αναστενάρια ή νεστινάρια αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα εκστατικών δρώμενων που τελούνται στις Βαλκανικές χώρες και έχουν κατά πολλούς παγανιστική προέλευση. Με ρίζες στην αρχαιότητα, τα δρώμενα αυτά κράτησαν ζωντανή τη μνήμη της παράδοσης και τους κοινωνικούς δεσμούς κοινοτήτων που μετανάστευσαν από τον Εύξεινο Πόντο στην Θράκη πριν από πολλές γενιές. Οι αναστενάρηδες περπατούν με γυμνά πόδια πάνω σε αναμμένα κάρβουνα την παραμονή και ανήμερα της γιορτής των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, τελώντας ένα εκστατικό χορό κάτω από τους ήχους μιας τελετουργικής μουσικής. Τα εκθέματα στην ενότητα αυτή περιλαμβάνουν «ντυμένες» εικόνες με μαντήλια (αμανέτια) και τάματα -που αποτελούν το κεντρικό στοιχείο της τελετής και μουσικά όργανα (λύρα, γκάιντα, νταούλι). Οπτικο-ακουστικό υλικό μεταφέρει τον επισκέπτη στο χώρο του δρώμενου για να παρακολουθήσει όλο το λειτουργικό, από την προετοιμασία των αναστενάρηδων στο σπίτι τους, μέχρι την αναχώρηση τους, την τέλεση του δρώμενου και την επιστροφή τους για το εορταστικό δείπνο. Παρόλο ότι τα τελευταία χρόνια το δρώμενο αυτό έχει μετατραπεί σε τουριστικό αξιοθέατο, οι εκστατικές ικανότητες των αναστενάρηδων, οι οποίες συνήθως κληρονομούνται ή αποκτώνται μετά από μακρά προετοιμασία και διαλογισμό, παραμένουν ένα σημαντικό κομμάτι της αγροτικής παράδοσης που παραμένει ζωντανό ως τις μέρες μας.

ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

Οι τελετές που γιορτάζουν τη πέρασμα της φύσης από μια εποχή στην επόμενη ή τη διάβαση των ανθρώπων από τα στάδια του κύκλου της ζωής, δηλ. από την εφηβεία στον έγγαμο βίο και την ωριμότητα, είχαν πάντα μια ιδιαίτερη σημασία στη λαϊκή παράδοση που εκδηλώνεται με συμβολικά δρώμενα και αντικείμενα. Οι μέρες της θερινής ισημερίας γιορτάζονται με φωτιές και μαντικά έθιμα που συμπίπτουν με τον εορτασμό του Αη-Γιάννη του Κλειδωνα. Η φωτιά συμβολίζει τον εξαγνισμό, αλλά επίσης και την προστασία από την κακοτυχία, το μάτι και την αρρώστια. Κεριά, μέσα σε στεφάνια από λουλούδια που επιπλέουν σε νερό μεταφέρουν το μήνυμα του θριάμβου του φωτός πάνω στο σκοτάδι. Ακόμη, τα μαντικά έθιμα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των εορτασμών του Κλειδωνα: η πρόβλεψη της «μοίρας» των κορισιών για την αγάπη και το γάμο, η ερμηνεία των ονείρων της νύχτας που προηγείται των τελετών, βρίσκουν τη συμβολική αναπαράστασή τους μέσα από αντικείμενα όπως το κανάτι, το κλειδί και η κούπα. Τα σχετικά έθιμα αναπαριστώνται στην Έκθεση με μια αλληγορική εγκατάσταση και εικονίζονται με αντικείμενα και οπτικο-ακουστικό υλικό.

Οι γιορτές του γάμου έχουν τα δικά τους συμβολικά αντικείμενα. Η Έκθεση περιλαμβάνει εξαρτήματα νυφικής φορεσιάς, όπως κεφαλόδεσμος και κοσμήματα, νυφιάτικα φλάμπουρα, κασέλες για προικιά και γιορταστικά φαγώσιμα, όπως οι νυφιάτικες κολουρές και το εντυπωσιακά διακοσμημένο γλυκό ή ψωμί του γάμου και άλλα συμβολικά εδέσματα, όπως τα ρόδια. Στο σκηνικό του γάμου περιλαμβάνεται ακόμη μία εγκατάσταση «χορευτών» με παραδοσιακές στολές γάμου, που αποτελείται από φωτογραφίες σε φυσικό μέγεθος, ένα γιορταστικό τραπέζι με σκεύη και γαμήλια εδέσματα και οπτικο-ακουστικό υλικό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η θεματική οργάνωση της Έκθεσης, μέσα από τις τέσσερις ενότητες, προσκαλεί τον επισκέπτη να γνωρίσει και να κατανοήσει τα συμβολικά μηνύματα που αποτελούν κομμάτι της ταυτότητας των αγροτικών κοινωνιών, μέσα από μια πληθώρα αντικειμένων, εικόνων και ήχων. Έργα σύγχρονης τέχνης συμπληρώνουν την εμπειρία που προσφέρει η Έκθεση στον επισκέπτη, παρέχοντας δείγματα της ερμηνείας των παραδοσιακών δρώμενων από σύγχρονους καλλιτέχνες.

13.

11. *Brada (Γενειάδα) από στάχια, Βουλγαρία*

12. *Γαμήλια ψωμιά από τα Ανώγεια, Κρήτη, Ελλάδα*

13. *Ντύσιμο γαμπρού, Χαρακτικό, Y. Radev, Βουλγαρία*

14. *Τελετουργικά αντικείμενα Καλαντιστών, Βουλγαρία*

14.

11.

12.

11. *Brada (beard) from straw spikes, Bulgaria*

12. *Bridal breads, Anogia, Crete, Greece*

13. *"Bridegroom decoration", etching, Y. Radeva, Bulgaria*

14. *Carol-singer's ritual objects, Bulgaria*

Disguises and masquerades during the Twelve days and the Carnival

The **apotropaic** (warding off and protecting against evil) customs and rites are most probably the earliest in human culture. They appeared as a specific reaction of man against the destructive or demonic forces identified by him as total threat to his very existence. Taking place in crucial periods of the year - the winter solstice and the awakening of the earth in spring - they are an irrevocable segment of the folk calendar and ritual system of rural culture. In the chain of customs, **disguises** and masquerades hold a significant place, especially those practised during the **Twelve Days**, from Christmas to Epiphany, and during the **Carnival** period.

In **Greece**, disguises are among the most persistent rural customs of the Twelve Days (Dodekaimero). Costumes constitute, as in many other cases, a non verbal sign of expression and communication among the members of a community. The disguisers of the Dodekaimero wear animal skins, cover their faces with masks and hold or tie bells around their waist. They walk or dance around the villages in groups and do performances with symbolic meaning whose main purpose is to drive away the evil spirits that threaten nature from blossoming and producing new fruits. The masks are thought to depict the souls of the dead ancestors, who are recalled to protect the community; however they may draw their origin from the ancient demons of vegetation.

The groups of disguisers bear different names, Kallikantzari, Lykokantzari, Rogatsia or Rogatsaria, Babougeroi etc. The most representative disguises are

those appearing in some areas of western Macedonia, in eastern Macedonia and Thrace (Kali Vrysi, Monstiraki in Drama, Nikisiani in Kavala etc.). They include disguises which have as main elements the masks, worn principally to protect the face and conceal the wearer's identity, but having also an **apotropaic character** driving away the evil spirits, the forces of darkness and winter and "opening the way for the spirits of light and the coming of spring". Also symbolic is the role of the bells that reinforce the apotropaic character of the mask. The resounding **bells** are used, irrespective of the material and method of their construction, to **ward off evil** by virtue of the sounds they produce. Bells moved on from their original use (means by which the flock could be recognized by the shepherd, frightening away wild animals) to a metaphysical one, and were worn to keep away evil spirits and demons. They thereby acquired a magical and religious quality, which was extended to other uses in folk tradition, invariably of a symbolic nature.

In some places (e.g. Monastiraki in Drama, Nikisiani in Kavala), disguisers organise "drama" performances in the streets. Accompanied by musicians, they frighten the people by throwing at them ashes from the bags they carry or by the sound of their bells. In some cases a mimic action of ploughing or a sword game with large wooden swords ending up with a performance (Nikisiani) of an eventual death and resurrection of a member of the group or a wedding re-enactment (Kali Vrysi) completes the ritual.

During the period of **Carnival** (Apokria) masquerades are to be found all over Greece, but especially in Thessaly, Macedonia and Thrace and some

Μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου και των Απόκριων

Τα **αποτροπαϊκά** (αποτρεπτικά του κακού και προστατευτικά από τα κακά πνεύματα) έθιμα και οι τελετουργίες είναι πιθανώς από τα παλαιότερα του ανθρώπινου πολιτισμού. Εμφανίζονται ως μία συγκεκριμένη αντίδραση του ανθρώπου ενάντια στις καταστροφικές ή δαιμονικές δυνάμεις, που ο ίδιος τις έχει αναγνωρίσει ως μια συνολική απειλή για την ίδια του την ύπαρξη. Λαμβάνοντας χώρα σε κρίσιμες περιόδους του χρόνου - κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο και την περίοδο που η βλάστηση αφυπνάζεται την Άνοιξη- αποτελούν ένα αδιάσπαστο τμήμα του λαϊκού ημερολογίου και του τελετουργικού συστήματος του αγροτικού πολιτισμού. Στην αλυσίδα των εθίμων, οι **μεταμφιέσεις**, κατέχουν μια σημαντική θέση, ιδιαίτερως εκείνες που συντελούνται κατά τη διάρκεια του **Δωδεκαημέρου**, από τα Χριστούγεννα έως τα Θεοφάνια, καθώς και κατά τη διάρκεια των **Απόκριων**.

Στην **Ελλάδα**, οι μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου συγκαταλέγονται στις εθιμικές αγροτικές εκδηλώσεις που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη αντοχή. Τα κοστούμια, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, αποτελούν έναν μη λεκτικό κώδικα έκφρασης και επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας. Οι μεταμφιεσμένοι του Δωδεκαημέρου φορούν δέρματα ζώων, καλύπτουν τα πρόσωπά τους με **μάσκες** και κρατούν ή δένουν γύρω από μέση τους **κουδούνια**. Περιφέρονται στους δρόμους των χωριών σε ομάδες, χορεύουν και επιδίδονται σε συμβολικές μιμικές παραστάσεις, που κύριο στόχο έχουν να απομακρύνουν τα κακά πνεύματα, που απειλούν τη φύση να ανθίσει και να παράξει νέους καρπούς. Οι μάσκες έχει θεωρηθεί ότι απεικονίζουν τις ψυχές των νεκρών προγόνων που ανακαλούνται από την κοινότητα για να την προστατεύσουν. Πιστεύεται, όμως, ότι συνδέονται με τους αρχαίους δαίμονες της βλάστησης.

Οι ομάδες των μεταμφιεσμένων είναι γνωστές με διάφορα ονόματα (Καλλικάντζαροι, Λυκοκάντζαροι, Ρογκάτσια ή Ρογκατσάρια, Μπαμπούγεροι κ.λπ.) και τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματά τους απαντώνται στη Μακεδονία και τη Θράκη (Καλή Βρύση, Μοναστηράκι Δράμας, Νικήσιανη Καβάλας κ.ά.). Τα κύρια στοιχεία των μεταμφιέσεων είναι οι μάσκες, που αρχικά είχαν σκοπό να καλύπτουν το πρόσωπο, ώστε να μην αναγνωρίζεται η ταυτότητα του ατόμου, συγχρόνως όμως είχαν και αποτροπαϊκό χαρακτήρα, ώστε να διώχνουν τα κακά πνεύματα, τις δυνάμεις του χειμώνα και του σκότους και να «ανοίγουν το δρόμο για τις δυνάμεις τους φωτός και της επερχόμενης Άνοιξης». Συμβολικός είναι και ο ρόλος των κουδουνιών, που έρχονται να ενισχύσουν τον αποτροπαϊκό χαρακτήρα της μάσκας. Τα κουδούνια με τον παταγώδη ήχο τους, ανεξάρτητα από το υλικό και τον τρόπο κατασκευής τους, χρησιμοποιούνται για να απομακρύνουν το κακό. Έτσι, όπως έχει κατ' επανάληψη τονιστεί, τα κουδούνια πέρα από την φυσική τους χρήση (αναγνώριση του κοπαδιού από τον βοσκό και εκφοβισμός των άγριων ζώων) απέκτησαν και μια μεταφυσική και φοριοούνται για να απομακρύνουν το κακό και τους δαίμονες. Ως εκ τούτου απέκτησαν μια μαγική και θρησκευτική διάσταση που επεκτάθηκε και σε άλλες χρήσεις της λαϊκής λατρείας, συμβολικού πάντοτε χαρακτήρα.

Σε ορισμένες περιοχές (π.χ. Μοναστηράκι Δράμας, Νικήσιανη Καβάλας), οι μεταμφιεσμένοι συνοδευόμενοι από μουσικούς οργανώνουν «δραματικές» παραστάσεις στους δρόμους, φοβίζουν τους περαστικούς, άλλοτε πετώντας τους στάχτες που έχουν μέσα στους σάκκους τους, άλλοτε με τους ήχους των κουδουνιών που φορούν. Σε κάποιες περιπτώσεις το έθιμο ολοκληρώνεται με μιμική πράξη οργώματος ή με συμβολική μάχη με ξύλινα σπαθιά (Νικήσιανη) και τον προσωρινό θάνατο και την ανάσταση ενός μέλους της ομάδας ή με την αναπαράσταση γάμου (Καλή Βρύση).

17.

15. Ομάδα μεταμφιεσμένων χορευτών στις γιορτές των Θεοφανίων, Καλή Βρύση, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

16. Αναπαράσταση γάμου κατά το Δωδεκαήμερο, Καλή Βρύση, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

17. Ανδρική κέρινη μάσκα «Μπούλα» από το καρναβάλι της Νάουσας, Μακεδονία, Ελλάδα

18. Γυναικεία κέρινη μάσκα «Μπούλα» από το καρναβάλι της Νάουσας, Μακεδονία, Ελλάδα.

15.

16.

15. Group of dancing disguisers during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

16. A wedding re-enactment during the Twelve Days in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

17. Male wax mask "Boula" worn in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

18. Animal mask and bells worn during the Twelve Days in Monastiraki, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

islands, for example Skyros. The symbolic purpose continues to be present, although these generally have the character of light-hearted entertainment. The masquerades are known by a variety of names (Karnavalia, Koudounati, Koukougeri) and appear in groups, some of which are standard (e.g the bridegroom-bride etc), while others are formed on the inspiration of the moment. The wearing of animal skins, masks in a variety of shapes and large sheep-and goat- bells hung around the waist are the main features of these disguises. They also have their local variations, often associated with local historical events.

The masquerades in the district of Naoussa in North-west Macedonia are a characteristic example. The custom, known as the dance of the Yenitsaros and the Boula, is connected with the fighting of the inhabitants against the Turks during the Turkish occupation. Its origin is to be found in the ancient ceremonies celebrating the coming of the spring. Symbolic movements, dances and other mimic gestures make up the initial forms of the custom, to which new elements have been added during its evolution. Those in disguise cover their faces with impressive wax masks, all white with colours in the place of eyebrows, a false moustache attached and three very small openings for the mouth and eyes. They also cover their chests by rows of thousands of coins that produce a particular sound while moving or dancing.

Amongst the most impressive carnival masquerades are those held at Sochos (a mountain village near Thessaloniki). They begin with the Triodion and climax on the last Sunday of Carnival and Clean Monday. The masqueraders are called Karnavalia and differ from those in other regions in two main features:

the face mask and the bells. The mask (today made by a black woollen material -Sayiaki) is decorated with colourful geometric designs and beads. It ends up in a peculiar pointed head dress filled with straw as an extension of the mask, which is colourfully decorated by narrow paper ribbons and with a fox tail at the top; horse hair is used for the moustache. Around the waist of those disguised are tied five heavy bells, especially selected for this purpose. Holding a long stick or a wooden sword in one hand and a bottle of strong drink in the other, Karnavalia go around the streets striking their bells, offering drink from their bottles to the people they meet and exchanging wishes. Folk musicians also participate. The custom is shared by the entire settlement, being closely connected with productivity of the fields and flocks.

The character of disguises of the carnival in the countries of western and central Europe is slightly different, although they have many common elements; notably the costumes and the masks.

In **Poland** the Carnival (Zapusty) covers the period from New Year or the Epiphany until Ash Wednesday. It is the prolongation of the Twelve day of Christmas, preceding the Lent period and Easter. It is a period of joy and revelry, the highlight of which is the last days of carnival, called “mięsopust or “ostatki”. The rich carnival rites include colourful and joyful processions of people wearing fancy dress, animal masks and looking like monsters. Until recently, in the territory of Małopolska, fancy dress processions were the continuation of Christmas carolling. On one hand they had a religious character, since they reminded the inhabitants of towns and villages of the evangelic events related to

Κατά τη διάρκεια των **Απόκρεω** μεταμφιέσεις απαντώνται σε όλη την Ελλάδα, αλλά ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τη Θράκη, καθώς και σε ορισμένα νησιά, για παράδειγμα στη Σκύρο. Ο συμβολικός χαρακτήρας εξακολουθεί να υπάρχει παρόλο που οι μεταμφιέσεις αυτής της περιόδου έχουν περισσότερο ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Οι μεταμφιεσμένοι γνωστοί με διάφορα ονόματα (Καρναβάλια, Κουδουνάτοι, Κουκούγεροι κ.λπ.) κυκλοφορούν σε ομάδες, άλλοτε σε οργανωμένο σχήμα (π.χ. γαμπρός, νύφη κ.λπ.), και άλλοτε με την έμπνευση της στιγμής. Τα δέρματα ζώων, οι μάσκες με ποικιλία μορφών και τα μεγάλα κουδούνια του κοπαδιού γύρω από τη μέση αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά των μεταμφιέσεων. Παρατηρούνται, βεβαίως, και τοπικές παραλλαγές που συχνά συνδέονται με ιστορικά γεγονότα.

Οι **μεταμφιέσεις της Νάουσας** στη βορειοδυτική Μακεδονία είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του τύπου. Το έθιμο, γνωστό ως ο χορός του Γενίτσαρου και της Μπούλας συνδέεται με τη μάχη των κατοίκων κατά των Τούρκων την περίοδο της Τουρκικής κατοχής. Έλκει, όμως, την καταγωγή του από τις αρχαίες τελετές για τον εορτασμό της Άνοιξης. Συμβολικές κινήσεις, χοροί και άλλες μιμικές χειρονομίες απεικονίζουν τις απαρχές του εθίμου, στο οποίο αργότερα κατά τη διάρκεια της εξέλιξής του προστέθηκαν και νέα στοιχεία. Οι μεταμφιεσμένοι καλύπτουν τα πρόσωπά τους με εντυπωσιακές μάσκες φτιαγμένες από κερί, ολόλευκες με χρώματα μόνον που υποδεικνύουν τη θέση των φρυδιών, ένα ψεύτικο μουστάκι και πολύ μικρά ανοίγματα στη θέση του στόματος και των ματιών. Σειρές από πλήθος νομισμάτων καλύπτουν το στήθος τους, που παράγουν έναν ιδιότυπο ήχο όταν οι μεταμφιεσμένοι κινούνται ή χορεύουν.

Ανάμεσα στις πιο εντυπωσιακές μεταμφιέσεις της περιόδου του Καρναβαλιού (Απόκρεω) είναι αυτές του **Σοχού**, ενός ορεινού χωριού κοντά στη Θεσσαλονίκη. Ξεκινούν το Τριώδιο και κλιμακώνονται τη τελευταία Κυριακή της Αποκριάς και την Καθαρή Δευτέρα. Οι μεταμφιεσμένοι ονομάζονται Καρναβάλια και διαφέρουν από εκείνους άλλων περιοχών σε δύο κύρια σημεία: στις μάσκες και τα κουδούνια. Η μάσκα (που ονομάζεται *σαγιάκι*, από το μαύρο μάλλινο υλικό της κατασκευής της) είναι διακοσμημένη με πολύχρωμα γεωμετρικά σχέδια και χάνδρες. Καλύπτει ολόκληρο το πρόσωπο και καταλήγει σε ένα περίεργο κωνικό κάλυμμα του κεφαλιού γεμισμένο με άχυρο - στην ουσία προέκτασή της- επίσης διακοσμημένο με πλούσιες πολύχρωμες χάρτινες κορδέλες, μια ουρά αλεπούς στην κορυφή και αλογότριχες για μουστάκι. Γύρω από τη μέση οι μεταμφιεσμένοι κρεμάνε πέντε μεγάλα βαριά κουδούνια, που τα έχουν επιλέξει ειδικά για την περίπτωση. Κρατώντας ένα μακρύ ραβδί ή ένα ξύλινο σπαθί στο ένα χέρι και μια μπιτόλια με δυνατό ποτό (ρακί) στο άλλο, τα Καρναβάλια τριγυρίζουν στους δρόμους του χωριού κινούμενα ρυθμικά και κάνοντας τα κουδούνια της μέσης τους να παράγουν ένα ιδιαίτερο ήχο. Προσφέρουν σε όσους συναντούν ποτό και ανταλλάσσουν μαζί τους ευχές. Το έθιμο συνδέεται στενά με την παραγωγικότητα των χωραfiών και τη γονιμότητα των κοπαδιών και σ' αυτό συμμετέχει ολόκληρη η κοινότητα.

Ο χαρακτήρας των μεταμφιέσεων του καρναβαλιού στις χώρες της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης είναι λίγο διαφορετικός, αν και υπάρχουν κοινά στοιχεία, ιδίως σε ότι αφορά στις μάσκες και τα κοστούμια.

Στην **Πολωνία** το Καρναβάλι, (*Zapusty*), καλύπτει την περίοδο από την Πρωτοχρονιά ή τα Θεοφάνια έως την Καθαρή Τετάρτη. Αποτελεί επέκταση του Δωδεκαημέρου και συγχρόνως προάγγελο της Σαρακοστής και του Πάσχα. Ήταν μια περίοδος χαράς και ξεφαντώματος που κορυφωνόταν τις τελευταίες

21.

19. Μασκαράδες «Μπούλα» στο καρναβάλι της Νάουσας, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

20. Ζωμόμορφη μάσκα και κουδούνια από μεταμφίηση του Δωδεκαήμερου, Μοναστηράκι, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

21. Μάσκα καρναβαλιού από τον Σοχό, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτ. Β. Βουτσάς)

22. Video Τέχνη «Πόδια σκληρά» εμπνευσμένη από τα δρώμενα του Δωδεκαήμερου, Κώστας Τσώλης

22.

19.

20.

19. “Boula” masquerades in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

20. Animal mask and bells worn during the Twelve Days' rituals in Monastiraki, Macedonia, Greece. (ph. V. Voutsas)

21. Carnival mask from Sochos, Macedonia, Greece (phot. V. Voutsas)

22. Video art “Hard Feet” inspired by the Twelve Days' rituals, by KostasTsolis

the birth of the Messiah. On the other hand, they had magic functions: to imbue the soil and animals with fertility and people with good luck in the forthcoming year. If the carol singers and people in fancy dress missed a house, it was a bad omen. Only men went carolling, mainly bachelors and lads, comprising a colourful and humorous travel folk theatre. The popular element of carol singing groups was a **star** - moveable, polygonal, carried on a long pole, lit from the inside, as a reference to the Star of Bethlehem and a symbol of good luck. They also carried a **crib**, a small richly decorated building with mobile or static figures inside, related to the scene of Christ's birth with "Herod" and animal monsters: a goat, a bear, a stork, a horse and a "turoń" - an ancient magic animal.

The tradition of a mobile crib was derived from nativity plays that were initially held in churches. At the end of the 18th century the cribs, as a carolling rite, were taken out of churches to perform scenes related to Christ's birth. Small, moveable cribs with portable statuettes were constructed by domestic artists; they took the form of a stable with two towers on the sides. A typical Polish specialty was widening the gallery of characters accompanying the main plot of the birth of Christ, by including statuettes of peasants, merchants, inn owners, soldiers and other people with whom the viewers are familiar from everyday life.

The richest setting among the cribs was given to the so-called "**Cracow crib**", considered to be one of the phenomena of Polish folklore. It dates back to the middle of the 19th century, when the carpenters, brick-layers and tillers from the suburbs and neighbouring villages, deprived of jobs during winters, started making small cribs for presents and bigger ones for the groups of carol singers.

In the beginning of the 20th century, under the influence of mason master Michał Ezenekier, a characteristic crib form evolved related to the architecture of Cracow's buildings.

Carolling with "Herod" is a peculiar show referring to the evangelic record of the birth of Christ, the Homage of the Three Wise Men, the Massacre of the Innocents and the death of King Herod. An important role is played by people dressed up like animals and supernatural, weird creatures. They are very animated, running all over the place, snapping their moveable mouths gore with their horns, and at a certain time performing an enactment of death and resurrection. These monsters symbolize fertility and the revival of nature, and their presence at home is intended to provide good luck. Herod's death, which completes the play, represents the death of nature and its rebirth in the spring; it also symbolizes the birth of a new King - Jesus. All the participating characters must have appropriate outfits (fur coats, old uniforms, cardboard armour, helmets and wooden sabres), and, most importantly, fanciful masks covering their faces. Fancy dress, set gestures and behaviour are meant to reflect the character of specific people and scenes. The devil is very active; besides a mask with horns and tongue, a tail and chain, it has a fork, with which he threatens the residents, particularly the children. The show lasts from a few to over ten minutes and finishes by collecting contributions for the carol singers.

An interesting form of carolling in the territory of eastern Małopolska (the neighbourhood of Rzeszów and Gorlice) was the so-called "Draby noworoczne". The carolling groups included men or boys dressed up in fur coats,

ημέρες του καρναβαλιού επονομαζόμενες "*mięsopust*" ή "*ostatki*". Το πλούσιο εθιμικό περιλαμβάνει πολύχρωμες χαρούμενες παρελάσεις μεταμφιεσμένων με φανταχτερά ενδύματα και ζωόμορφες μάσκες που τους κάνουν να μοιάζουν με τέρατα. Έως πρόσφατα οι παρελάσεις μεταμφιεσμένων αποτελούσαν στην περιοχή *Małopolska* συνέχεια των Χριστουγεννιάτικων αγερμών (κάλαντα). Από τη μια είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα, αφού υπενθύμιζαν στους κατοίκους των χωριών και των κωμοπόλεων τα γεγονότα του Ευαγγελίου που συνδέονταν με τη γέννηση του Μεσσία. Από την άλλη είχαν μαγικές ιδιότητες: να εξασφαλίσουν γονιμότητα στη γη και τα ζώα και στους ανθρώπους καλή χρονιά. Εάν οι καλαντιστές και οι μεταμφιεσμένοι παρέλειπαν κάποιο σπίτι, αυτό ήταν κακός οιωμός. Κάλαντα τραγουδούσαν μόνον άνδρες, κυρίως ανύπανδροι και παλληκάρια, που συγκροτούσαν ένα πολύχρωμο χαρούμενο μετακινούμενο λαϊκό θέατρο. Το πιο δημοφιλές σύμβολο των καλαντιστών ήταν ένα **αστέρι**, - φορητό, με πολυγωνικό σχήμα, μεταφερόμενο πάνω σε ένα μακρύ κοντάρι, φωτιζόμενο στο εσωτερικό, αναφορά στο Άστρο της Βηθλέμ και σύμβολο καλής τύχης. Μετέφεραν, επίσης, μια **φάντη**, ένα μικρό πλούσια διακοσμημένο ομοίωμα κτιρίου με φορητές ή μόνιμες μορφές στο εσωτερικό του συνδεόμενες με σκηνές από τη γέννηση του Χριστού, με τον «Ηρώδη» και ζωόμορφα τέρατα: μια κατσίκα, μια αρκούδα, έναν πελαργό, ένα άλογο και ένα "turoń" - ένα αρχαίο μαγικό πλάσμα .

Η παράδοση της φορητής φάντης προέρχεται από τις θεατρικές παραστάσεις της γέννησης και αρχικά γινόταν στις εκκλησίες. Στο τέλος του 18ου αι. οι φάντες, ως εθιμικό στοιχείο των καλάντων, βγήκαν από τις εκκλησίες αναπαριστώντας σκηνές από την γέννηση του Χριστού. Μικρές, φορητές φάντες με φορητά αγαλματίδια κατασκευάζονταν από ντόπιους καλλιτέχνες σε σχήμα στάβλου με δύο πύργους σε κάθε πλευρά. Το αρχικό σχήμα της αναπαράστασης της Γέννησης του Χριστού διευρύνθηκε με την προσθήκη και άλλων χαρακτήρων, μια καθαρά πολωνική καινοτομία. Έτσι συμπεριλήφθηκαν αγαλματίδια χωρικών, εμπόρων, ιδιοκτητών πανδοχείων, στρατιωτών και άλλων ατόμων με τους οποίους οι θεατές ήταν εξοικειωμένοι από την καθημερινή ζωή.

Το πλουσιότερο σκηνικό ανάμεσα στις φάντες είχαν οι επονομαζόμενες **«Φάντες της Κρακοβίας»** που θεωρήθηκαν ένα από τα φαινόμενα του Πολωνικού λαϊκού πολιτισμού. Χρονολογούνται στα μέσα του 19ου αι., όταν ξυλουργοί, χτίστες κεραμιδιάδες από τα περίχωρα και τα γειτονικά χωριά, άνεργοι κατά τη διάρκεια του χειμώνα άρχισαν να κατασκευάζουν μικρές και μεγαλύτερες φάντες ως δώρα για τους καλαντιστές. Στις αρχές του 20ου αι., κάτω από την επίδραση του αρχιτεχνίτη Michał Ezenekier, ένας χαρακτηριστικός τύπος φάντης δημιουργήθηκε, που παρέπεμπε στην αρχιτεκτονική των κτιρίων της Κρακοβίας.

Τα Κάλαντα με τον «Ηρώδη» είναι μια ιδιόρρυθμη παράσταση που παραπέμπει στην ευαγγελική αναφορά της Γέννησης του Χριστού, στην προσκύνηση των τριών Μάγων, τη Σφαγή των Νηπίων και τον θάνατο του Βασιλιά Ηρώδη. Σημαντικός είναι ο ρόλος των ατόμων που είναι ντυμένα ως ζώα και υπερφυσικά παράξενα πλάσματα. Είναι εξαιρετικά ενεργητικά. Τρέχουν μέσα στα δωμάτια, κροταλίζουν τα κινούμενα στόματά τους, τρυπούν με τα κέρατά τους και σε κάποια στιγμή αναπαριστούν τη σκηνή θανάτου και ανάστασης. Αυτά τα τέρατα συμβολίζουν τη γονιμότητα και την αναζωογόνηση της φύσης και η παρουσία τους στο σπίτι αποσκοπεί στο να φέρει καλή τύχη. Ο θάνατος του Ηρώδη, που συμπληρώνει την παράσταση, απεικονίζει τον θάνατο της φύσης και την αναγέννησή της την 'Ανοιξη'· συμβολίζει επίσης τη γέννηση ενός νέου βασιλιά, του Ιησού. Όλοι οι συμμετέχοντες πρέπει να έχουν την κατάλληλη αμφίεση (παλά από δέρμα, παλιές στρατιωτικές στολές, οπλισμό από χαρτί, κράνη και ξύλινες σπάθες) και κυρίως να καλύπτουν τα πρόσωπά τους με εξωπραγματικές μάσκες. Οι μεταμφιέσεις, οι χειρονομίες και η γενικότερη συμπεριφορά θεωρείται ότι αντικατοπτρίζουν τον

25.

23. Μεταμφιεσμένοι «Draby» φωτογραφία W.Dragan, R. Styga, 2000, Πολωνία (Μουσείο Λαϊκού Πολιτισμού, Kolbuszowa)

24. Παιδιά λένε τα κάλαντα με το Χριστουγεννιάτικο αστέρι, Πολωνία

25. Φάντη Κρακοβίας, κατασκευή Bronisław Pięcik, 1989, Πολωνία (Εθνογραφικό Μουσείο Κρακοβίας)

26. Μάσκες του τελετουργικού «Ηρώδης», κατασκευή M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Επαρχία Podkarpackie, 1997, Πολωνία (Μουσείο Kresow, Lubaczów)

23.

23. "Draby", phot. W. Dragan, R. Styga, 2000, Poland

24 Carolling children carrying the Christmas star, Poland

25. Cracow's Crib, made by: Bronisław Pięcik, 1989, Poland

26. Masks of "Herod's" show, made by: M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland

26.

masks with moustache and high conical hats made of straw. Their legs, arms and bodies were sometimes tightly wrapped with straw. Noisy tinplates and chains were attached to the costumes. The villagers awaited “Draby”, whose presence would bring good luck to the inhabitants, but they also feared them, as they leapt into a room much like robbers, made noise, shouted incomprehensibly and tried to grab them and give them offerings.

The **Bulgarian** mythology has it that during the twelve days, also called Pagan, Karakondzho, Dirty, the earth is visited by the evil-doing ghouls, vampires, goblins and by the most malicious and frightful demon, Karakondzho. To oppose the wicked creatures, the koledars are joined by the kukers (mummers), who perform the major apotropaic function of driving the evil hordes away. The kukers are young men disguised behind huge frightening masks or with blackened faces, dressed in sheep and goat furs, girded with clattering bells and a wooden phallus usually sword-shaped. The time of the masquerades varies from region to region - the games are performed on different festive occasions, associated with winter solstice or spring equinox - Christmas, New Year, Simni zagovezni (the first Sunday before Lent).

The Surva international carnival of masquerade games in Pernik is an interesting modern form. Traditional kukers with their horrible masks and deafening bells, clad in furs or “decorated” with multi-colour trumpery, disguised brides and bridegrooms, priests, bear-keepers with trained bears, gypsies, doctors, tax collectors, barbers and other interesting characters participate in the public “spectacle”. The great popularity and vitality of the kukers' masquerades is due mainly to their theatrical nature.

Christmas rites

The celebrations and the rituals taking place at the time of the year when days start to lengthen, have a dual meaning: to drive away the evil spirits, forces of winter and darkness that, according to ancient popular beliefs, are fighting nature and the blossoming of the earth; and to ensure happiness and fertility for the family and the community in the new year.

In **Greece**, Christmas customs include carol singing (kalanda), performed by groups of young children, the decoration of Christmas tree (or a boat/ship), the preparation of the Christmas table, that must have abundance of food and the lighting of the fire, which has a sacred and apotropaic character against evil spirits (Kallikantzari) that invade the houses and will be driven out in the Epiphany with the holy blessing of the waters. On Christmas Eve, groups of boys and girls holding metal triangles or drums and other musical instruments visit the houses and narrate the miraculous story of Christ's birth while they address wishes for good health and happiness to the inhabitants of the house. Housewives reward them in order to ensure good fortune and abundance. Christmas table is an occasion for the family to meet and celebrate together. Christmas bread (Christopsomo) richly decorated (ploumidia), different kind of pies and candies (Christokouloura) are included in the festive meal. The tree with its decoration and greenery that symbolizes life and vegetation or a decorated ship (common in the islands) bring into the houses warmth and joy.

In **Polish** folk tradition Christmas is considered to be the most important celebration of the year. It is also called “Gody” or holiday celebrated “with

χαρακτήρα συγκεκριμένων ανθρώπων και σκηνών. Ο διάβολος, που εκτός από τη μάσκα με τα κέρατα και τη γλώσσα, έχει ουρά και αλυσίδα, είναι πολύ δυναμικός: κρατάει και ένα πιρούνι και με αυτό απειλεί τους ενοίκους, ιδιαίτερα τα παιδιά. Η παράσταση διαρκεί από λίγα έως δέκα λεπτά και τελειώνει με τη συγκέντρωση δώρων από τους καλλαντιστές.

Ενδιαφέρουσα παραλλαγή από την περιοχή της ανατολικής *Małopolska* (περιοχή *Rzeszów* και *Gorlice*) αποτελούν οι αποκαλούμενοι “Draby nowogoczne”. Πρόκειται για ομάδες ανδρών ή αγοριών ντυμένων με γούνινα παλτά, μάσκες με μουστάκια και ψηλά κωνικά καπέλα φτιαγμένα από άχυρο. Οι μηροί, οι βραχίονες και τα σώματά τους καμιά φορά ήταν σφιχτά τυλιγμένα με άχυρο. Τενεκέδες και αλυσίδες που προκαλούσαν θόρυβο προσαρτώντο στα κουστούμιά τους. Οι χωρικοί ανέμεναν τους “Draby”, αφού η παρουσία τους έφερνε καλή τύχη. Συγχρόνως όμως τους φοβούνταν, καθώς εισέβαλαν στο δωμάτιο ως ληστές, έκαναν θόρυβο, φώναζαν ακατάληπτα και προσπαθούσαν να τους αρπάξουν για να τους δώσουν δώρα.

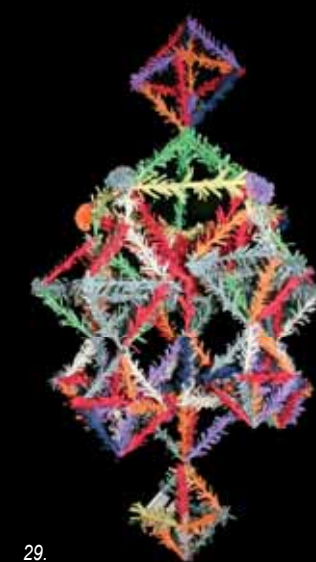
Σύμφωνα με τη **Βουλγαρική** μυθολογία κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου, που ονομάζεται *Pagan*, *Karakondzho*, *Dirty*, τη γη επισκέπτονται εκδικητικές λάμies, βρικόλακες, τελώνια, και ο πιο μοθηρός και φοβερός δαίμονας, ο *Karakondzho*. Για να καταπολεμήσουν τα εχθρικά πλάσματα, οι καλαντιστές (*koledars*) ενώνονται με τους «κούκερους» (*kukers*, όμιλοι θηριομορφικά μεταμφιεσμένων), που αναπαριστούν ένα αποτροπαϊκό δρώμενο για να απομακρύνει τις επίβουλες ορδές. Οι «κούκεροι» (*kukers*) είναι νέοι άνδρες μεταμφιεσμένοι με τεράστιες τρομαχτικές μάσκες ή μαυρισμένα πρόσωπα, φορούν δέρματα ζώων (πρόβατου ή κασίικας) είναι ζωσμένοι με κουδούνια που ηχούν δυνατά και κρατάνε ένα ξύλινο φαλλό συνήθως σε σχήμα σπαθιού. Ο χρόνος των μεταμφιέσεων ποικίλει ανά περιοχή - τα δρώμενα παριστάνονται σε διάφορες εορταστικές περιπτώσεις που συνδέονται με το χειμερινό ηλιοστάσιο ή με την ανοιξιάτικη ισημερία - Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πρώτη Κυριακή πριν τη Σαρακοστή (*Simni zagovezni*).

Η σούρβα (*Surna*) ένα διεθνές καρναβάλι με δρώμενα μεταμφιεσμένων στην περιοχή *Pernik* αποτελεί μια ενδιαφέρουσα μοντέρνα εκδοχή. Παραδοσιακά ντυμένοι κούκεροι (*kukers*) με τις τρομαχτικές μάσκες τους και τα εκκωφαντικά κουδούνια, σκεπασμένοι με δέρματα ή στολισμένοι με πολύχρωμα μπιχλιμπίδια, μεταμφιεσμένοι γαμπροί και νύφες, ιερείς, αρκουδιάρηδες με εκπαιδευμένες αρκούδες, γύφτοι, γιατροί, φοροεισπράκτορες, μπαρμπιέρηδες και άλλοι ενδιαφέροντες χαρακτήρες παίρνουν μέρος στο δημόσιο «θέαμα». Η μεγάλη δημοτικότητα και ζωτικότητα των κούκερων οφείλεται κυρίως στην θεατρικότητά τους.

Χριστουγεννιάτικα Έθιμα

Οι εορτασμοί και οι τελετουργίες που λαμβάνουν χώρα αυτή την περίοδο του έτους, όταν οι ημέρες αρχίζουν να μεγαλώνουν, έχουν διπλή σημασία: από τη μια να **απομακρύνουν τα κακά πνεύματα**, τις δυνάμεις του χειμώνα και του σκότους, που σύμφωνα με τις αρχαίες λαϊκές πεποιθήσεις μάχονται τη φύση και την καρποφορία της γης και από την άλλη να **διασφαλίσουν την ευτυχία και την γονιμότητα** για την οικογένεια και την κοινότητα τον καινούριο χρόνο.

Στην **Ελλάδα**, τα Χριστουγεννιάτικα έθιμα περιλαμβάνουν αγερούς (**Κάλαντα**), που τραγουδιούνται από ομάδες παιδιών, τον στολισμό του **Χριστουγεννιάτικου Δένδρου** (ή του **πλοίου**/ της **καράβας** στα νησιά), την προετοιμασία του **Χριστουγεννιάτικου Τραπεζιού**, που πρέπει να περιλαμβάνει πλούσια εδέσματα και το **άναμμα της φωτιάς**, που έχει ιερό και αποτροπαϊκό χαρακτήρα κατά των κακών πνευμάτων (Καλλικάντζαροι) που εισβάλλουν στα σπίτια και θα απομακρυνθούν τα Θεοφάνια με τον αγιασμό των υδάτων. Την Παραμονή των Χριστουγέννων, ομάδες κοριτσιών και αγοριών κρατώντας μεταλλικά τρίγωνα, τύμπανα και άλλα μουσικά όργανα επισκέπτονται τα σπίτια και διηγούνται τη θαυμαστή ιστορία της γέννησης του Χριστού ενώ απευθύνουν

29.

27.

27. Artwork “Stamps”, pencil on paper, by Kallirro Marouda, Greece

28. Christmas bread from Thrace, Greece

29. “Spider” - Christmas decoration, A. Kuta, Miękisz Nowy Poland

28.

27. «Σφραγίδες», πίνακας ζωγραφικής, Καλλιρρόη Μαρούδα, μολύβι σε χαρτί, Ελλάδα

28. Χριστόψωμο από τη Θράκη, Ελλάδα

29. «Αράχνη»-Χριστουγεννιάτικη διακόσμηση A. Kuta, Miękisz Nowy, 2006, Πολωνία

dignity”, particularly solemnly and reverently, just like a wedding. In this sense Christmas, which takes place during the winter solstice, is considered as a moment of marriage between day and night, light and darkness. In the rich set of Christmas rites, many beliefs from pre-Christian times have survived. Matrimonial and agricultural fortune-telling is conducted, and the connection with spirits of deceased ancestors kept.

On Christmas Eve all actions performed have a magic and fortune-telling meaning, often of All Souls’ Day character. The exceptionality of this day is emphasized by the decoration of the living-room. An important role is played by green branches of a spruce or a fir, the so-called “podlaźniki”, popular in Małopolska and in Podhale, hung from the ceiling or attached to paintings, decorated by various objects made of straw, blotting paper and fruit - mainly apples and walnuts. Of great importance for the Christmas rites were also, in older times, the presence of sheaves of wheat in the room, the straw spread on the floor, the hay placed under the table cloth on the Christmas Eve table, as well as spiders elaborately made of straw, which were hung under the ceiling. Such decoration protected the house from evil, while the fruits were considered to be the traditional food of the deceased spirits.

The highlight of the Christmas Eve was a solemn dinner. It was opened with the ceremony of sharing “oplatek”, a thin, rectangular piece of cake baked from wheat flour without yeast characteristic only in Polish culture. It came in special forms with engraved decoration related to the symbols of Christmas and refers back to a pagan custom of sharing bread as a sign of brotherhood and

peace, while decorations, the so-called “światy”, were symbols of protection and prosperity for the family. On the Christmas Eve table there were abundant dishes also meant to provide the house with good luck and wealth.

Almost similar rites are to be found in **Bulgaria**. According to the Bulgarian tradition, the koledars, carol singers, (bachelors, engaged or newly married young men) are the acknowledged characters in the sacred night rituals. The koledars carry shepherd crooks in their hands; they are dressed in traditional holiday costumes and wrapped in heavy hooded cloaks, with high fur caps, decorated with strings of popcorn, dried fruit, bunches of flowers or box-sprigs. The entire requisite symbolizes not only the potential power of life, but also the power of man to oppose the evil forces that roam the world that night. Led by the experienced stanenik (king), who carries a wooden wine vessel (baklitsa) and a ritual tree - most often an apple or fir branch - the koledars set out on their round. They visit every house in the village, sing carols, say blessings for health and prosperity to the family and are in turn rewarded with gifts and corresponding blessings. The symbolism of the entire festivity is to imply the idea of eternally reviving nature. This explains why the world tree motif has survived in many carols and why Christmas predictions are so crucially indicative.

Christmas Eve, known also as Badni vecher, is the greatest family holiday of the Bulgarians. People believe that the prosperity of home, the good harvest and the fertility of livestock during the coming year depend on that particular night, which accounts for the rich symbolism of ritual practices and dishes that enhance the festivity.

30. Sharing “oplatek” during the Christmas eve dinner. Tokarnia, Małopolskie voivodship, phot. J. Kubiena, 1992, Poland

31. Christmas “oplatek”, phot. 2008, Poland

32. Kopanka, survakar’s mask, from Pernik region, Bulgaria

33. “Oplatek” baking mould from Zamość, Lubelskie Province, late 19th c., engraved iron

ευχές για καλή υγεία και ευτυχία στους ενοίκους. Οι νοικοκυρές τους ανταμείβουν για να εξασφαλίσουν καλή τύχη και αφθονία. Το Χριστουγεννιάτικο τραπέζι είναι μια ευκαιρία για να συγκεντρωθεί όλη η οικογένεια και να συνεορτάσει. Τα πλουμιστά Χριστόφωμα, οι διάφορου τύπου πίτες, τα Χριστικούλουρα συμπληρώνουν το εορταστικό γεύμα. Το δένδρο με τους στολισμούς και την πρασινάδα του, που συμβολίζει τη ζωή και τη βλάστηση ή το στολισμένο καϊκι (συνηθισμένο στα νησιά) φέρνουν στα σπίτια χαρά και ζεστασιά.

Κατά την **Πολωνική** λαϊκή παράδοση τα Χριστούγεννα είναι η πιο σημαντική γιορτή του χρόνου. Αποκαλούνται και “Gody” ή γιορτή που γιορτάζεται με «επιβλητικότητα», δηλαδή με ιδιαίτερη επισημότητα και ευλάβεια, όπως ο γάμος. Υπ’ αυτήν την έννοια τα Χριστούγεννα που γιορτάζονται κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο θεωρούνται ως η στιγμή του γάμου ανάμεσα στην ημέρα και τη νύχτα, ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι. Στο πλούσιο θεματολόγιο των χριστουγεννιάτικων εθίμων έχουν επιβιώσει πολλές προ- χριστιανικές δοξασίες. Γίνονται προβλέψεις για γάμο και καρποφορία των αγρών ενώ διατηρείται ο σύνδεσμος με τα πνεύματα των νεκρών προγόνων.

Την παραμονή των Χριστουγέννων όλες οι πράξεις που τελούνται έχουν μια μαγική και μαντική σημασία συχνά με παρόμοιο χαρακτήρα, όπως κατά την Ημέρα των Ψυχών (Ψυχοσάββατο). Η μοναδικότητα της ημέρας τονιζόταν με την διακόσμηση του καθιστικού δωματίου. Ένα σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν τα πράσινα κλαδιά έλατου ή πευκοέλατου (“podlaźniki”), δημοφιλή στις περιοχές *Małopolska* και *Podhale*, τα οποία κρεμούσαν από την οροφή ή πάνω σε πίνακες, διακοσμημένα με διάφορα αντικείμενα από άχυρο, στυπόχαρτο και καρπούς -κυρίως μήλα και καρύδια. Εξαιρετικά σημαντική για τις Χριστουγεννιάτικες εθιμικές εκδηλώσεις ήταν επίσης η παρουσία μέσα στο δωμάτιο δεματιών σταριού, με το άχυρο να απλώνεται στο πάτωμα, ο σανός να τοποθετείται κάτω από το Χριστουγεννιάτικο τραπέζι ενώ αχυρένιες αράχνες, πλούσια διακοσμημένες, αναρτώντο κάτω από τη σκεπή. Όλη αυτή η διακόσμηση προστάτευε το σπίτι από το κακό, ενώ οι καρποί θεωρούντο η παραδοσιακή τροφή των νεκρών.

Το σημαντικότερο στοιχείο της παραμονής των Χριστουγέννων ήταν ένα επίσημο δείπνο. Ξεκινούσε με την τελετή του μοιράσματος του “oplatek”, -ένα είδος μπισκότου (λεπτό, ορθογώνιο κομμάτι ψημένου γλυκίσματος) από άσπρο αλεύρι, χωρίς μαγιά, χαρακτηριστικό μόνον του Πολωνικού πολιτισμού. Φτιαχτότανε σε ειδικές φόρμες με ένθετη διακόσμηση, που συνδεόταν με τα σύμβολα των Χριστουγέννων και παρέπεμπε σε ένα παγανιστικό έθιμο μοιράσματος ψωμιού, ως συμβόλου αδελφοσύνης και ειρήνης. Ενώ, οι διακοσμήσεις, (*światy*) ήταν σύμβολα προστασίας και ευημερίας για την οικογένεια. Στο τραπέζι της παραμονής των Χριστουγέννων υπήρχαν πλούσια εδέσματα, που επίσης απέβλεπαν στο να εφοδιάσουν το σπίτι με καλή τύχη και ευημερία.

Σχεδόν παρόμοια έθιμα, απαντώνται και στην **Βουλγαρία**. Σύμφωνα με την Βουλγαρική παράδοση οι καλαντιστές (*koledars*), (ανύπανδροι νέοι, αρραβωνιασμένοι ή πρόσφατα παντρεμένοι) είναι οι συνήθεις χαρακτήρες στις τελετουργίες της Ιερής Νύχτας. Οι κολεντάροι, κρατούν στα χέρια τους γκλίτσες βοσκών, είναι ντυμένοι με εορταστικά, παραδοσιακά κοστούμια και καλύπτονται με βαριές μάλλινες κουκούλες, με ψηλά δερμάτινα καπέλα στολισμένα με κλωστές από καλαμπόκι, ξηρούς καρπούς, μπουκέτα από λουλούδια, ή κλαδάκια. Το όλο έθιμο συμβολίζει, όχι μόνον την ενδεχόμενη δύναμη της ζωής αλλά επίσης τη δύναμη του ανθρώπου να αντιπαραταχθεί στις επίβουλες δυνάμεις, που περιπλανώνται στον κόσμο τη νύχτα. Οι κολεντάροι καθοδηγούνται από τον έμπειρο βασιλιά (*stanenik*) που μεταφέρει ένα ξύλινο δοχείο με κρασί κι ένα τελετουργικό δένδρο - πολύ συχνά ένα μήλο ή κλαδί πευκοέλατου - σχηματίζουν κύκλο γύρω του. Επισκέπτονται κάθε σπίτι στο χωριό, τραγουδούν κάλαντα, απευθύνουν ευχές, για υγεία και ευημερία στην οικογένεια και ανταμείβονται με δώρα και ανάλογες προσφορές. Ο συμβολισμός της όλης εορταστικής εκδήλωσης είναι να υπαινιχθεί την ιδέα τη αιωνίως ανανεούμενης φύσης, Αυτό ερμηνεύει γιατί το μοτίβο του

32.

30. Διανομή “Oplatek” κατά τη διάρκεια του δείπνου της Παραμονής των Χριστουγέννων Tokarnia, Επαρχία Małopolskie, 1992, Πολωνία

31. Χριστουγεννιάτικο «Oplatek», φωτ. 2008, Πολωνία

32. “Kopanka”, μάσκα μεταμφιεσμένου Survakar από την περιοχή Pernik, Βουλγαρία

33. Φόρμα ψησίματος για «Oplatek» από το Zamość, επαρχία Lubelskie, τέλος 19ου αι., σκαλιστός σίδηρος

33

Early in the morning, festively dressed women knead the ritual breads from the best flour, while young unmarried or newly married women sing corresponding ritual songs. The Christmas breads as symbols of bloodless offerings are lavishly decorated with doughy birds, leaves, crosses, suns, circles etc. Another kind of bread is dedicated to the main rural occupations - agriculture and stock breeding - its decoration consists of images of domestic animals, pens, vineyards, wine casks etc. The third kind of ritual bread is a ring-shaped bun.

The central moment in the preparations for the holiday is the badnik (Yule-log). A hole is drilled in a freshly cut oak, pear or beech log, in which incense grains, wine and olive oil is put for a rich crop. The opening is sealed with beeswax and wrapped in white linen or hempen cloth. Arranged in this way, the badnik is placed in the hearth and "the new fire" is kindled.

The anointed badnik is not only a symbol of the new sun, but also a representation of the Tree of life and is ready to be offered to the newly born God. The Yule log is to burn in the hearth till morning; its live coals have magic and healing power the whole year.

Christmas dishes are meatless. They are arranged on a low table or a layer of straw, spread on the ground around the hearth, so that everybody faces the fire. Boiled dry beans and wheat, rice, lentils, dried fruit, raisins, dried peppers, all of them swell up when cooked - thus they can be interpreted as symbolizing child conception and particularly pregnancy, with the developing foetus in the womb and the emergence of a newborn infant. Garlic cloves (against evil unclean force), onion bulbs (for the family to enlarge and property to increase in number

like the many layers of the onion), honey (for a "sweet" life of the young), nuts and other fruit are invariably served on the festive table.

The eldest man in the family smokes the table, the rooms, the pens, the granary, the sheds and the yard with incense and "invites" God to the table. A prayer is offered; then he raises the round flat bread with a silver coin kneaded in it high (for the wheat to grow high) above the heads of the master and the mistress of the house and breaks it. The first piece of the bread is left by the home icon with Christ's Mother. Whoever gets the bread with the silver coin is considered the luckiest individual next year.

The **Christmas tree** became an element of the New Year celebrations early in the 20th century, but its traditional decoration is associated with the Christmas table, as the Christmas tree is also adorned with dried fruit, popcorn and self-made toys and later on with shiny many-coloured toys, specially worked out for the case. The abundantly decorated Christmas tree stands for the Tree of Eden, heavy with fruit; the everlasting green of the fir-tree symbolizes the expectation of and the belief in the spring revival of nature. Under the Christmas tree, Santa Claus puts presents for the children.

34.

35.

«Παγκόσμιου Δένδρου» έχει επιβιώσει σε πολλά κάλαντα και γιατί οι προβλέψεις των Χριστουγέννων, είναι τόσο καθοριστικές.

Η Παραμονή των Χριστουγέννων, γνωστή επίσης ως **Badni vecher**, είναι για τους Βούλγαρους η σημαντικότερη οικογενειακή εορτή. Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η ευημερία του σπιτιού, η καλή σοδειά και η γονιμότητα των ζώων, κατά το επερχόμενο έτος εξαρτώνται από αυτή την ειδική νύχτα γεγονός που εξηγεί τον πλούσιο συμβολισμό των τελετουργικών πρακτικών και των πλούσιων εδεσμάτων που συμπληρώνουν την γιορτή.

Νωρίς το πρωί, εορταστικά ντυμένες γυναίκες ζυμώνουν τα **τελετουργικά ψωμιά** από το καλύτερο αλεύρι ενώ ανύπανδρες ή πρόσφατα παντρεμένες γυναίκες τραγουδάνε τελετουργικά τραγούδια. Τα Χριστουγεννιάτικα ψωμιά, ως σύμβολο των αναίμακτων προσφορών, είναι πλούσια διακοσμημένα με πουλιά, από ζυμάρι, φύλλα, σταυρούς, ήλιους, κ.λπ. Ένα άλλο είδος ψωμιού αφιερώνεται στις κύριες αγροτικές ασχολίες - γεωργία και κτηνοτροφία - η διακόσμηση του αποτελείται από εικόνες κατοικίδιων ζώων, αμπέλια, κλουβιά, φλασκιά, κ.λπ. Το τρίτο είδος τελετουργικού ψωμιού, είναι ένα τσουρέκι, σε σχήμα δακτυλιδιού.

Η κεντρική στιγμή, για τις προετοιμασίες της γιορτής είναι το ξύλο (κούτσουρο) που θα καεί στο τζάκι (*badnik*). Μια τρύπα γίνεται σε ένα κλαδί φρεσκοκομμένης βαλανιδιάς, αχλαδιάς ή οξιάς μέσα στο οποίο τοποθετούνται αρωματικοί σπόροι, κρασί και ελαιόλαδο για πλούσια σοδειά. Το άνοιγμα σφραγίζεται με κερί μελισσών και τυλίγεται με άσπρο, λινό, ύφασμα ή караβόπανο. Φτιαγμένο μ' αυτό τον τρόπο το ξύλο, τοποθετείται στο τζάκι και η «νέα φωτιά» ανάβει. Αυτό ξύλο δεν είναι μόνο ένα σύμβολο του νέου ήλιου, αλλά επίσης μια αναπαράσταση του Δένδρου της Ζωής και είναι έτοιμο να προσφερθεί στο νεογέννητο Θεό. Το ξύλο θα καεί στο τζάκι έως το πρωί. Τα κάρβουνα του έχουν μαγική και θεραπευτική δύναμη για ολόκληρο τον χρόνο.

Τα Χριστουγεννιάτικα εδέσματα είναι χωρίς κρέας. Τοποθετούνται σε ένα χαμηλό τραπέζι ή σε ένα στρώμα από άχυρο, απλωμένο στο πάτωμα γύρω από το τζάκι, ώστε ο καθένας να βλέπει τη φωτιά. Βρασμένα ξηρά φασόλια και στάρι, ρύζι, φακές, ξηροί καρποί, σταφίδες, αποξηραμένες πιπεριές, όλα αυτά που φουσκώνουν όταν μαγειρευτούν - έτσι μπορεί να ερμηνευθούν ότι συμβολίζουν την σύλληψη παιδιού και ιδιαίτερα την εγκυμοσύνη, με το αναπτυσσόμενο έμβρυο στη μήτρα και την έλευση του νεογέννητου παιδιού. Σκελίδες από σκόρδο (κατά των ακάρθρων, κακόβουλων δυνάμεων) βολβοί κρεμμυδιών (για να διευρύνει και να αυξήσει την περιουσία της οικογένειας, όπως τα πολλαπλά στρώματα του κρεμμυδιού), μέλι (για μια γλυκιά ζωή για τους νέους), καρποί και άλλα φρούτα σερβίρονται αδιακρίτως στο εορταστικό τραπέζι.

Ο γηραιότερος άνδρας της οικογένειας, καπνίζει το τραπέζι, τα δωμάτια, τα κατοικίδια, τη σιταποθήκη, τις αποθήκες και την αυλή με λιβάνι και προσκαλεί το Θεό στο τραπέζι τους. Λέγεται μια προσευχή και στη συνέχεια σηκώνει ψηλά το στρόγγυλο επίπεδο ψωμί, που έχει μέσα του ζυμωμένο ένα ασημένιο νόμισμα (για το στάρι να ψηλώσει) πάνω από τα κεφάλια του κυρίου και της κυρίας του σπιτιού και το σπάζει. Το πρώτο κομμάτι του ψωμιού αφήνεται στο εικονοστάσι με τη Μητέρα του Χριστού. Όποιος πάρει το κομμάτι με το ασημένιο νόμισμα θεωρείται ότι θα είναι ο τυχερός του επόμενου χρόνου.

Το **Χριστουγεννιάτικο δένδρο**, έγινε στοιχείο των εορτασμών της Πρωτοχρονιάς στις αρχές του εικοστού αιώνα, ο παραδοσιακός όμως στολισμός του συνδέεται με το Χριστουγεννιάτικο τραπέζι, καθώς το χριστουγεννιάτικο δένδρο επίσης στολίζεται με ξηρούς καρπούς, καλαμπόκι, χειροποίητα παιχνίδια και λίγο αργότερα με λαμπερά πολύχρωμα παιχνίδια, ειδικά κατασκευασμένα για την περίπτωση. Το πλούσιο Χριστουγεννιάτικο δένδρο, συμβολίζει το «Δένδρο της Εδέμ», φορτωμένο από καρπούς. Το αιώνιο πράσινο του πευκοέλατου, συμβολίζει την αναμονή και την ελπίδα αναζωογόνησης της φύσης την Άνοιξη. Κάτω από το δένδρο των Χριστουγέννων, ο Άη Βασίλης τοποθετεί δώρα για τα παιδιά.

36.

34. Ομάδες Μεταμφιεσμένων Κούκερων από την περιοχή Pazardzhik, Βουλγαρία

35. "Kopanka", Προσωπείο μεταμφιεσμένου *survakar* από την περιοχή Pernik, Βουλγαρία

36. Χριστουγεννιάτικο τελετουργικό ψωμί, Βουλγαρία

37. "Lik", μάσκα μεταμφιεσμένου *survakar* από την περιοχή Pernik, Βουλγαρία

37.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

Easter celebrations

Easter is the most significant celebration for the Christian world. Closely associated with spring and the renaissance and rebirth of nature, it incorporates rituals and customs that can be traced back to antiquity.

In **Greece**, Easter - also known as Lambri or Anastasis (resurrection) - incorporates not only the religious element of Christ's resurrection, but also is the most significant spring celebration, symbolizing the joy of people for the revival of nature and the beginning of creativity.

The highlight of Easter celebrations is the Holy Week, an extension and intense experience of Lent, full of symbolic actions contributing to the understanding of the Divine Drama. Although the ritual of the Orthodox Church is assumed by the priests (men), women are almost exclusively involved in the dressing of the Epitaph (Holy Sepulchre) and in the other preparations in the houses and in the Church. The almost exclusive participation of women in the practices celebrating Easter is explained by the fact that women are linked with fertility and growth, they give life and birth. Therefore all the customs and rites related with the death and resurrection of nature and humanity are dependant on the feminine knowledge and competence. Resurrection is preceded by Lazarus Saturday along with Palm Sunday, while the songs (agermoi) of Lazarus Sunday, bearing his name (Lazarus agermoi), are widely known and popular. Groups of boys and girls dramatically narrate the story of Lazarus and announce his resurrection while carrying baskets with freshly cut flowers and collecting the eggs of Easter.

In some cases only girls participate in the songs of Lazarus (named Lazarines) while married women are excluded. The reason for this is that Lazarus had only sisters. In Western Macedonia, Thessaly, Central Greece and the Peloponnese, the custom had an intense social character since it offered to girls the opportunity of coming into contact with the micro-community of their village, walk around the houses show off their skills and become known as potential brides. The Lazarines hold a basket decorated with flowers in which they place white eggs offered by the housewives. The baking of bread-made figures depicting Lazarus also carry a pre-resurrection symbolism (Aegean Islands), as well as the procession of effigies on flowery funeral beds of Lazarus (Epitaph) made out in rough shapes and colourfully decorated (Cyclades, Crete, Ionian, Epirus). In inland Greece, Lazarus breads are distributed for the souls of the dead.

Lazarus' Saturday, before nightfall, is considered the most appropriate time to prepare the palm leaves that will decorate the churches the next day, Palm Sunday. The blessed palms along with the flowers will be distributed to the attendees of the service and be kept at their homes to drive away evil. In the rural areas they used to ritually strike the bundles in the fields, the trees and the vineyards.

Holy Thursday and Holy Friday are associated with funerary customs. It is a common practice for women to visit the cemeteries and to decorate the graves with flowers. The most important event of Holy Friday is the evening procession of the Epitaph, led by the liturgical flags and the cross and in some places accompanied by local bands playing funeral marches. In most places a women's

38. Palm Sunday in Thessaloniki, Greece
(phot. V. Voutsas)

39. Hand woven palm leaves made by
churchgoers in Greece, celebrating Palm Sunday

40. Artwork "Egg", mixed technique by
Constantina Katrakazou, Greece

41. Easter eggs, breads and "tsoureki"
from Greece

38.

39.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Πασχαλινόι εορτασμοί

Το Πάσχα αποτελεί τη μεγαλύτερη γιορτή για τον Ορθόδοξο κόσμο. Στενά συνδεδεμένο με την Άνοιξη, την Αναγέννηση και την Ανάσταση της φύσης ενσωματώνει έθιμα και παραδόσεις, που ορισμένα έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα.

Στην **Ελλάδα** το Πάσχα - γνωστό και ως Λαμπρή αλλά και Ανάσταση- ενσωματώνει όχι μόνον το θρησκευτικό περιεχόμενο της Ανάστασης του Χριστού, αλλά αποτελεί και τη μεγαλύτερη ανοιξιάτικη γιορτή που συμβολικά εκφράζει τη χαρά των ανθρώπων για την αναζωογόνηση της φύσης και την έναρξη της δημιουργίας.

Αποκορύφωμα αποτελεί η **Μεγάλη Εβδομάδα**, προέκταση και έντονη βίωση της Σαρακοστής, με πλήθος συμβολικών πράξεων που συμβάλλουν στην κατανόηση του Θείου Δράματος. Παρόλο που οι ιερείς (άνδρες) αναλαμβάνουν το τελετουργικό, **γυναίκες** εμπλέκονται σχεδόν αποκλειστικά στον στολισμό του Επιταφίου αλλά και σε όλες τις άλλες προετοιμασίες τόσο στα σπίτια όσο και στις εκκλησίες. Η σχεδόν αποκλειστική συμμετοχή των γυναικών συνδέεται με τη γονιμότητα και την ανάπτυξη, αφού είναι αυτές που δίνουν τη ζωή και τη γέννηση. Ως εκ τούτου όλες οι εθιμικές εκδηλώσεις που σχετίζονται με τον θάνατο και την ανάσταση της φύσης και του ανθρώπου εξαρτώνται από την θηλυκή γνώση και τις ικανότητες.

Προάγγελους της Ανάστασης αποτελούν το **Σάββατο του Λαζάρου**, και η **Κυριακή των Βαΐων**, οπότε και είναι ευρύτατα διαδεδομένοι και δημοφιλείς, οι αγερμοί που φέρουν το όνομά του, αγερμοί του Λαζάρου. Ομάδες από αγόρια και κορίτσια αναγγέλλουν την ανάστασή του κρατώντας καλάθια με φρεσκοκομμένα λουλούδια και συγκεντρώνοντας αβγά για το Πάσχα. Σε μερικές περιπτώσεις στον αγερμό του Λαζάρου μετέχουν μόνον κορίτσια (Λαζαρίνες) ενώ οι παντρεμένες γυναίκες αποκλείονται, γεγονός που εξηγείται από τους ερευνητές από το ότι ο Λάζαρος είχε μόνον αδελφές. Στην ηπειρωτική Ελλάδα (Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία, Στερεά, Πελοπόννησο), το έθιμο είχε έντονο κοινωνικό χαρακτήρα, αφού έδινε την ευκαιρία στα κορίτσια να έρθουν σε επαφή με την μικροκοινωνία του χωριού, να γυρίσουν στα σπίτια και στα χωριά, να επιδείξουν τις ικανότητες τους και να γίνουν γνωστές και ως μελλοντικές νύφες. Οι Λαζαρίνες κρατούσαν και ένα καλάθι στολισμένο με άνθη μέσα στο οποίο τοποθετούσαν τα άβαφα αβγά που τους προσέφεραν οι νοικοκυρές. Η κατασκευή ομοιωμάτων από ψωμί (**Λαζαρόψωμα**) επίσης έχει συμβολικό χαρακτήρα (Νησιά του Αιγαίου), όπως και η περιφορά ομοιωμάτων του Λάζαρου πάνω σε πρόχειρους άνθινους επιτάφιους (Κυκλάδες, Κρήτη, Ιόνια νησιά, Ήπειρος). Στην ηπειρωτική Ελλάδα τα λαζαρόψωμα μοιράζονται για τις ψυχές των νεκρών.

Το Σάββατο του Λαζάρου, πριν πέσει η νύκτα, θεωρείται η καταλληλότερη ώρα για να κοπούν τα βάγια που θα στολίσουν τις εκκλησίες την επόμενη ημέρα, Κυριακή των Βαΐων Τα ευλογημένα **βάγια**, μαζί με λουλούδια, θα μοιραστούν στη συνέχεια στους πιστούς και θα φυλαχτούν στα σπίτια ως αποτροπαϊκά του κακού. Στις γεωργικές περιοχές χτυπούσαν με τα βάγια τα χωράφια, τα δένδρα και τα κλήματα στα αμπελία και στις κτηνοτροφικές τα ζώα.

Η Μεγάλη Πέμπτη και η Μεγάλη Παρασκευή συνδέονται με **ταφικά έθιμα**. Είναι κοινή συνήθεια των γυναικών να επισκέπτονται τα νεκροταφεία και να στολίζουν τους τάφους με λουλούδια. Το σημαντικότερο γεγονός της μεγάλης Παρασκευής είναι η βραδινή **περιφορά του Επιταφίου** με τα εξαπτέρυγα και τον σταυρό και συνοδεία από τοπικές φιλαρμονικές που παίζουν πένθιμα εμβατήρια. Στις περισσότερες περιοχές γυναικείες χορωδίες ψάλλουν τον Επιτάφιο Θρήνο συμβάλλοντας στην κατανυκτική ατμόσφαιρα. Στα νησιά η περιφορά του Επιταφίου γίνεται δίπλα στη θάλασσα. Παλιότερα συνήθιζαν να βγάζουν στις κεντρικές πόρτες των σπιτιών τις φορεσιές των ναυτικών που χάθηκαν στη θάλασσα. Η περιφορά του Επιταφίου συνδέεται με μια σειρά από λαϊκά έθιμα, τον εξαγνισμό των σπιτιών και των κτημάτων του χωριού, και τη θύμηση των νεκρών, αφού σύμφωνα με

40.

41.

38. Κυριακή των Βαΐων στη
Θεσσαλονίκη (φωτ. Β. Βουτσάς)

39. Βάγια πλεγμένα από τους
πιστούς για την Κυριακή των Βαΐων
στην Ελλάδα

40. «Αβγό», πίνακας ζωγραφικής
με μικτή τεχνική της Κωνσταντίνας
Κατρακάζου

41. Αβγά του Πάσχα και εορταστικά
ψωμιά και τσουρέκια από την
Ελλάδα

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

chorus sings special songs contributing to the atmosphere of devotion. In the islands the procession of the Epitaph takes place close to the sea. In the older days, the custom was to bring in the main door of the house the costumes of sea-farers lost at sea. The procession of the Epitaph is closely related with popular customs, the purification of the houses and the lands, and the commemoration of the dead, because according to ecclesiastical tradition Christ visited Hades and met the souls of the dead. In general, the Epitaphs gather all the power of the Holy Week. Therefore, sick and weak people used to pass three times under the Holy Sepulcher hoping to receive the blessing to bring them good health.

It is well known that ritual symbols constitute an integral part of the festivities lending a special interest to each ceremony. Easter symbols are abundant. The egg is the symbol of Easter par excellence. Eggs, mainly the ones painted red, are known throughout the Orthodox world. Considered as a source of life and of perfection, the egg symbolises in Christian times, as in the past, rebirth and good fortune. Red, a powerful and apotropaic colour, has been related to ancient Greek and pre-Christian traditions (e.g. Adonis and Attis etc) and is linked with Christ's blood, which is considered as a means to drive away evil. Keeping intact the egg during "egg tapping", is a sign of good health, while greetings follow a specific ritual: "Christ has risen", to which the response must be "He truly has risen".

Easter symbols (candles and flowers, bread and tsourekí) are considered to have a miraculous power, while the lamb is the main Easter food in the whole Orthodox world. The Ecclesiastical symbol of the lamb, denoting Christ according to the Apocalypse, comprises the power of the victory over death. In the whole

Mediterranean civilization lamb, and especially the newly born, is the expression of the renewal of nature happening in spring. Its destiny is to be sacrificed in order to secure this renewal.

Since Easter is not only a religious but also an ancient rural spring feast, it is significantly important to be celebrated in the open air and accompanied by music, dances and athletic games, the latter aimed at demonstrating power, skillfulness and the community spirit.

In **Poland** symbolic elements of traditional Easter rites are: a green twig, water, fire and food, including an egg and Easter cake, the so-called "paska".

The highlight of Easter is the Holy Week. It begins on Palm Sunday, which commemorates Christ's solemn arrival at Jerusalem. On this occasion, the villagers bless Easter palms in churches as a symbol of reviving life and vitality, considered to acquire curative and magic powers after their blessing. In different sizes, the palms are made of willow twigs and other evergreen plants, decorated with flowers made of blotting paper and ribbons. It was believed that the ritual touch or blow with a palm restored vitality to people and animals. In the territory of Małopolska there was a common custom of putting crosses made from palms under the first ploughed ridge, which was intended to secure a good harvest and protect the crops from storms and hail.

On Holy Saturday churches carry out the rite of blessing water (purifying and curing power), fire (power destroying evil) and food intended for solemn breakfast on Sunday of Lord's Resurrection. Coals from the blessed bonfire and water

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

την εκκλησιαστική παράδοση ο Χριστός κατέβηκε στον Άδη και συνάντησε τις ψυχές των νεκρών. Γενικότερα, οι Επιτάφιοι συγκεντρώνουν όλη τη δύναμη της Μεγάλης Εβδομάδας. Γι' αυτό οι άρρωστοι και οι αδύναμοι συνηθίζουν να περνούν τρεις φορές κάτω από το ιερό κουβούκλιο, ελπίζοντας στην ευλογία που θα τους φέρει την καλή υγεία.

Είναι γνωστό πως τα **εθιμικά σύμβολα**, αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο των γιορτών προσδίδοντας στην κάθε γιορτή ένα συγκεκριμένο χαρακτήρα. Τα πασχαλινά σύμβολα είναι άφθονα. Το **αβγό** είναι το κατ' εξοχήν σύμβολο του Πάσχα. Τα αβγά, και μάλιστα τα κόκκινα, είναι ευρέως διαδεδομένα σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο. Θεωρούμενο ως **πηγή ζωής**, αλλά και **τελειότητας**, το αβγό συμβολίζει στα χριστιανικά χρόνια, ό,τι και παλαιότερα: την ανανέωση της ζωής και την ευετηρία. Το κόκκινο, ένα δυνατό και αποτροπαϊκό χρώμα του συνδέθηκε με αρχαιοελληνικές και προχριστιανικές παραδόσεις (π.χ. θάνατος του Άδωνη, του Άπτη κ.λπ.) αλλά και με το κόκκινο αίμα του Χριστού, ως κύριου μέσου αποτροπής του κακού. Το τσούγκρισμα των κόκκινων αβγών και η ανταλλαγή ευχών (Χριστός Ανέστη, Αληθώς Ανέστη) έχουν χαρακτήρα χαιρετιστήριο αλλά και μαγικό αφού όποιος διατηρήσει ανέπαφο το αβγό του θα εξασφαλίσει και καλή υγεία.

Τα **πασχαλινά σύμβολα** (κεριά, άνθη, λαμπροκουλούρες και τσουρέκια) θεωρούνται ότι έχουν θαυμαστή δύναμη, ενώ το αρνί παραμένει το παραδοσιακό πασχαλινό φαγητό σε όλο τον Ορθόδοξο κόσμο. Εκκλησιαστικό σύμβολο, ο Αμνός του Θεού σύμφωνα με την Αποκάλυψη, συγκεντρώνει τη δύναμη της νίκης έναντι του θανάτου. Σε όλο τον Μεσογειακό πολιτισμό το αρνί, και μάλιστα το νεογέννητο, είναι η έκφραση της αναζωογόνησης της φύσης την Άνοιξη. Η μοίρα του είναι να θυσιάστεί για να εξασφαλίσει την αναγέννηση.

Επειδή το Πάσχα δεν είναι μόνο μια μεγάλη θρησκευτική αλλά παράλληλα και μια κληρονομημένη αρχαία γιορτή της υπαίθρου, με φυσικό συμβολισμό, συνοδεύεται με γενικότερη ευφορία, μουσική, χορούς και αθλητικά αγωνίσματα, που στόχο έχουν την επίδειξη δύναμης και δεξιότητας καθώς και την προβολή του κοινοτικού πνεύματος.

Στην **Πολωνία** τα σύμβολα των πασχαλινών εθίμων είναι: ένα πράσινο κλαδί, νερό, φωτιά και γεύμα στο οποίο περιλαμβάνεται ένα αβγό και πασχαλινό γλύκισμα, το επονομαζόμενο "paska".

Το αποκορύφωμα των εορτασμών του Πάσχα είναι η Μεγάλη Εβδομάδα. Αρχίζει με την Κυριακή των Βαΐων, που θυμίζει την είσοδο του Χριστού στα Ιεροσόλυμα. Για την περίπτωση οι χωρικοί φέρνουν βάγια στις εκκλησίες να ευλογηθούν ως ένα σύμβολο αναζωογόνησης και ζωτικότητας που θεωρείται ότι αποκτούν θεραπευτικές και μαγικές ιδιότητες μετά την ευλόγηση.

Σε διάφορα μεγέθη τα βάγια κατασκευάζονται από κλαδιά ιπιάς και άλλα αειθαλή φυτά, διακοσμημένα με λουλούδια από συπόχαρτο και κορδέλες. Πίστευαν ότι το τελετουργικό άγγιγμα ή χτύπημα με βάγια επανέφερε τη ζωτικότητα στους ανθρώπους και στα ζώα. Στην περιοχή *Małopolska* συνήθιζαν να τοποθετούν σταυρούς από βάγια κάτω από το αλέτρι, που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της καλής σοδειάς και στην προστασία του σταριού από τις καταιγίδες και το χαλάζι.

Το **Μεγάλο Σάββατο** μεταφέρεται από τις εκκλησίες αγιασμός (καθατήρια και θεραπευτική δύναμη), φωτιά (δύναμη καταστρεπτική του κακού) και φαγητό για το επίσημο πρωινό της Κυριακής της Ανάστασης του Κυρίου. Κάρβουνα από την αγιασμένη φωτιά και νερό μεταφέρονταν στα σπίτια και χρησιμοποιούνταν στα νοικοκυριά τόσο για αποτροπαϊκούς σκοπούς όσο και για τη λαϊκή ιατρική. Το παραδοσιακό "świeconka", ένα καλάθι με ευλογημένη

42. Art embroidery "Epitaph 1" by Mary Galani-Kritikou, Greece

43. Blessing food on Holly Saturday, Kolbuszowa Górn, Podkarpackie voivodship, phot. F. Kotula, 1959, Poland

44. Ceremony of blessing "Easter palms" on Palm Sunday, Poland

45. Art embroidery "Epitaph 2" by Mary Galani-Kritikou, Greece

46. Easter palm made by A. Małkowska, A. Kapel, M. Mazurek-Cierniak, R. Leja (Associated Schools in Oleszyce, unit Lubaczów), 2008, Poland

42. «Επιτάφιος 1», κέντημα της Μαρίας Γαλάνη-Κρητικού

43. Ευλόγηση τροφίμων το Μεγάλο Σάββατο, Kolbuszowa Górna, Επαρχία Podkarpackie, φωτ. F. Kotula, 1959, Πολωνία

44. Τελετή ευλόγησης των Βαΐων την Κυριακή των Βαΐων, Πολωνία

45. «Επιτάφιος 2», κέντημα της Μαρίας Γαλάνη-Κρητικού

46. Πασχαλιάτικα Βάγια, κατασκευή A. Małkowska, A. Kapel, M. Mazurek-Cierniak, R. Leja (Δίκτυο Σχολείων στο Oleszyce, Lubaczów), 2008, Πολωνία

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

were taken home and used in households both for apotropaic procedures and home medicine. The traditional “święconka”, a basket with blessed food contains “paska”, horseradish, salt, smoked ham and sausages, a statuette of a lamb (made of cake, sugar or plaster) and eggs - “pisanki” - decorated in various techniques. Eggs were shared during the Easter breakfast; they were given as presents, applied as a cure for diseases, and the protection of home and its residents against evil.

Another important Polish rite is “Śmigus-dyngus”, traditionally held on Easter Monday. On this day people pour water over each other, which with its purifying and reviving power is aimed at providing health, good luck and harvest.

In **Bulgaria**, Easter is celebrated in a similar way. With the “maiden” character of their rites, Lazarovden (St. Lazarus’ day) and Tzvetnitza (Palm Sunday) repeat in a specific way the “male” Christmas - this time, however, it is the young girls called lazarkas that herald the spring awakening of nature. The girls dress in bride’s clothes to imply expectations of getting married; magnificent wreaths of flowers and peacock plumes adorn their heads. Similar to the koledars’ groups, the lazarkas go from house to house (in some places they visit the fields, meadows and sheep pens as well), sing songs of praise, wishing the host and his family health and prosperity. In return, they get fresh eggs. Around the baskets with the offerings, they perform the specific dance “Buenetz”. Later on, people gather in the village square where the common large lazarkas’ dance starts.

Finally, the lazarkas let their wreaths float on the river water. They believe that

the girl whose wreath comes first will be the first to marry; she is also chosen as “kumitza”, the leader of the lazarkas next year. The participation of the young girls in the lazaruwane marks their socialization - it means they have grown up and are ready to marry.

After the church service on Palm Sunday, consecrated willow tree twigs are woven into wreaths to decorate the home icon and the doors of the house. The willow tree is considered a symbol of everlasting youth and eternally reviving nature and its twigs are expected to bring health to the family. Women girdle willow twigs round their waists to get enough strength for the harvest-time. Willow tree twigs are placed on the graves of deceased ancestors too.

At Easter, the expectations of people that awakened nature will bring health to them and their livestock and fertility to the land, are the centre around which the entire symbolism of the holiday is structured. The first painted eggs are dyed in obligatory red; one is put by the home icon, the second on the ritual bread and the third one is rubbed on the face of every child for health. They keep these eggs throughout the year, as they are believed to possess healing properties. The painted eggs have rich decoration of geometric and stylized anthropomorphic, zoomorphic and vegetation representations (birds, butterflies, fish, snakes, spiders, swastikas etc.). The ritual breads are round or oval pleat-shaped buns, sometimes with a hole in the middle, but always with a red egg on them.

Easter is also the time when the whole village celebrates with songs and dances; the girls swing on swings for health and for the love of a good-looking young man and not of a dragon! Close relatives and friendly families visit each other,

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

τροφή, περιλαμβάνει “paska”, ραπανάκια, αλάτι, καπνιστό χοιρινό και λουκάνικα, ένα ομοίωμα αρνιού (φτιαγμένο συνήθως από ζάχαρη) και αβγά - “pisanki” - διακοσμημένα με διάφορες τεχνικές. Τα αβγά μοιράζονταν κατά τη διάρκεια του Πασχαλινού πρωινού, προσφέρονταν ως δώρα, χρησιμοποιούνταν για θεραπεία ασθενών και προστασία του σπιτιού και των ενοίκων του από το κακό.

Ένα άλλο σπουδαίο Πολωνικό έθιμο είναι το “Śmigus-dyngus”, παραδοσιακό τελούμενο τη Δευτέρα του Πάσχα. Αυτήν την ημέρα οι άνθρωποι ραντίζουν ο ένας τον άλλο με νερό, το οποίο με την καθαρτήρια και αναζωογονητική δύναμή του αποσκοπεί στο να φέρει υγεία, καλή τύχη και σοδειά.

Στην **Βουλγαρία**, το Πάσχα γιορτάζεται με σχεδόν παρόμοιο τρόπο. Με το “θηλυκό” χαρακτήρα των εθίμων, η ημέρα του Λαζάρου (*Lazarovden*) και η Κυριακή των Βαΐων (*Tzvetnitza*) «επαναλαμβάνουν» με ένα ιδιαίτερο τρόπο τα «αρσενικά» Χριστούγεννα - όμως αυτή τη φορά είναι τα νεαρά κορίτσια, οι Λαζαρίνες (*lazarkas*) που αναγγέλλουν το ανοιξιότικο ξύπνημα της φύσης. Τα κορίτσια είναι ντυμένα με νυφιάτικες στολές που υποδηλώνουν την επιθυμία για γάμο. Εντυπωσιακά στεφάνια από λουλούδια και φτερά παγωνιού στολίζουν τα κεφάλια τους. Όμοια με τις ομάδες των καλαντιστών (*koledars*), οι Λαζαρίνες (*lazarkas*) πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι (σε ορισμένες περιοχές επισκέπτονται τα χωράφια, τα λιβάδια καθώς και τα μαντριά), τραγουδούν επαινετικά τραγούδια, με ευχές για τον νοικοκύρη και την οικογένειά του για υγεία και ευημερία. Σε ανταπόδοση λαμβάνουν φρέσκα αβγά. Γύρω από τα καλάθια με τα δώρα αναπαριστούν έναν ειδικό χορό, “*Buenetz*”. Στη συνέχεια οι κάτοικοι μαζεύονται στην πλατεία του χωριού όπου οι κοινός μεγάλος χορός των Λαζαρίνων αρχίζει. Τελικά οι Λαζαρίνες αφήνουν τα στεφάνια τους να επιπλεύσουν στο νερό του ποταμού. Πιστεύουν ότι η κοπέλα της οποίας το στεφάνι θα προηγηθεί θα είναι και η πρώτη που θα παντρευτεί. Αυτή επίσης επιλέγεται ως επικεφαλής (“*kumitza*”), των Λαζαρίνων για τον επόμενο χρόνο. Η συμμετοχή των κοριτσιών σηματοδοτεί την κοινωνικοποίησή τους -σημαίνει ότι έχουν μεγαλώσει αρκετά για να παντρευτούν.

Μετά τη λειτουργία της Κυριακής των Βαΐων τα κλαδιά ιτιάς που έχουν συγκεντρωθεί πλέκονται σε στεφάνια για να διακοσμήσουν το εικονοστάσι και τις πόρτες του σπιτιού. Η ιτιά θεωρείται σύμβολο της αιώνιας ζωντανής και αειθαλούς φύσης και τα κλαδιά της αναμένεται να φέρουν υγεία στην οικογένεια. Οι γυναίκες ζώνουν τη μέση τους με κλαδιά ιτιάς για να έχουν αρκετή δύναμη την περίοδο του θερισμού. Κλαδιά ιτιάς τοποθετούνται επίσης στους τάφους των νεκρών προγόνων.

Οι ελπίδες των ανθρώπων ότι η αναστημένη φύση θα φέρει υγεία τόσο σε αυτούς όσο και στα ζώα τους και γονιμότητα στη γη, είναι το επίκεντρο γύρω από το οποίο οικοδομείται όλος ο συμβολισμός της εορτής του Πάσχα. Τα πρώτα αβγά υποχρεωτικά βάφονται κόκκινα. Ένα τοποθετείται στο εικονοστάσι του σπιτιού, το δεύτερο στο τελετουργικό ψωμί και το τρίτο τρίβεται στο μέτωπο κάθε παιδιού για υγεία. Αυτά τα αβγά τα φυλάνε όλο το χρόνο καθώς πιστεύεται ότι έχουν θεραπευτικές ιδιότητες. Τα βαμμένα αβγά έχουν πλούσια διακόσμηση με γεωμετρικά σχήματα και στυλιζαρισμένες ανθρωπομορφικές, ζωομορφικές και φυτικές αναπαραστάσεις (πουλιά, πεταλούδες, ψάρι, ερπετά, αράχνες, σβάστικες κ.λπ.). Τα τελετουργικά ψωμιά είναι στρογγυλά ή μακρόστενα τσουρέκια, μερικές φορές με μια τρύπα στη μέση, αλλά πάντοτε με ένα κόκκινο αβγό.

Το Πάσχα είναι, επίσης, η περίοδος που όλο το χωριό γιορτάζει με χορούς και τραγούδια. Τα κορίτσια κουνιούνται σε κούνιες για υγεία και για την αγάπη ενός εμφανίσιμου νέου άνδρα και όχι τέρατος! Οι στενοί συγγενείς και οι οικογενειακοί φίλοι επισκέπτονται ο ένας τον άλλο, μοιράζονται το εορταστικό τραπέζι, ανταλλάσσουν τα τελετουργικά ψωμιά (που γενικώς ονομάζονται “*kozunaks*”) και τα βαμμένα αβγά.

47. Decorated Easter eggs, Poland

48. Wooden jug, Nlemstów, Podkarpackie voivodship, 1920, Poland

49. “Śmigus” rite, Giedlarowa, Podkarpackie voivodship, phot. T. Poźniak, 2007, Poland)

50. A basket containing “święconka” - foods blessed on Holy Saturday, 2008, Poland

47.

48.

50

49

47. Διακοσμημένα πασχαλιάρικα αβγά, Πολωνία

48. Ξύλινη κανάτα, από το χωριό Nlemstów, Επαρχία Podkarpackie, 1920, Πολωνία

49. Έθιμο “Śmigus” στο χωριό Giedlarowa, Επαρχία Podkarpackie, φωτ. T. Poźniak, 2007, Πολωνία

50. Καλάθι με “święconka” - διάφορα τρόφιμα ευλογημένα το Μ. Σάββατο, 2008, Πολωνία

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

share the festive table, exchange ritual breads (during the last century they were generally called “kozunaks”) and dyed eggs. A traditional game is played where each player hits the other player’s egg with his own. This is known as “egg tapping” and the holder of the last intact egg will be the healthiest person throughout the year. On that day, people greet themselves with “Christ has risen” and get the response “He truly has risen”.

Harvest rites

In **Greece** the principal traditional rural customs were - and in many cases still are- closely related with agricultural activities and rituals usually linked to a feast day, which par excellence aimed to guarantee the survival of people. Combining pagan and Christian practices, most of them have been preserved across the ages as having a great significance for securing the rendering of the fields and in consequence a good year for the family and the community.

For the farmers the way earth is going to receive ploughing and harvesting is considered as very important. For this reason farmers offered the first fruits (6th of August) to the church to be blessed (especially in northern Greece and Thrace). Many symbolic actions are related to sowing; among them is the Feast of Seeds, known with the ancient name panspermia, which is celebrated on the feast day of the Virgin Mary (Presentation of the Virgin, 21 November), called “Messosporitissa” i.e. protector of grain in the middle of sowing period. During this day in many rural areas people used to eat as a main meal a combination of boiled cereals and vegetables, and to share a small portion with neighbours in

order to guarantee the abundance of crops.

Among the symbolic actions linked with the cycle of cereals and of the corn, it is worth noting the sowers’ habit of tying the last ears of corn in a nice bouquet with different forms (comb, cross etc.), which is sometimes hung around the iconostasis of the house (the place where they usually keep the icons) or hung from the ceiling. In some regions (e.g in the island of Karpathos) they leave in the fields some ears of the corns, while tracing around them a magic circle with a sickle.

In **Poland**, especially in eastern Małopolska, the celebration of a solemn end of harvest was called “wieńcowiny” or “okreżne”. Recently, the term “dożynki” has been adopted, which is popular in the whole country. The rite originating from pagan traditions, is related to the cult of fertility deities, starting after the completion of the most important field works, mainly at the turn of August and September. It could be also held a little earlier on 15th August - the day of Assumption of St. Virgin Mary, called in Polish culture the God’s Mother “Zielnej” holiday. In this way the God’s Mother is considered to be the patron of soil and its crops: herbs, flowers, cereal and fruit.

The “dożynki” rite started on the day of completing work on cutting the cereal. The harvesters produced a sheaf - “snopek żniwny” decorated with flowers, and a wreath of cereal ears, which they gave to the host and the hostess. Thanking for the hard work, the host invited the harvesters to an evening party. On the field a small amount of the uncut cereal was left, the so-called “przepiórka”. It

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Ένα παραδοσιακό αγώνισμα που συνηθίζεται είναι το τσούγκρισμα των αβγών με αυτόν που θα κρατήσει ανέπαφο το αβγό του να θεωρείται ως το υγιέστερο άτομο όλου του χρόνου. Οι άνθρωποι αυτή την ημέρα χαιρετούν ο ένας τον άλλο με τη φράση «Χριστός Ανέστη» και ανταπάντηση «Αληθώς Ανέστη».

Έθιμα της συγκομιδής

Στην **Ελλάδα** τα σημαντικότερα παραδοσιακά αγροτικά έθιμα ήταν -και σε πολλές περιπτώσεις είναι ακόμη- στενά συνδεδεμένα με τις αγροτικές δραστηριότητες και με το τελετουργικό μιας εορταστικής ημέρας, που κατ’ εξοχήν εγγυάτο την επιβίωση των ατόμων. Συνδυάζοντας ειδωλολατρικές και χριστιανικές συνήθειες, τα περισσότερα διατηρήθηκαν ανά τους αιώνες ως ιδιαίτερης σπουδαιότητας για την απόδοση των αγρών και κατά συνέπεια για την καλή χρονιά της οικογένειας και της κοινότητας.

Για τους αγρότες ο τρόπος που η γη θα δεχθεί το όργωμα και τον θερισμό θεωρείται πολύ σημαντικός. Για αυτό τον λόγο προσφέρουν τις απαρχές των καρπών (6η Αυγούστου) στην εκκλησία να ευλογηθούν, (ειδικά στη Βόρεια Ελλάδα και τη Θράκη). Πολλές συμβολικές πράξεις συνδέονται με τη σπορά, κυρίως κατά τη γιορτή της Παναγίας της Μεσοσπορίτισσας (Εισόδια της Θεοτόκου, 21 Νοεμβρίου) που είναι γνωστή και με το αρχαίο της όνομα «**πανσπερμία**». Κατά τη διάρκεια αυτής της ημέρας, σε πολλές αγροτικές περιοχές οι άνθρωποι συνήθιζαν να τρώνε ως κύριο γεύμα, ένα μείγμα από βραστούς σπόρους δημητριακών και οσπρίων, και να μοιράζονται μια μικρή ποσότητα με τους γείτονες τους, ώστε να εξασφαλίσουν την αφθονία των καρπών.

Ανάμεσα στις συμβολικές πράξεις που συνδέονται με τον κύκλο των δημητριακών και του σταριού, αξίζει να σημειωθεί μια συνήθεια των θεριστών, να φτιάχνουν με τα τελευταία στάχυα του θερισμού μια όμορφη ανθοδέσμη με διάφορα σχήματα, (χτένια, σταυρούς, κ.λπ.) που καμιά φορά τα κρεμούσαν στο εικονοστάσι του σπιτιού ή στο μεσαίο δοκάρι τη στέγης. Σε μερικές περιοχές (πχ στην Κάρπαθο) άφηναν στα χωράφια αθέριστα μερικά από τα στάχυα και έκαναν ολόγυρά τους ένα μαγικό κύκλο, μ’ ένα δρεπάνι.

Στην **Πολωνία**, ειδικά στην ανατολική περιοχή Małopolska, ο εορτασμός του επίσημου τέλους της συγκομιδής ονομαζόταν “*wieńcowiny*” ή “*okreżne*”. Πρόσφατα υιοθετήθηκε ο όρος “*dożynki*”, δημοφιλής σε όλη τη χώρα. Το έθιμο, που έχει τις αρχές του στις παγανιστικές παραδόσεις που συνδέονται με τη λατρεία των θεοτήτων της γονιμότητας άρχιζε μετά την ολοκλήρωση των σημαντικότερων εργασιών, κυρίως προς το τέλος του Αυγούστου και τον Σεπτέμβριο. Μπορούσε να γιορτάζεται και λίγο νωρίτερα, στις 15 Αυγούστου, ημέρα της Κοίμησης της Θεοτόκου, που ονομάζεται στην πολωνική κουλτούρα “*Zielnej*” δηλαδή Εορτή της Μητέρας του Θεού. Με αυτό της το ρόλο, η Μητέρα του Θεού, θεωρείται πως είναι η προστάτρια της γης και των καρπών: λαχανικών, λουλουδιών, δημητριακών και φρούτων.

Το έθιμο “*dożynki*”, ξεκινούσε την ημέρα που ολοκληρώνονταν ο θερισμός των δημητριακών. Οι θεριστές σχημάτιζαν ένα δεμάτι -“*snopek żniwny*”, στολισμένο με λουλούδια, κι ένα στεφάνι από στάχυα που τα προσέφεραν στον νοικοκύρη και τη νοικοκυρά. Σε εκδήλωση ευχαριστίας για τη σκληρή δουλειά τους, ο νοικοκύρης καλούσε τους θεριστές σε βραδινό γλέντι. Στο χωράφι, αφηνόταν μια μικρή ποσότητα από τα άκοπτα δημητριακά που ονομάζονταν “*przepiórka*”. Ήταν μια συμβολική κίνηση για να τραφούν τα ζώα, που έχει μια παλιότερη προέλευση (ένα δώρο για τον κόσμο των πνευμάτων). Τα έθιμα “*dożynki*” στα φέουδα ήταν πολύ περισσότερο θεαματικά. Για αυτή την περίπτωση κατασκευαζόταν ένα ειδικό “*dożynki*” στεφάνι, που μεταφερόταν στην εκκλησία από μια επίσημη πομπή ανδρών και γυναικών, που φορούσαν τις γιορτινές *ενδυμασίες* τους και συνοδεύονταν από μουσικούς και θεριστές. Μετά την

53

54

51. Διακοσμημένα αβγά, Βουλγαρία

52. Πασχαλιάτικο ψωμί, Βουλγαρία

53. Τρίβοντας τα πρόσωπα των παιδιών με κοκκινο αβγό για καλή υγεία το Πάσχα, Βουλγαρία

54. Εορταστική διακόσμηση από στάχυα, Βουλγαρία

51.

52.

51. Painted eggs, Bulgaria

52. Easter ritual bread, Bulgaria

53. Rubbing the children faces with red egg for health on Easter, Bulgaria

54. Festive straw decoration, Bulgaria

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

was a symbolic contribution for field animals, which has an older origin (a gift for the world of spirits). The dożynki rites in manors were much more spectacular. For this occasion a special dożynki wreath was made, which was brought to church in a solemn procession of men and women in smart clothes, musicians and harvesters. After the blessing it was given as a gift by the best harvesters to the squire. The rite was accompanied by dożynki songs recounting the hard work, expressing wishes of good luck for the host and encouraging him to treat the harvesters. The squire, the owner of the fields, paid the harvesters their remuneration; next the party began which lasted until late at night. The dożynki rites along with all other basic rites are still practised. The role of hosts has been taken by self-government representatives of various levels, and the dożynki rite has assumed the form of a folk festival. A characteristic element of dożynki is still the wreaths made of different kinds of cereal, decorated with ribbons, herbs, fruit and flowers. The tradition requires that the grains from the wreath should be added to spring sowing in order to secure a good harvest. The traditional wreaths most often had a shape of a crown or a hemisphere. The modern form of a wreath depends on its creators' ingenuity; however, it is always set in the Polish folk and religious tradition.

In **Bulgaria**, the last of the spring-summer prosperity-bringing customs is related to the end of harvest. Then the so-called brada (beard) is made from the largest full-eared wheat spikes, especially left uncut by the reapers. The spikes are tied with a red thread and the ground around them is dug with the point of the sickle, then it is watered and "fed" with pieces of bread in the four cardinal points. The

harvest women start singing and dancing around the brada. The best of the harvesters ritually washes her hands and cuts the spikes in one cut; then she weaves them in a pleat (brada). The decorated brada is solemnly carried to the village and is left in the granary where it is kept until next year. This imitative magical act is meant to secure a future good harvest. Similar to that are the preparatory sowing practices in autumn. The largest seeds are chosen and mixed with tiny pebbles for the wheat to grow large. The sower puts something red in the measure vessel - a red pepper, a bunch of flowers or fibrils of red yarn and even a comb - so that the wheat becomes ripe (associated with red) and thick as the comb teeth.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

ευλογία, το στεφάνι προσφερόταν από τους καλύτερους θεριστές στον προύχοντα. Το έθιμο συνοδευόταν από τραγούδια, που αφηγούντο τη σκληρή εργασία, εξέφραζαν ευχές για καλή τύχη στο νοικοκύρη και τον ενθάρρυναν να δείχνει φροντίδα για τους θεριστές. Ο προύχοντας, ιδιοκτήτης των χωραφιών, πλήρωνε τότε τους θεριστές με την αμοιβή τους και στη συνέχεια άρχιζε το γλέντι που διαρκούσε ως αργά τη νύχτα. Τα έθιμα "dożynki", μαζί με κάποια άλλα εξακολουθούν και σήμερα να τελούνται. Το ρόλο του οικοδεσπότη έχουν πάρει εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης και το έθιμο "dożynki" έχει πάρει το σχήμα ενός φολκλορικού φεστιβάλ. Χαρακτηριστικό στοιχείο του παραμένει η κατασκευή των στεφανιών από διάφορα είδη δημητριακών που στολίζονται με κορδέλες, φυτά, φρούτα και λουλούδια. Η παράδοση απαιτεί οι σπόροι από το στεφάνι να προστίθενται στην ανοιξιάτικη σπορά για να εξασφαλίσουν καλή σοδειά. Τα παραδοσιακά στεφάνια, συχνότατα έχουν το σχήμα κορώνας ή ημισφαιρίου. Το σύγχρονο σχήμα ενός στεφανιού, εξαρτάται από την εφευρετικότητα του δημιουργού του, εντούτοις πάντοτε είναι στα πλαίσια της πολωνικής λαϊκής και θρησκευτικής παράδοσης.

Στη **Βουλγαρία**, τα τελευταία έθιμα της Άνοιξης και του Καλοκαιριού, συνδέονται με το τέλος του θερισμού. Τότε, η αποκαλούμενη "brada" (γενειάδα) φτιάχνεται από τα πιο μεγάλα μυτερά στάχυα, που επίτηδες αφήνονται άκοπα από τους θεριστές. Τα στάχυα δένονται με μια κόκκινη κλωστή και το έδαφος ολόγυρά τους σκάβεται με τη μύτη του δρεπανιού. Έπειτα, ποτίζονται και "ταΐζονται" με κομμάτια ψωμιού στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Οι γυναίκες αρχίζουν να τραγουδούν και να χορεύουν, γύρω από την "brada". Η καλύτερη από τις θερίστριες πλένει τελετουργικά τα χέρια της και κόβει τα στάχυα μ' ένα κόψιμο. Στη συνέχεια τα ανεμίζει. Η στολισμένη "brada" μεταφέρεται επίσημα στο χωριό και τοποθετείται στη σιταποθήκη όπου και θα φυλαχθεί ως τον επόμενο χρόνο. Αυτό το μαγικό δρώμενο, θεωρείται ότι εξασφαλίζει τη μελλοντική καλή σοδειά. Παρόμοιες είναι και οι προετοιμασίες για τη σπορά του Φθινοπώρου. Διαλέγονται οι μεγαλύτεροι σπόροι και αναμειγνύονται με μικρές πέτρες για να γίνει το σάρι μεγάλο. Ο σπορέας βάζει κάτι κόκκινο μέσα στο δοχείο μέτρησης - κόκκινο πιπέρι, κόκκινα λουλούδια ή κόκκινα νήματα ή ακόμη κι ένα χτένι- ώστε το στάχυ να ωριμάσει (σύνδεση με το κόκκινο) και να γίνει πυκνό όπως τα δόντια του χτενιού.

57.

58.

55. Παιχνίδια από στάχυα, Βουλγαρία

56. Έλληνες γεωργοί προσφέρουν φρούτα στην εκκλησία για τις γιορτές της συγκομιδής

57. Στεφάνι "Dożynki" από το χωριό Wielkie Oczy, Επαρχία Podkarpackie, φωτ. T. Lorenc, 2007, Πολωνία

58. Χειροποίητο πλεκτό καλαθάκι με γλυκά και φρούτα και διακοσμητικά πλεκτά στάχυα από τις γιορτές συγκομιδής στην Ελλάδα

59. Στεφάνι θερισμού, Lubaczow, Επαρχία Podkarpackie, 2006, Πολωνία

55.

56.

55. Toys from straw spikes, Bulgaria

56. During the harvest rites, Greek farmers offer fruit to the church

57. "Dożynki" wreath from Wielkie Oczy, Podkarpackie voivodship, phot. T. Lorenc, 2007, Poland

58. Hand-made basket filled with sweets and fruit and decorative earcorns celebrating harvest in Greece

59. Harvest wreath, near Lubaczow, Podkarpackie voivodship, 2006, Poland

59

All the customs provide us with messages linked to the essence of our past and the nature of our world, visible or invisible. They are closely related with ancient traditions and celebrations. From the ancient pre -Christian rituals of Dionysos worshipping, a religious custom has originated, brought to the Balkans from Black Sea and practiced today only in **Greece** (Anastenaria) and **Bulgaria** (Nestinar).

Today the custom is linked to the feast day of Saints Constantine and Helen (21st May) and has its origins in north-eastern Thrace. In early times it was performed in the area around the village Kosti (near the Black Sea) by both Greeks and Bulgarians.

In **Greece** this custom is only held in parts of east Macedonia, mainly in the villages Ayia Eleni and Langada, while in **Bulgaria** it takes place in Strandzha villages. The most remarkable part of the custom remains the fire-walking that takes place in the evening. The fire is lit up early in the evening by a member of the group who has inherited this privilege by his forefathers. When the flames have died down and a thick bed of red hot coals has formed, the Anastenarides arrive holding the “amanetia” and icons of the saints and dancing continuously. They begin a circular dance around the red coals while the music grows louder and louder arousing the dancers into a state of ecstasy. At the same time, sighs (anastenagmi) are heard, from which the custom takes its name. The Anastenarides start to walk on to the coals and dance on them with bare feet, without appearing to be burnt or to be in pain and without the soles of their feet being harmed in any way. According to descriptions of scholars, walking on the fire is the supreme proof of sanctity of the dancer. The fire walking and the

immunity to the burns of the Anastenarides attract many visitors. Many scientists, mostly psychologists, observed the custom in order to find an explanation of this immunity, which still remains unexplained.

The cultural context of nestinar dance, regarding both its nature and observance, goes back to ancient pre-Christian times. The distant prototype to the nestinar ritual was most probably a certain act of sacrificial offering on fire. Elements of the earliest prehistoric human culture, ancient priestly rites and sun-cults are clearly perceptible in the nestinar festivity. Ancient local Thracian practices have also infiltrated the nestinar ritual act.

The pursuit of sustained sacralisation of the custom, gradually imposed on it the observance of a complex set of ritual acts - holding the icon of Saints. Constantine and Helena with raised hands, falling in a deep religious trance (“prihvashtane”, “obzemane”, meaning “obsession”), acquiring the capacity of foretelling events, specificity of the nestinars” cries during the fire-dance, dancing crosswise or in circles around and in the live coals, etc.

The very practice of this ecstatic dance confirms that the cultural phenomena that bring the Balkan people together are time-resistant. The traditional observance of the Anastenaria festivity on May 21 in different villages in Strandzha is shared by their Northern Greece neighbours who come especially for the day. The joint celebration strengthens its authenticity and, by increasingly attracting young people, the nestinar tradition becomes not only interesting and arresting, but it also turns into a stable interaction of traditional and modern spiritual cultures and a factor of social and ethnic rapprochement.

60

61

60. Fire-walking during Anastenaria, in Ayia Eleni, Drama, Greece (phot. V. Voutsas)

61. Nestinarka's dance on hot coals, in Balgari, Burgas region, Bulgaria

62. Nestinars' icon of “St. Constantine and St. Helen”, Bulgaria

63. St. Constantine and St. Helen's icon, decorated with scarves (amanetia) and ex-votos, held in Anastenaria, Greece

Όλα τα έθιμα μας παρέχουν μηνύματα που συνδέονται με την ίδια την ύπαρξη του παρελθόντος μας και τη φύση, ορατή και αόρατη, του κόσμου μας. Συνδέονται στενά με αρχαίες παραδόσεις και εορταστικές εκδηλώσεις. Από την αρχαία, προχριστιανική, τελετουργική λατρεία του Διονύσου, προέρχεται ένα θρησκευτικό έθιμο που μεταφέρθηκε στα Βαλκάνια από τη Μαύρη Θάλασσα και τελείται σήμερα μόνο στην Ελλάδα (**Αναστενάρια**) και στη Βουλγαρία (**Nestinar**). Σήμερα το έθιμο συνδέεται με την εορτή των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (21 Μαΐου) και έχει τις καταβολές του στη ΒΑ Θράκη. Τα πρώτα χρόνια γινόταν στην περιοχή γύρω από το χωριό Κωστή (κοντά στη Μαύρη Θάλασσα) τόσο από Έλληνες όσο και από Βούλγαρους. Στην Ελλάδα τηρείται μόνο σε περιοχές της Αν. Μακεδονίας και κυρίως στα χωριά Αγία Ελένη και Λαγκαδάς, ενώ στη Βουλγαρία στα χωριά της περιοχής *Strandzha*. Το πιο αξιοσημείωτο μέρος του εθίμου παραμένει η πυροβασία που λαμβάνει χώρα το βράδυ. Η φωτιά ανάβεται νωρίς το απόγευμα από ένα μέλος της ομάδας που έχει κληρονομήσει το σχετικό προνόμιο από τους προγόνους του. Όταν οι φλόγες σβήσουν και δημιουργηθεί ένα παχύ στρώμα από κόκκινα καυτά κάρβουνα, φθάνουν οι Αναστενάρηδες κρατώντας τα *αμανέτια* (μαντήλια) και τις *χάρες* (εικόνες) των Αγίων και χορεύοντας ασταμάτητα. Αρχίζουν ένα κυκλικό χορό γύρω από τη φωτιά, ενώ η μουσική ολοένα δυναμώνει και οι χορευτές φθάνουν σε κατάσταση έκστασης. Συγχρόνως ακούγονται αναστεναγμοί και από αυτή τη λέξη ίσως τελικώς προέρχεται και η ονομασία του εθίμου. Οι αναστενάρηδες αρχίζουν να περπατούν πάνω στα κάρβουνα και να χορεύουν με γυμνά πόδια, χωρίς να δείχνουν ότι καίγονται ή ότι πονάνε και χωρίς να τραυματίζονται με κανένα τρόπο τα μέλημά τους. Σύμφωνα με περιγραφές μελετητών, η πυροβασία είναι το έσχατο σημάδι αγιότητας του χορευτή. Η πυροβασία και η αντοχή των αναστενάρηδων στο κάψιμο, προσελκύει πολλούς επισκέπτες. Πολλοί επιστήμονες, κυρίως ψυχολόγοι, παρατήρησαν το έθιμο για να βρουν μια εξήγηση για αυτή την αντοχή, που παραμένει όμως ανεξήγητη.

Το πολιτιστικό υπόβαθρο του χορού **nestinar**, τόσο ως προς τη φύση του όσο και προς το τελετουργικό του, παραπέμπει στους αρχαίους προχριστιανικούς χρόνους. Το μακρινό πρωτότυπο του **nestinar** τελετουργικού πιθανώς ήταν ένα συμβολικό δρώμενο θυσίας στη φωτιά.

Στοιχεία του ανθρώπινου, προϊστορικού πολιτισμού, αρχαία ιερατικά έθιμα και λατρείες του Ήλιου αναγνωρίζονται στον εορτασμό **nestinar**. Αρχαίες τοπικές θρακικές παραδόσεις έχουν επίσης εισχωρήσει στο τελετουργικό του. Η επιδίωξη της ιερότητας του εθίμου σταδιακά επέβαλε μια σύνθετη κατάσταση από συγκεκριμένες χαρακτηριστικές κινήσεις -κράτημα της εικόνας των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης με ανασηκωμένα χέρια και βύθισμα σε μια βαθειά θρησκευτική ύπνωση (“*prihvashtane*”, “*obzemane*”), που δίνει τη δυνατότητα πρόγνωσης γεγονότων, μια ιδιαιτερότητα των κραυγών των χορευτών κατά τη διάρκεια της πυροβασίας, καθώς επίσης χορού σταυρωτά ή κυκλικά, και πάνω στα κάρβουνα.

Η ίδια η πρακτική αυτού του εκστατικού χορού, επιβεβαιώνει ότι τα πολιτιστικά φαινόμενα που ενώνουν τους βαλκανικούς πληθυσμούς αντέχουν στο χρόνο. Την παραδοσιακή τελετή του εορτασμού των αναστενάρηδων στις 21 Μαΐου, στα διάφορα χωριά της περιοχής Strandzha, παρακολουθούν γείτονες από τη βόρεια Ελλάδα που φθάνουν ειδικά για αυτή την ημέρα. Ο κοινός εορτασμός ενισχύει την αυθεντικότητα και προσελκύοντας νέους ανθρώπους, η παράδοση των nestinar, δεν είναι μόνο ενδιαφέρουσα και εντυπωσιακή αλλά μετατρέπεται και σε μια σταθερή αλληλεπίδραση ανάμεσα στον παραδοσιακό και τον σύγχρονο πνευματικό πολιτισμό κι ένας παράγοντας κοινωνικής και εθνικής προσέγγισης.

62

63

60. Πυροβασία στα Αναστενάρια, Αγία Ελένη Ν. Δράμας, Μακεδονία, Ελλάδα (φωτο. Β. Βουτσάς)

61. Χορός Αναστενάρηδων (Nestinars) επάνω σε καυτά κάρβουνα, Βουλγαρία

62. Εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου & Ελένης από τα Νεσπινάρια (nestinars), Βουλγαρία

63. Εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου & Ελένης με αμανέτια και τάματα, όπως την κρατούν οι Αναστενάρηδες, Ελλάδα

Summer solstice fires and future predictions

Rites of passage include customs and rituals that celebrate birth, initiation, marriage or death. Many occur during in the annual liturgical calendar and most of them if not all, at seasonal changes. To the latter belongs a well known **Greek custom**, that of Klidonas (“Soothsayer”). It is celebrated on 24th of June, the Feast day of Saint John the Baptist, marking the summer solstice, an astronomical phenomenon that impressed traditional people and led to many superstitions. St John’s day provides an opportunity to revive all the customs and practices of the summer solstice, when the inverse movement of the sun begins, that of decline, which six months later will lead to the winter solstice. Therefore, it is not strange that in almost the whole of Europe people celebrate the sun’s momentary victory by lighting up fires. These open air summer fires have their counterparts in the winter fires during Christmas.

The summer solstice fires, into which are thrown wreaths of flowers in many Greek regions (especially in May), are not only fires for jubilation and purification, but also fires for protection against misfortune, bad luck and illness, which, traditionally, man feared would happen due to the suns’ gradual decline. People usually jump over the fires to dispose of bad luck and misfortune. It is also obvious that people in that period of season’s change wish to have a glimpse of the future. They pursue many practices aiming to reveal their destiny. These happen between the 23rd and 24th of June, the most common being the prediction by means of water, a ritual that is a community matter rather than an individual one. The divination by means of water is immutable through centuries

and follows the same ritual since the 11th century. On the evening of the 23rd of June, a young girl, whose both parents are alive and in good health, goes to the central fountain of the village in order to take water. She carries a pot and without speaking to any one (“wordless water”) brings it to the house where the divination will take place. There, persons -mostly young- who wish to predict their destiny, throw into the water some precious personal objects (eg a ring, a cross) preferably made of gold or silver. They then cover the pot with a red piece of cloth and secure it by a chain and a lock. They put it outside the house, where it remains the whole night to be seen by the stars. The following day they gather in the house and the same person who secured the klidonas opens the pot. Then she proceeds by taking out from the pot, one by one, the objects and telling oracles they inspire. In Thrace the custom is known as Kalogiannia and ends up with traditional dances and music.

In **Poland**, St. John’s rites, called “Sobótka”, “Kupała” were held on the night preceding St. John the Baptist’s day, the shortest night of the year (23/24 June). At that time, according to folk customs, the earthly world was visited by strangers from the hereafter and spirits of deceased ancestors. This holiday has pre-Christian roots and was originally related to the End Holiday (kupała) celebrated to worship Slavic god Swarożyc. The St. John’s night traditions is focused on the mystery of life, the triumph of light over the darkness, fertility rites and love fortune-telling. It is a holiday of fire and water. According to folk beliefs, in the evening, on river banks, or in hills or clearings or in places often visited by creatures from the beyond, bonfires were made, the so-called “sobótki”.

64.

65.

64. *The ritual of water divination in “Kleidonas”, St John’s day, Greece*

65. *Artwork “Kleidonas in Karpathos”, oil by Yiannis Chapsis*

66. *Laduvane - marriage predicting rite on Enyovden (St.John Baptist’s nativity), Bulgaria*

67. *Artwork “Ex votos”, inspired by the Greek “Kleidonas”, mixed technique by Apostolis Zolotakis*

Φωτιές του θερινού ηλιοστασίου και μαντικές προβλέψεις

Τα διαβατήρια έθιμα περιλαμβάνουν εθιμικές εκδηλώσεις και τελετουργίες που γιορτάζουν τη γέννηση, την ενηλικίωση, τον γάμο, τον θάνατο και τα περισσότερα λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια του θρησκευτικού ημερολογίου και τα πιο πολλά, αν όχι όλα, την περίοδο των εποχιακών αλλαγών. Στα τελευταία ανήκει ένα πολύ γνωστό Ελληνικό έθιμο, ο **Κλήδονας**. Γιορτάζεται στις 24 Ιουνίου, την ημέρα του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, που σηματοδοτεί το θερινό ηλιοστάσιο, ένα αστρονομικό φαινόμενο που εντυπωσίαζε τον παραδοσιακό άνθρωπο και οδηγούσε σε πολλές προλήψεις. Η μέρα του Αγίου Ιωάννη αποτελεί μια αφορμή για να αναβιώσουν όλα τα έθιμα και οι συνήθειες του θερινού ηλιοστασίου, όταν αρχίζει η αντίστροφη πορεία του ήλιου που έξι μήνες αργότερα θα οδηγήσει στο χειμερινό ηλιοστάσιο. Ως εκ τούτου δεν είναι περιέργο που σχεδόν σε ολόκληρη την Ευρώπη εορτάζεται η στιγμιαία νίκη του ήλιου, με το άναμμα της φωτιάς. Αυτές οι υπαίθριες καλοκαιρινές φωτιές έχουν το ανάλογο τους στις χειμερινές φωτιές κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων.

Οι φωτιές του θερινού ηλιοστασίου στις οποίες πετάνε στεφάνια από λουλούδια, κυρίως μαγιάτικα, δεν είναι μόνο φωτιές ευφορίας και κάθαρσης αλλά επίσης φωτιές για προστασία κατά της δυστυχίας, της κακής τύχης και των ασθενειών, που παραδοσιακά ο άνθρωπος φοβάται ότι θα του συμβούν, λόγω της σταδιακής εξασθένησης του ήλιου. Οι άνθρωποι συνήθως πηδάνε πάνω από τις φωτιές για να απομακρύνουν την κακή τύχη και τη δυστυχία. Είναι επίσης φανερό ότι οι άνθρωποι αυτή την περίοδο της αλλαγής επιθυμούν να ρίξουν μια ματιά στο μέλλον. Καταφεύγουν σε πολλές πρακτικές για να μπορέσουν να αποκαλύψουν τη μοίρα τους συνήθως μεταξύ 23 και 24ης Ιουνίου. Η πιο κοινή πρόβλεψη είναι αυτή της υδρομαντείας. Ένα έθιμο που είναι υπόθεση περισσότερο της κοινότητας παρά των ατόμων. Αναλλοίωτη ανά τους αιώνες ακολουθούσε το ίδιο τελετουργικό από τον 11ο αιώνα. Το βράδυ της 23ης Ιουνίου, ένα νεαρό κορίτσι, του οποίου ζουσαν και οι δυο γονείς και βρισκόταν σε καλή υγεία, πήγαινε στην κεντρική πηγή του χωριού για να πάρει νερό. Μετέφερε ένα δοχείο και χωρίς να μιλήσει σε κανένα (αμιλήτο νερό) έφερνε το νερό στο σπίτι όπου θα γινόταν η μαντική πρόβλεψη. Εκεί, κυρίως νεαρά άτομα, που ήθελαν να προβλέψουν τη μοίρα τους έρριχναν μέσα στο νερό κάποια πολύτιμα προσωπικά τους αντικείμενα (ένα δακτυλίδι, ένα σταυρό), κατά προτίμηση από χρυσό ή ασήμι. Στη συνέχεια κάλυπταν το δοχείο με ένα κόκκινο πανί και το ασφάλιζαν με μια αλυσίδα και κλειδαριά. Το τοποθετούσαν έξω από το σπίτι όπου και θα παρέμενε όλη τη νύχτα στ’ άστρα. Την επόμενη ημέρα συγκεντρώνονταν στο σπίτι και το ίδιο πρόσωπο που ασφάλισε τον κλήδονα, άνοιγε το δοχείο. Τότε άρχιζαν να βγάζει μέσα από το δοχείο τα αντικείμενα και να λέει χρησμούς. Στο Θράκη το έθιμο είναι γνωστό ως «Καλογιάννια» και ολοκληρώνεται με παραδοσιακούς χορούς και μουσική.

Στην **Πολωνία**, οι εθιμικές εκδηλώσεις του Αγίου Ιωάννη ονομάζονταν “Sobótka”, “*Kupała*” και λάμβαναν χώρα την παραμονή της γιορτής κατά την μικρότερη νύχτα του χρόνου 23/24 Ιουνίου. Σύμφωνα με τα λαϊκά έθιμα, εκείνη την περίοδο τον κόσμο των ζωντανών επισκέπτονταν ξένοι από το υπερπέραν και τα πνεύματα των νεκρών προγόνων. Αυτή η γιορτή, έχει προχριστιανικές ρίζες και αρχικά είχε συνδεθεί με τη γιορτή του σλαβικού θεού Swarożyc. Οι παραδόσεις της νύχτας του Αγίου Ιωάννη, επικεντρώνονταν στο μυστήριο της ζωής, το θρίαμβο του φωτός πάνω στο σκοτάδι και με έθιμα για τη γονιμότητα και πρόβλεψη αγάπης. Ήταν μια γιορτή του νερού και της φωτιάς. Σύμφωνα με τις λαϊκές πεποιθήσεις, το βράδυ στις όχθες του ποταμού ή στους λόφους ή στα ξέφωτα ή σε τόπους που συχνά επισκέπτονταν πλάσματα από το υπερπέραν, άναβαν φωτιές που ονομάζονταν “sobótki”. Κορίτσια ντυμένα στα λευκά με ζώνες φτιαγμένες από φυτά συνοδευόμενα από αγόρια συγκεντρώνονταν γύρω από τις φωτιές και άρχιζαν να χορεύουν, να τραγουδάνε και να πηδάνε πάνω από τις φλόγες. Τα φυτά που είχαν θαυμαστή δύναμη και προστάτευαν τους ανθρώπους από τα κακά πνεύματα καίγονταν στις φωτιές. Τη νύχτα του μεσοκαλόκαιρου ειδικά οι νέοι άνθρωποι, έκαναν ένα

66.

67.

64. *Η μαντική τελετουργία με νερό σε κανάτι την ημέρα εορτής του Αη-Γιάννη του Κλείδωνα στην Ελλάδα*

65. «Κλείδωνας στην Κάρπαθο», πίνακας ζωγραφικής, λάδι, του Γιάννη Χαψή

66. *Laduvane - μαντική τελετουργία πρόβλεψης γάμου την ημέρα εορτής του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή (Enyovden), Βουλγαρία*

67. «Τάματα», πίνακας ζωγραφικής εμπνευσμένος από τον Κλείδωνα, μικτή τεχνική, του Αποστόλη Ζολοτάκη

Girls dressed in white, with belts made of herbs, joined by boys, gathered around the fires and started dancing, singing and jumping over the flames. The herbs which had miraculous power protecting people from evil spirits were burnt in the bonfires.

At Midsummer night especially young people had also a ritual bath. Submersion in water or bathing in night dew was to provide them with health and beauty, as well as happy love and marriage. The attributes of St. John's nights are wreaths laid by girls on rivers as an element of matrimonial fortune-telling. The wreaths made of herbs, wild and garden flowers, with a candle attached to a board, were the symbol of maidenhood. Good luck was brought by the wreath which floated on the river without obstacles, or was taken out by the girl's beloved one.

In **Bulgaria** Enyovden (St. John the Baptist's nativity) is the day of the summer solstice. As nature passes to a new state of potency on that day, Enyovden is particularly suitable for divinations and magic acts with symbolic characteristics. In the night, the heaven opens, the stars come down close to herbs and provide them with greater curative power; the upper and the lower worlds gather and the universe is crowded with magicians, vampires, dragons and wood nymphs. The emblematic fire jumping has died away on that day, but the Bulgarian tradition has preserved it on Simi Zagovezni .

Even before sunrise, maidens, young married and old women go to pick up fresh herbs and flowers - they tie them into a posy, called Enyo's bunch, as it is believed that the herbs have the greatest healing power on that day and that this

curative property weakens every day until it is completely lost (this phenomenon was scientifically proved). The herbs and flowers picked up at dawn are pleated into big wreaths, through which all family members pass for health.

Because of its transitional nature, Enyovden is suitable for divinations and for public acknowledgment of a significant change in the girls' life - i.e. that they have now reached sexual maturity and are ready to get married. The interesting custom of Enyo's Bride is directly connected with the maiden's passage to a new status. The main character is a small girl - St. John's earthly bride, whose wedding attire is a sign of the girl's wish for getting married. The maidens solemnly carry "Enyo's bride" to every house, to the fields, pens etc. After that the traditional "singing over the rings" is performed. The previous night every girl put her posy with a ring attached to it in a copper of silent water (the vessel is filled with water from the spring and carried home in silence, thus water is believed to preserve its magic mediatory power). Enyo's bride, blindfold, takes the bunches out of the vessel one by one, while the girls sing songs hinting at what their future bridegrooms will be like. These short refrains, in fact riddles-metaphors, reveal different aspects of people's everyday life. Such divinations via singing are performed for prosperity, health and a better future for the entire family. Because of the ancient character of the custom, similar songs-metaphors are well-known to some other Slav and Balkan people.

68.

69.

68. "Sobótka"- rite of letting wreaths float. Radom, Mazowieckie voivodship, phot. B. Polakowska, 2007, Poland

69. "Sobótka" - dancing at "sobótka" bonfi res. Przemyśl, Podkarpackie v., phot. A. Saładiak, 2007, Poland

70. Enyo's bride (St.John Baptist's bride), Bulgaria

71.-72. Enyovden wreaths of herbs and flowers, Bulgaria

τελετουργικό μπάνιο. Το βύθισμα στο νερό ή το μπάνιο στη νυκτερινή δροσιά, θεωρείτο ότι τους έδινε υγεία και ομορφιά, όπως επίσης ευτυχία, αγάπη και γάμο. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της νύχτας του Αγίου Ιωάννη, ήταν τα στεφάνια, που τα κορίτσια άφηναν στο ποτάμι, ως στοιχείο γαμήλιας πρόβλεψης. Τα στεφάνια ήταν φτιαγμένα από βότανα, άγρια και καλλιεργημένα λουλούδια, μ' ένα κερί προσαρτημένο στο στέλεχος και αποτελούσαν το σύμβολο, της παρθενίας. Καλή τύχη έφερνε το στεφάνι που έπλεε στον ποταμό χωρίς εμπόδια ή το έπιανε ο αγαπημένος της.

Στη **Βουλγαρία** η γέννηση του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή (*Enyoniden*) είναι η ημέρα του θερινού ηλιοστασίου. Καθώς η φύση περνά σε μια νέα κατάσταση δύναμης εκείνη την ημέρα *Enyoniden*, είναι ιδιαίτερη κατάλληλη για προβλέψεις και μαγικές πράξεις με συμβολικό χαρακτήρα. Τη νύχτα, ανοίγουν οι ουρανοί, τα αστέρια κατεβαίνουν κάτω κοντά στα φυτά, και τους παρέχουν μεγαλύτερη θεραπευτική δύναμη. Ο επάνω και ο κάτω κόσμος ενώνονται και το σύμπαν γεμίζει από μάγους, βρικόλακες, δράκους και νύμφες των δασών. Το συμβολικό πήδημα της φωτιάς σταμάτησε να επαναλαμβάνεται εκείνη την ημέρα, αλλά η βουλγαρική παράδοση το έχει διατηρήσει κατά την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς που εγκαινιάζει και τη Μεγάλη Σαρακοστή (*Simi Zagovezni*).

Νωρίς πριν την ανατολή του ηλίου, κορίτσια νιόπαντρες και μεγαλύτερες γυναίκες, πηγαίνουν να μαζέψουν φρέσκα βότανα και λουλούδια, τα δένουν σ' ένα μπουκέτο που ονομάζεται *Enyo's bunch* καθότι πιστεύεται ότι τα βότανα εκείνη τη μέρα έχουν τη μεγαλύτερη θεραπευτική δύναμη, και αυτή η θεραπευτική τους ιδιότητα εξασθενεί καθημερινά ως ότου χαθεί εντελώς. Αυτό το φαινόμενο αποδείχθηκε και επιστημονικά. Τα βότανα και τα λουλούδια που μαζεύονται στην ανατολή του ηλίου, πλέκονται σε μεγάλα στεφάνια κάτω από τα οποία περνάνε όλα τα μέλη της οικογένειας για υγεία. Εξαιτίας αυτής της μεταβατικής φύσης, η ημέρα του Αγίου Ιωάννη είναι κατάλληλη για **μαντείες** και για δημόσια αναγνώριση μιας σπουδαίας αλλαγής στη ζωή των κοριτσιών. Έχουν φθάσει σε σεξουαλική ωριμότητα και είναι έτοιμες για γάμο. Το ενδιαφέρον έθιμο (*Enyo's bride*) συνδέεται άμεσα με το πέρασμα του κοριτσιού σε μια νέα κατάσταση. Το κύριο χαρακτηριστικό είναι ένα μικρό κορίτσι, η επίγεια σύζυγος του Αγίου Ιωάννη της οποίας η γαμήλια αμφίεση είναι ένα σημάδι της επιθυμίας του κοριτσιού να παντρευτεί. Τα κορίτσια επίσημα οδηγούν τη «νύφη» (*Enyo's bride*) σε κάθε σπίτι, στους αγρούς, στα μαντριά, κ.λπ. Στη συνέχεια, παριστάνεται το τραγούδι του δαχτυλιδιού. Την προηγούμενη νύχτα κάθε κορίτσι έχει βάλει το μπουκέτο της μ' ένα δεμένο δαχτυλίδι, στο χάλκινο σκεύος του αμίλητου νερού. Το σκεύος έχει γεμίσει με νερό από την πηγή κι έχει μεταφερθεί στο σπίτι σιωπηλά, έτσι πιστεύεται πως το νερό διατηρεί τη μαγική του δύναμη. Η «νύφη» (*Enyo's bride*), με δεμένα τα μάτια, ανασύρει από το σκεύος τα μπουκετάκια το ένα μετά το άλλο, ενώ τα κορίτσια τραγουδούν τραγούδια που υποδεικνύουν πως θα είναι οι μελλοντικοί γαμπροί. Αυτά τα σύντομα ρεφρέν, στην πραγματικότητα γρίφοι, δημοσιοποιούν διαφορετικές πλευρές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Τέτοιες μαντείες, μέσω τραγουδιών, γίνονται για ευημερία, υγεία κι ένα καλύτερο μέλλον για ολόκληρη την οικογένεια. Λόγω του αρχαίου χαρακτήρα του εθίμου, παρόμοια τραγούδια με μεταφορικό νόημα είναι γνωστά και σε άλλους σλαβικούς και βαλκανικούς πληθυσμούς.

72.

70.

71.

68. Έθιμο "Sobótka" - Στεφάνια επιπλέουν στο νερό. Radom, Επαρχία Mazowieckie, φωτ. B. Polakowska, 2007, Πολωνία

69. "Sobótka" - Χορεύοντας γύρω από τις φωτιές, Przemyśl, Επαρχία Podkarpackie, φωτ. A. Saładiak, 2007, Πολωνία

70. Νύμφη του Ενιο (Νύμφη του Αγ. Ιωάννη του Βαπτιστή), Βουλγαρία

71.-72. Στεφάνια από αρωματικά χόρτα και άνθη (Enyoniden), Βουλγαρία

Wedding rituals

Marriage belongs to the rites of passage that have a special weight for the life cycle of persons in a given society due to the fact that they manifest the transformation of relations of people who commence a new cycle in their lives. As a rite, it produces effects beyond the moment of union which have a social impact. Thus all the ritual actions reproduced during the wedding have a special meaning and their significance is consciously or unconsciously recognized. Many bridal traditions and rituals, still observed today, draw their origin from the past when evil spirits were believed to rule people's existence, being envious of happiness and awaiting every chance to attack people's joy and good fortune. Therefore, the bride and groom should be protected in order to ensure happiness. Music, singing and dancing were an attempt to drive away these spirits by the noise they produce.

In Greece, marital customs are diverse, due to their close link with local traditions and regional cultural identity or with the special character of the community that has created or perpetuated them. However there are some common elements which compose the nucleus of the custom despite the variations. In every traditional Greek marriage there are three main parts to be distinguished: the preparatory rites, the wedding ceremony and the week after the wedding with the ritual extensions.

The preparatory rites include the invitation to relatives and people from other villages to attend the wedding ceremony. The ceremony is announced in several ways, mainly by sending young boys as emissaries. They usually hold baskets

with fruits, nuts, candies made from sesame seeds and honey (melekouni or sesamomeli) or drinks and sing traditional songs inviting people to attend the event (today invitations have a printed form).

A fertility symbol is also the bridal bread, which represents well-being and is said to bring good luck and health to the couple. The traditional wedding day is full of symbolism. Both parties are dressed in separate homes. Relatives and close friends assist the bridegroom to get shaved and dressed with new clothes, usually traditional ones. Young girls assist the bride to wear the traditional wedding costume embroidered with bright colours aiming to protect her from evil spirits and demons. The purpose of the bridal veil is the same; it is believed to protect the bride from the evil eye of an ill-wisher. Relatives of opposite families adorn the bride with gifts of gold jewellery. Local musicians play traditional folk music. Generally speaking and depending on the local tradition, the wedding takes place in the bride's village. A band escorts the groom to the church and another band retrieves and walks the bride. When the bride is getting ready to leave the house, relatives from the bridegroom's side come to receive her from her father and walk her to the church. The man on a horse holding the flambouro (wedding banner) is usually in front of the group.

The flambouro, one of the most important wedding symbols in many Greek areas, is a flag made usually by a big square piece of red cloth put on a long wooden stick and decorated with different elements according to the local tradition. In Macedonia they use kerchiefs to adorn it; in some places they put on it a pomegranate, a symbol of fertility, or other fruits (always there in number).

Έθιμα του γάμου

Ο γάμος ανήκει στα διαβατήρια έθιμα που έχουν μια ιδιαίτερη βαρύτητα στον κύκλο της ζωής των ανθρώπων μια δεδομένης κοινωνίας, κυρίως διότι εκφράζουν τη μεταβολή στις σχέσεις των ανθρώπων, που ξεκινούν ένα νέο κύκλο της ζωής τους. Ως έθιμο ασκεί επιδράσεις πέραν της στιγμής της ένωσης, οι οποίες έχουν ευρύτερο κοινωνικό αντίκτυπο. Έτσι όλες οι τελετουργικές πράξεις, που αναπαράγονται στη διάρκεια του γάμου έχουν ένα ιδιαίτερο νόημα και η σπουδαιότητά τους αναγνωρίζεται συνειδητά ή ασυνείδητα. Πολλές γαμήλιες παραδόσεις και εθιμικές συνήθειες που παρατηρούνται ακόμη και σήμερα, έλκουν την καταγωγή τους από το παρελθόν, όταν πιστευόταν ότι μοχθηρά πνεύματα κυβερνούσαν την ύπαρξη των ανθρώπων, ζήλευαν την ευτυχία τους και ανέμεναν κάθε ευκαιρία για να επιτεθούν στη χαρά των ανθρώπων και στην καλή τους τύχη. Ως εκ τούτου η νύφη και ο γαμπρός έπρεπε να προστατευθούν για να μπορέσουν να κατοχυρώσουν την ευτυχία τους. Η μουσική, ο χορός και το τραγούδι ήταν μια προσπάθεια να απομακρύνουν αυτά τα πνεύματα με το θόρυβο που δημιουργούσαν.

Στην **Ελλάδα** τα γαμήλια έθιμα ποικίλλουν είτε λόγω της στενής σύνδεσής τους με τις τοπικές παραδόσεις και την τοπική πολιτιστική ταυτότητα είτε με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της κοινότητας που τα δημιουργήσε και τα διαιωνίζει. Εντούτοις παρά τις παραλλαγές υπάρχουν κοινά στοιχεία που συγκροτούν τον πυρήνα του εθίμου.

Σε κάθε ελληνικό παραδοσιακό γάμο τρία είναι τα κύρια μέρη: τα έθιμα της προετοιμασίας, η τελετή του γάμου και η εβδομάδα μετά τον γάμο με τις τελετουργικές της προεκτάσεις. Τα **έθιμα της προετοιμασίας** περιλαμβάνουν τις προσκλήσεις στους συγγενείς και τους κατοίκους γειτονικών χωριών για να παρακολουθήσουν την τελετή. Η τελετή αναγγελλόταν με πολλούς τρόπους, κυρίως με νεαρά αγόρια που εκτελούσαν χρέη αγγελιαφόρου. Συνήθως κρατούσαν καλάθια με φρούτα, καρύδια, παστέλι (Μελεκούνι, Σησαμόμελο) ή ποτά και τραγουδούσαν παραδοσιακά τραγούδια προσκαλώντας τους καλεσμένους (σήμερα οι προσκλήσεις είναι έντυπες).

Ο παραδοσιακός γάμος είναι πλήρης **συμβολισμών**. Σύμβολο γονιμότητας είναι το γαμήλιο ψωμί, που αντιπροσωπεύει την ευημερία και θεωρείται ότι φέρνει καλή τύχη και υγεία στο ζευγάρι. Πλήρης συμβολισμών είναι και η ημέρα του γάμου. Το ζευγάρι ντύνεται σε χωριστά σπτίτια. Συγγενείς και στενοί φίλοι βοηθούν τον γαμπρό να ξυριστεί και να ντυθεί με καινούρια ενδύματα, συνήθως παραδοσιακά. Νεαρά κορίτσια βοηθούν τη νύφη να φορέσει την παραδοσιακή νυφιάτικη στολή κεντημένη με φωτεινά χρώματα που στόχο έχουν να την προστατέψουν από τα κακόβουλα πνεύματα και τους δαίμονες. Παρόμοιος είναι και ο σκοπός του νυφικού πέπλου. Θεωρείτο ότι προστάτευε τη νύφη από το κακό μάτι ενός κακοθελητή. Οι συγγενείς από την πλευρά του γαμπρού στολίζουν τη νύφη με χρυσά κοσμήματα. Λαϊκοί μουσικοί παίζουν παραδοσιακή μουσική. Γενικότερα και πάντοτε σε σχέση με την τοπική παράδοση ο γάμος γίνεται στο χωριό της νύφης. Μια πομπή συνοδεύει τον γαμπρό στην εκκλησία ενώ μια άλλη οδηγεί τη νύφη. Όταν η νύφη ετοιμάζεται να εγκαταλείψει το πατρικό της, ο πατέρας της την παραδίδει στους συγγενείς του γαμπρού που έχουν έρθει να την παραλάβουν και να την οδηγήσουν στην εκκλησία. Ένας έφιππος προηγείται της πομπής κρατώντας το φλάμπουρο.

Το **φλάμπουρο**, ένα από τα πιο σημαντικά σύμβολα του γάμου, σε πολλές ελληνικές περιοχές, είναι μια σημαία που συνήθως κατασκευάζεται από ένα μεγάλο κομμάτι κόκκινου υφάσματος και στερεώνεται σε ένα μακρύ ξύλινο κοντάρι και διακοσμείται με διαφορετικά στοιχεία σύμφωνα με την τοπική παράδοση. Στην Μακεδονία για τον στολισμό του χρησιμοποιούν μαντήλια, ενώ σε μερικούς τόπους τοποθετούν και ένα ρόδι, σύμβολο της γονιμότητας ή φρούτα (πάντοτε περιττά στον αριθμό). Σε χωριά των

75

76

73. Γαμήλια πομπή στην Κάρπαθο, Ελλάδα (φωτο. Β. Βουτσάς)

74. Διακοσμημένα γαμήλια ψωμάκια «μπουμπουνιέρες» από την Κρήτη, Ελλάδα

75.-76. Σαρακατσάνικα φλάμπουρα του γάμου από την Μακεδονία και τη Θράκη, Ελλάδα

73.

74.

73. Wedding parade in Karpathos (phot. V. Voutsas)

74. Decorated wedding breads "bonbonnières" from Crete, Greece

75.-76. "Flambouro", the wedding flag of Sarakatsani, Macedonia and Thrace, Greece

In Sarakatsanis' villages the Flambouro is made on the Friday before the wedding either by a young unmarried boy or by the groom's mother. With a cross on it, a symbol of faith, it is decorated with many other fertility and prosperity symbols - coins, apples, gold or coloured ribbons or threads, chains, etc. In some Sarakatsani areas three Flamboura are prepared with stitched wooden pompons (kiritsia) flower shaped and with bells in their centre, symbols of fertility and apotropaic. Coloured pompons also decorate the bundle of woods to be used for the cooking of bread and food of the wedding ceremony. The pompons will be offered later on by the groom's mother to the women taking part in the wedding preparation. She will also give them kerchiefs, which will be used to lead the dances.

The wedding ceremony, with a few exceptions, takes place in the church. Once it is completed, the newly weds are walked to their house accompanied by friends and relatives. In front of their future house the groom's mother will receive the bride and welcome her by offering honey, sweets or nuts. In some places they also offer a glass of water or bread while a pomegranate is given to the bride to throw it to the courtyard in order to secure prosperity. The wedding feast takes place right after the bride's reception with drinking and folk dancing.

In Poland, celebrating marriage is connected to a set of customs and rites shaped by tradition. At this important and symbolic moment of transition, change of family and social status, the wedding rites are intended to secure good luck to the bride and groom.

Wedding ceremonies lasted from a few days to a week and they were held at the time of "zapusty" or in autumn after the harvest. In the territory of Malopolska after recognizing the possibility of solemnizing marriage (the so-called "zwiady"), matchmaking ("zmówiny") took place, and later "zrękowiny" comprising elements of old property contracts. The initial consent to solemnize a marriage, agreeing on a dowry completed by the ritual of drinking vodka and paying for announcing the wedding in church, meant the beginning of preparations for the wedding. A host and a hostess ("swaszka") were chosen, as were best men, wedding clothes were made, food and drinks were gathered and guests invited.

In the Rzeszów region the wedding was preceded by a party at swaszka's (the so-called "swaszczyny"). The wedding ceremony was started by "zrękowiny" in the morning, and after the parents' blessing the wedding procession moved towards the church, and then to the bride's house, where the wedding reception and the party with musicians had been prepared. In the meantime, another wedding procession had to overcome colourfully decorated barriers - and in order to cross them it had to pay with vodka and sweets. The most important wedding rite was "oczepiny" symbolizing the transition from maiden status to the circle of married women. It was performed by the ritual of taking the wreath off the bride's head and putting on it a bonnet. On completion of the wedding there was a rite of moving the bride to her husband's house together with the dowry kept in a wooden, colourful chest.

The wedding rites were accompanied by numerous items. They were: a wedding "rózga" ("wiecha") - the symbol of the bride's maidenhood. It was made the day

Σαρακατσάνων το φλάμπουρο φτιάχνεται την Παρασκευή πριν από το γάμο ή από ένα νεαρό ανύπαντρο αγόρι ή από τη μητέρα του γαμβρού. Μ' ένα σταυρό στην κορυφή σύμβολο της πίστης, διακοσμείται με πολλά άλλα σύμβολα ευγονίας και ευημερίας - νομίσματα, μήλα, χρυσές ή πολύχρωμες κορδέλες ή κλωστές, αλυσίδες, κ.λπ.-. Σε ορισμένες περιοχές των Σαρακατσάνων ετοιμάζουν τρία φλάμπουρα, που φέρουν ξύλινες φούντες (*κυρίτσια*) σε σχήμα λουλουδιού και με κουδούνια στο κέντρο τους, σύμβολα της γονιμότητας αλλά και αποτροπαϊκά. Πολύχρωμες φούντες διακοσμούν, επίσης, το σωρό από ξύλα, που χρησιμοποιείται για το ψήσιμο του ψωμιού και των εδεσμάτων της γαμήλιας τελετής. Οι φούντες, προσφέρονται στη συνέχεια από την μητέρα του γαμβρού στις γυναίκες που πήραν μέρος στην προετοιμασία του γάμου. Τους έδινε, επίσης, και μαντήλια, που θα τα χρησιμοποιούσαν για το χορό. Η τελετή του γάμου, με ελάχιστες εξαιρέσεις γίνεται στην εκκλησία. Μετά το τέλος της οι νεόνυμφοι πηγαίνουν στο σπίτι τους συνοδευόμενοι από φίλους και συγγενείς. Μπροστά στο καινούργιο τους σπίτι, η μητέρα του γαμπρού θα υποδεχθεί τη νύφη και θα την καλωσορίσει προσφέροντάς της, μέλι, γλυκίσματα ή καρύδια. Σε ορισμένους τόπους προσέφεραν ένα ποτήρι με νερό ή ψωμί ενώ έδιναν και ένα ρόδι στη νύφη για να το σπάσει στην αυλή, ώστε να εξασφαλίσει ευημερία. Στη συνέχεια ακολουθεί το γαμήλιο γλέντι, με ποτό, λαϊκή μουσική και τραγούδια.

Στην **Πολωνία** ο εορτασμός του γάμου συνδέεται με μια σειρά από εθιμικές εκδηλώσεις που διαμορφώθηκαν από την παράδοση. Σ' αυτή τη σημαντική και συμβολική στιγμή της αλλαγής του οικογενειακού και κοινωνικού καθεστώτος, τα γαμήλια έθιμα απέβλεπαν στο να εξασφαλίσουν για το γαμπρό και τη νύφη καλή τύχη. Οι γαμήλιες τελετές, διαρκούσαν από λίγες ημέρες έως μία εβδομάδα και ετελούντο την περίοδο του καρναβαλιού (*zapusty*) ή το Φθινόπωρο μετά τη συγκομιδή. Στην περιοχή *Malopolska* αφού διερευνάτο η πιθανότητα γάμου (το λεγόμενο *zwiady*) ακολουθούσε η συνάντηση «το λογοδόσιμο» (*zmówiny*) με την οικογένεια της νύφης και η πρόταση εκ μέρους του γαμπρού συνοδευόμενου από έναν άνδρα, συζητούντο οι λεπτομέρειες και τα θέματα προίκας και στη συνέχεια ακολουθούσε ο αρραβώνας (*zrękowiny*), που περιείχε και στοιχεία από τα παλιά προικοσύμφωνα. Η επισημοποίηση ενός γάμου και η συμφωνία για την προίκα ολοκληρωνόταν με ποτό (βότκα), και αμοιβή στα άτομα που θα ανήγγελλαν τις προσκλήσεις και οριοθετούσε την αρχή της προετοιμασίας για την γαμήλια τελετή. Στην συνέχεια επιλέγονταν ένας οικοδεσπότης και μια οικοδέσποινα, οι κουμπάροι, η γαμήλια αμφίεση, συγκεντρώνονταν τα εδέσματα και τα ποτά και στέλνονταν οι προσκλήσεις στους καλεσμένους. Στην επαρχία Rzeszów, της τελετής του γάμου προηγείτο γλέντι στο σπίτι του οικοδεσπότη (ονομαζόμενο *swaszczyny*) Η γαμήλια τελετή ξεκινούσε το πρωί με τον αρραβώνα (*zrękowiny*) και μετά οι γονείς ευλογούσαν την πομπή του γάμου, που ξεκινούσε για την εκκλησία και στη συνέχεια για το σπίτι της νύφης όπου είχε γίνει η προετοιμασία για την γαμήλια υποδοχή και το γλέντι με μουσικούς. Το πιο σημαντικό γαμήλιο έθιμο, γνωστό ως *oczepiny*, συμβόλιζε τη μετάβαση από την παρθενία στον κύκλο των ύπανδρων γυναικών. Σύμφωνα με το τελετουργικό μετά το τέλος της τελετής έβγαζαν το στεφάνι της νύφης και στη θέση του έβαζαν ένα καπέλο. Με την ολοκλήρωση της τελετής ακολουθούσε το έθιμο μεταφοράς της νύφης στο σπίτι του γαμβρού μαζί με την προίκα της, μέσα σε μια ξύλινη πολύχρωμα διακοσμημένη κασέλα.

Τα γαμήλια έθιμα συνοδεύονταν από πλήθος άλλων στοιχείων, όπως η γαμήλια πλεξούδα (*rózga, wiecha*), σύμβολο της παρθενίας της νύφης. Γινόταν την ημέρα πριν το γάμο και διαρκούσε έως την ώρα του *oczepiny*. Φτιαχνόταν από ένα κομμάτι έλατου πάνω στο οποίο έβαζαν πλούσια διακόσμηση από λουλούδια, φρούτα, βότανα, φτερά και κορδέλες. Το στεφάνι της νύφης διακοσμημένο μ' ένα μπουκέτο από λουλούδια και κορδέλες ξεχώριζε για την καλλιτεχνική του διακόσμηση, κυρίως στην περιοχή της Κρακοβίας. Όταν έβγαζαν το στεφάνι, το αντικαθιστούσαν μ' ένα καπέλο φτιαγμένο από δαντέλλα και χάνδρες και σκεπασμένο μ' ένα μαντήλι. Σημαντικό ρόλο στα γαμήλια έθιμα διαδραμάτιζε και το ψωμί του γάμου (ονομαζόμενο *korowaj*) στρογγυλό, καλλιτεχνικά

80.

77. Γαμήλιο γλückισμα. Περιοχή Rzeszów, Επαρχία Podkarpackie, Πολωνία

78. Κασέλα προικίων, από το χωριό Łukawiec, Επαρχία Podkarpackie, 1896, Πολωνία

79. Νυφική πλεξούδα "wiecha". Kolbuszowa, Επαρχία Podkarpackie, 2007, Πολωνία

80. "Wieniec" - νυφικός κεφαλόδεσμος από την Επαρχία Malopolska, αρχές 20ού αι.

77.

78.

79.

77. Wedding cake. Neighbourhood of Rzeszów, Podkarpackie voivodship, Poland

78. Dowry chest. Łukawiec, Podkarpackie voivodship, 1896, Poland

79. Wedding "wiecha". Kolbuszowa, Podkarpackie voivodship, 2007, Poland

80. "Wieniec" - bridal head-dress from Malopolska province, early 20th c.

before the wedding and it was used for wedding rites until “oczepiny”. “Różga” was made by a top of a spruce, on which a rich decoration of flowers, herbs, fruit, feathers, and ribbons was placed. The bride’s wreath, decorated in the region of Cracow with a bunch of flowers and ribbons, was also artistically distinguished. Having taken the wreath off, a bonnet decorated with sequins, beads or made of a lace, was put on the bride’s head and covered with a kerchief.

An important role in the wedding rites was played by a wedding cake (the so-called “korowaj”) - round bread decorated with artificial flowers, feathers, birds made of pastry, herbs, and apples. Cutting and sharing the cake completed the wedding rite.

In **Bulgaria**, a wedding is the most important event in the life of the rural man and woman. Through it, the reproduction of the clan is secured and its striking ritualy guarantees the sustained development of the community. That is why the magic nature of the wedding rites and the close relation of ritual and song have survived in modern times.

The main characters are the bridegroom, the best man and his wife, the bride’s brother-in-law, the matchmakers. Ritual wedding bread of rich symbolic decoration is kneaded. In both houses, wedding banners (white and red) are prepared -they will be later combined in one. The wedding tree - a pine or fruit tree, is adorned with gaily coloured threads (against evil eyes), with flowers (for happy and long-lasting marriage) and fruits (for the young couple’s fertility) etc.

The wedding ceremonies are accompanied by songs. The saddest ones are

performed while the bride’s hair is ritually braided, the wedding wreath is made from flowers and the bride’s face is veiled with thick white or red cloth. In the early 20th century, the white bridal dress appeared as a symbol of her immaculacy and purity. “Taking” the bride from her home is not easy - the bridegroom is forced to “fight” or give “ransom” for her. Sometimes he just slips a gold coin in her mother’s bosom - a tribute of her mother’s milk. Wheat, millet, nuts or dried fruit, sweets and small change are thrown on the public for health and fertility while the bride is leaving home and on completing the wedding ceremony.

A significant moment of “passage” is when the bride enters the bridegroom’s home on a spread-out white cloth. Her mother-in-law hands the bride a bread, honey and fruits in order to “bring prosperity” to the house, “presents” a small child (symbolizing the future childbirth) and finally takes her to the fireplace to bow and pay her respect to it. The bridegroom’s mother leads the young couple into the house in a yoke or with a kerchief tied around their heads - symbols of shared hardships and toils. The songs accompanying the ceremony are full of joy as new help is coming.

The preparation, preservation, exposition and shifting the maiden’s chest with her dowry to the bridegroom’s house is heavy with symbolism. The maiden chest often remains the only “personal territory” of the married woman.

The virginity of the bride is publicly announced with rifle shots and the bloody spots on her white chemise serve as a proof of her immaculacy. After the wedding guests’ expectation is thus satisfied, they drink “mulled brandy”.

διακοσμημένο με ψεύτικα λουλούδια, φτερά, πουλιά φτιαγμένα από ζύμη, βότανα και μήλα. Το γαμήλιο έθιμο ολοκληρωνόταν με το κόψιμο και το μοίρασμα του ψωμιού.

Στη **Βουλγαρία** ο γάμος είναι το πιο σημαντικό γεγονός στη ζωή του ανθρώπου της υπαίθρου. Μέσω αυτού εξασφαλίζεται η αναπαραγωγή της φυλής και η εκπληκτική τελετουργία διασφαλίζει την συνεχιζόμενη ανάπτυξη της κοινότητας. Γι αυτό, η μαγική φύση των γαμήλιων εθίμων και η στενή σχέση τελετουργικού και ασμάτων έχουν διατηρηθεί στη σύγχρονη εποχή. Οι κύριοι χαρακτήρες είναι, ο γαμβρός, ο κουμπάρος και η γυναίκα του, η πεθερά και οι προξενήτρες. Το παραδοσιακό ψωμί του γάμου με την πλούσια συμβολική του διακόσμηση ζυμώνεται τελετουργικά. Και στα δυο σπίτια, ετοιμάζονται γαμήλια λάβαρα (άσπρα και κόκκινα) που αργότερα θα ενωθούν σε ένα. Το δένδρο του γάμου, ένα πεύκο ή σπορωφόρο δένδρο, στολίζεται με πολύχρωμες κλωστές (κατά του «κακού ματιού») με λουλούδια (για ευτυχισμένο και μακρόβιο γάμο) και φρούτα (για τη γονιμότητα του νεαρού ζευγαριού). Οι γαμήλιες εκδηλώσεις συνοδεύονται από τραγούδια. Τα πιο λυπηρά λέγονται όταν τα μαλλιά της νύφης πλέκονται τελετουργικά. Το στεφάνι του γάμου φτιάχνεται από λουλούδια και το πρόσωπο της νύφης καλύπτεται με ένα παχύ άσπρο ή κόκκινο ύφασμα.

Στις αρχές του 20αι. εμφανίστηκε το λευκό γαμήλιο φόρεμα ως σύμβολο του άμωμου και της αγνότητας της νύφης. Το να πάρουν τη νύφη από το σπίτι της δεν είναι εύκολο. Ο γαμβρός εξαναγκάζεται να αγωνιστεί ή να δώσει αμοιβή γι’ αυτήν. Σε μερικές περιπτώσεις απλά γλιστρά ένα χρυσό νόμισμα στο κόρφο της μητέρας της, ως αναγνώριση του θηλασμού. Αλεύρι, κεχρί, καρύδια ή ξηροί καρποί, γλυκίσματα και μικρά νομίσματα σκορπίζονται στο πλήθος για υγεία και ευγονία καθώς η νύφη φεύγει από το σπίτι της και όταν ολοκληρώνεται η γαμήλια τελετή. Μια σημαντική στιγμή του περάσματος, είναι όταν η νύφη μπαίνει στο σπίτι του γαμβρού πάνω σε ένα απλωμένο λευκό πανί. Η πεθερά της, της προσφέρει ένα ψωμί, μέλι και φρούτα για να φέρει ευημερία στο σπίτι, της παρουσιάζει ένα μικρό παιδί (που συμβολίζει τη μελλοντική γέννηση παιδιού) και τέλος την οδηγεί στο τζάκι για να γονατίσει και να προσφέρει το σεβασμό της. Η μητέρα του γαμβρού οδηγεί το νεαρό ζευγάρι στο σπίτι κρατώντας τους ή με ένα μαντήλι δεμένο γύρω από τα κεφάλια τους, σύμβολο ότι θα μοιράζονται τις δυσκολίες. Τα τραγούδια που συνοδεύουν την τελετή είναι γεμάτα από χαρά. Η προετοιμασία, η έκθεση της κασέλας της νύφης με την προίκα είναι γεμάτη με συμβολισμούς. Η κασέλα της νύφης συχνά παραμένει το μόνο προσωπικό στοιχείο της παντρεμένης γυναίκας.

Η παρθενία της νύφης αναγγέλλεται δημόσια με πυροβολισμούς και τα κόκκινα σημάδια στο λευκό πουκάμισο είναι απόδειξη της αγνότητάς της. Αφού ικανοποιηθεί η αναμονή των καλεσμένων, αρχίζει το ποτό. Το τελευταίο στάδιο είναι η πράξη αποκάλυψης του πέπλου της νύφης και η απομάκρυνση του στεφανιού, η αλλαγή στην κοινωνική της θέση φέρνει επίσης αλλαγή στην ενδυμασία της, στα στολίδια της και στα καλύμματα του κεφαλιού.

85.

84.

81.

82.

83.

81. Maiden’s chest with dowry, Bulgaria

82. Wedding banner, Bulgaria

83. “Comb” bridal headdress set, Bulgaria

84. Best man’s wedding tree, Bulgaria

85. Artwork “Bride and Pomegranate”, oil on canvas by Kostas Moudatsos, Greece

81. Νυφιάτικη κασέλα με προικιά, Βουλγαρία

82. Γαμήλιο λάβαρο, Βουλγαρία

83. Σύνολο νυφιάτικου κεφαλόδεσμου, Βουλγαρία

84. Νυφιάτικο δένδρο για τον κουμπάρο, Βουλγαρία

85. «Νύφη με ρόδια», πίνακας ζωγραφικής, λάδι, Κωστής Μουδάτσος, Ελλάδα

The last stage of the “passage” is the act of removing the bride's veil and of taking her wreath off - the change in her social status brings a change in her clothes, adornments and headdress too.

Interpreting rural customs and rituals

Celebrations and rituals have a central position in rural communities reinforcing the process of social identity building. Many of these are strong even in our days, providing an opportunity to members of a community to meet and rejoice together.

All customs and rituals described above and illustrated by the objects and the related material of the exhibition, show in the most striking way, that beyond differences, all these rites have common elements that form the common European heritage. They also reflect not only the wealth of rural culture, but also similarities that bind rural cultures together and can strengthen their values towards a sustainable future for rural communities.

In contemporary, multicultural societies, in which there is a strong need to reinforce the intercultural dialogue, the various values of rural communities (intellectual, ethical, aesthetic) can contribute to cultural and social balance. Traditional cultures are not only able to offer elements that help us to understand “the other”, but can also direct people towards social forms that do not isolate the individuals but, on the contrary, help them to function as members of a social entity.

The experience of post-modern societies, in which values are confused and the relations between the individual and the whole are de-constructed, suggest that a return to traditional social values can give heed to an important lesson, that of integration; integration of the individual into the group, of art into everyday life, of death into life, of the body into existence, of nature into culture. It is not strange that in the post modern societies two cultural notions coexist: “tradition” and “modernity”, once antagonistic, but now converging for development. It is indeed one of the main problems of development to transform contradictions into complementarities and encourage people to act less as mere observers and more as active members of their community and at the end become more human.

86.

87.

88.

89.

86. Traditional costume of Sarakatsani woman from Komotini, Thrace, Greece

87. Traditional costume of Sarakatsani man from Komotini, Thrace, Greece

88. Woman's costume (bride), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

89. Man's costume (groom), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

90. Woman's costume from Pleven region, Bulgaria

91. Man's costume from Sofia region, Bulgaria

Ερμηνεύοντας τα αγροτικά έθιμα και τις τελετουργίες

Οι εθιμικές εκδηλώσεις και τα τελετουργικά κατέχουν μια κεντρική θέση στις αγροτικές κοινότητες και ενδυναμώνουν τη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας. Πολλές από αυτές τις εκδηλώσεις διατηρούνται ακόμη στις μέρες μας, προσφέροντας την ευκαιρία στα μέλη της κοινότητας να συναντηθούν και να πανηγυρίσουν μαζί. Όλα τα έθιμα και τα τελετουργικά, που περιγράφηκαν παραπάνω, και απεικονίζονται από τα αντικείμενα και το συναφές υλικό της έκθεσης, αποδεικνύουν με τον πιο συγκλονιστικό τρόπο ότι πέρα από τις διαφορές και την ποικιλία, όλες αυτές οι εκδηλώσεις έχουν κοινά στοιχεία που διαμορφώνουν την κοινή ευρωπαϊκή κληρονομιά. Αντικατοπτρίζουν επίσης όχι μόνο τον αγροτικό πολιτιστικό πλούτο αλλά και τις ομοιότητες που συνδέουν τους αγροτικούς πληθυσμούς μεταξύ τους και μπορούν να ενδυναμώσουν τις αξίες τους για ένα αειφόρο μέλλον των αγροτικών κοινοτήτων.

Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες στις οποίες υπάρχει μεγάλη ανάγκη ενδυνάμωσης του διαπολιτισμικού διαλόγου οι διάφορες αξίες των αγροτικών κοινοτήτων (πνευματικές, ηθικές, αισθητικές) μπορούν να συμβάλλουν στην πολιτιστική και κοινωνική ισορροπία. Οι παραδοσιακοί πολιτισμοί, μπορούν να προσφέρουν διάφορα στοιχεία που οδηγούν στην κατανόηση του «άλλου» αλλά μπορούν επίσης να καθοδηγήσουν τους ανθρώπους σε κοινωνικές μορφές που δεν τους απομονώνουν αλλά αντίθετα τους βοηθούν να λειτουργήσουν ως μέλη ενός κοινωνικού συνόλου.

Η εμπειρία των μεταμοντέρνων κοινωνιών, στις οποίες οι αξίες συγχέονται και οι σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και το σύνολο έχουν αποδομηθεί, εισηγείται ότι μια επιστροφή στις παραδοσιακές κοινωνικές αξίες μπορεί να προσδώσει σημασία σ' ένα σημαντικό μάθημα, αυτό της ενσωμάτωσης: ενσωμάτωσης του ατόμου στο σύνολο, της τέχνης στην καθημερινή ζωή, του θανάτου στη ζωή, του σώματος στην ύπαρξη, της φύσης στον πολιτισμό. Δεν είναι περίεργο που στις μεταμοντέρνες κοινωνίες δυο πολιτιστικές έννοιες συνυπάρχουν: παράδοση και μοντερνικότητα, κάποτε αντίπαλες αλλά τώρα σημαντικές για την ανάπτυξη. Και είναι η σημαντικότερη πρόκληση για την ανάπτυξη να μετατρέψει αυτές τις αντιθέσεις σε συμπληρωματικές και να βοηθήσει τους ανθρώπους να γίνουν πιο δραστήριοι και να ενεργούν λιγότερο ως απλοί παρατηρητές και τελικά να γίνουν πιο ανθρώπινοι.

90.

91.

Το κείμενο του οδηγού της έκθεσης βασίστηκε στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος CULT RURAL και περιλαμβάνει εκτενή βιβλιογραφία, τόσο Ελληνική όσο και Πολωνική και Βουλγαρική.

86. Παραδοσιακή στολή Σαρακατσάνας από την Κομοτηνή, Θράκη, Ελλάδα

87. Παραδοσιακή στολή Σαρακατσάνου από την Κομοτηνή, Θράκη, Ελλάδα.

88. Γυναικεία νυφιάτικη στολή, Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Πολωνία

89. Ανδρική γαμπριάτικη στολή, Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Πολωνία

90. Γυναικεία στολή από την περιοχή Pleven, Βουλγαρία

91. Ανδρική στολή από την περιοχή της Σόφιας, Βουλγαρία

We wish to thank the following individuals and organization for their help and support in putting together this exhibition:

In Poland

- the prefect of Lubaczów district Józef Michalik;
- dr hab. Jan Świąch, Jagiellonian University, Kraków;
- dr Stanisława Trybunia Staszel, Jagiellonian University, Kraków;
- The managements and staff of the following mueums:
 - Antoni Bartosz (PhD), Beata Skoczeń-Marchewka, Etnographic Museum in Cracow
 - Jacek Bardan, Jalanta Dragan, Museum of Folk Culture in Kolbuszowa
 - Krzysztof Ruszel (PhD), Damian Drag, Etnographic Museum in Rzeszów
 - Mariusz Jerzy Olbromski, Katarzyna Trojanowska, National Museum of Przemyśl Region in Przemyśl
 - Robert Rutkowski, Barbara Polakowska, Radom Open Air Village Museum
 - Jerzy Oleszkowicz, red. Jerzy Dynia, TVP 3 in Rzeszow
 - Romuald Kalinowski, The Song and Dance Ensemble “Resovia Saltans”, University of Rzeszow
 - Anna Drozd, Ukrainian Relationship in Poland, Przemyśl
- The artists:
 - Aniela Mrówka (Cewków Wola), Janina Kobiałka (Horyniec Zdrój), Mieczysław Hawryliszyn (Łówcza), Jerzy Witek (Krowica Sama)

In Bulgaria

- The Director of National Museum of History Prof. Bozhidar Dimitrov and the Deputy Director Dr. Tzvetana Kyoseva
- The CULT RURAL team of the National Museum of History: Vyara Kerelezova, Ketī Fudulska, Janeta Mihaylova, Simeon Milyov, Irina Mikeshova, Lyubava Konova, Stephan Stephanov
- The directors and the ethnologists of the Regional Museums in the following cities: Burgas, Kyustendil, Pazardzhik, Pernik, Smolyan.
- Photos and video fi lms: Martina Koleva, Alexandar Vaton, Archives of the Regional museums Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan, Planeta TV.
- Translation: Zwetā Raychevska

In Greece

- The Folklore and Historical Museum of Komotini, and especially Father Demetrius and Eleni Sarchosidou
- The Municipality of Sochos
- The Cultural Association of Kali Vryssi
- Mr and Mrs Xylouiris, artists-breadmakers, Anogeia, Crete,
- The artists M. Galani-Kritikou, A. Zolotakis, K. Katrakazou, K. Marouda, K.Moudatsos, K.Tsolis, who lent their works to the edhibition.
- Velissarios Voutsas, photographer- architect
- Tonia Christodoulou, Councillor, Keratea, Attiki
- Olga Rentari, Hyper-Prefecture of Thrace
- Tonia Christodoulou, Councillor, Keratea, Attiki
- Nina Karapidaki, Father Tito Assiminakis and Mary Iatrakis, Herakleion, Crete

Ευχαριστούμε θερμά τους παρακάτω οργανισμούς και ιδιώτες για την υποστήριξη που προσέφεραν στην υλοποίηση της Έκθεσης.

Πολωνία

- Τον Νομάρχη της περιοχής Lubaczów Józef Michalik
- Τον Δρ Jan Świąch Πανεπιστήμιο Jagiellonian, Κρακοβία
- Την Δρ Stanisława Trybunia Staszel Πανεπιστήμιο Jagiellonian, Κρακοβία
- Την διοίκηση και το προσωπικό των οργανισμών:
 - Antoni Bartosz (PhD), Beata Skoczeń-Marchewka, Εθνογραφικό Μουσείο Κρακοβίας
 - Jacek Bardan, Jalanta Dragan, Μουσείο Λαϊκού Πολιτισμού της Kolbuszowa
 - Krzysztof Ruszel (PhD), Damian Drag, Εθνογραφικό Μουσείο Rzeszów
 - Mariusz Jerzy Olbromski, Katarzyna Trojanowska, Εθνικό Μουσείο της Περιφέρειας Przemyśl
 - Robert Rutkowski, Barbara Polakowska, Υπαίθριο Μουσείο Χωριού του Radom
 - Jerzy Oleszkowicz, red. Jerzy Dynia, TVP 3, στο Rzeszów
 - Romuald Kalinowski, Σύνολο Μουσικής και Χορού “Resovia Saltans”, Πανεπιστήμιο Rzeszów
 - Anna Drozd, Ουκρανική Διασύνδεση στην Πολωνία, Przemyśl
- Τους καλλιτέχνες:
 - Aniela Mrówka (Cewków Wola), Janina Kobiałka (Horyniec Zdrój), Mieczysław Hawryliszyn (Łówcza), Jerzy Witek (Krowica Sama)

Βουλγαρία

- Τον Διευθυντή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου καθ. Bozhidar Dimitrov και την Υποδιευθύντρια Δρ Tzvetlana Kyoseva
- Την ομάδα υλοποίησης του Έργου CULT RURAL του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου: Vyara Kerelezova, Ketī Fudulska, Janeta Mihaylova, Simeon Milyov, Irina Mikeshova, Lyubava Konova.
- Τους διευθυντές και εθνολόγους των περιφερειακών μουσείων στις πόλεις: Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan
- Φωτογραφίες και βίντεο: Martina Koleva, Alexandar Vaton, Αρχεία των περιφερειακών Μουσείων Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan, Planeta TV
- Μετάφραση: Zwetā Raychevska

Ελλάδα

- Το Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο Κομοτηνής και ειδικότερα τον Πατέρα Δημήτριο και την Ελένη Σαρχοσίδου
- Το Δήμο Σοχού
- Τον Πολιτιστικό Σύλλογο Καλής Βρύσης Ν. Δράμας
- Τον Κωνσταντίνο και τη Ζαφειρούλα Ξυλούρη, καλλιτέχνες αρτοποιούς στα Ανώγεια της Κρήτης
- Τους καλλιτέχνες Μ. Γαλάνη-Κρητικού, Α. Ζολοτάκη, Κ. Κατρακάζου, Κ. Μαρούδα, Κ. Μουδάτσο και Κ. Τσώλη οι οποίοι ευγενώς δάνεισαν έργα τους για την Έκθεση
- Την Όλγα Ρενταρή, Υπερ-Νομαρχία Θράκης
- Την Τόνια Χριστοδούλου, Δημοτική Σύμβουλο στην Κερατέα Αττικής
- Τη Νίνα Καραπιδάκη, τον πατέρα Τίτο Ασημάκη και τη Μαίρη Ιατράκη από το Ηράκλειο Κρήτης

CULT RURAL PARTNERS

Co-organisers

Sveriges Hembygdsförbund - Swedish Local Heritage Federation, Project leader, (SE)
PRISMA Centre for Development Studies (GR)
The European Academy for Sustainable Rural Development - Euracademy Association (EU)
Muzeum Kresów, Lubaczów, (PL)
Hungarian Open Air Museum (HU)
Institute of Bio-Meteorology, National Research Council of Italy (IT)
Fédération des Musées d’Agriculture et du Patrimoine rural (AFMA) (FR)
National Historical Museum (BG)

Associate Partners

The Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Insitute (HU)
Musée national des Civilisations de l’Europe et de la Méditerranée (MuCEM) (FR)
The Jagiellonian University of Krakow, Institute of Ethnology and Anthropology of Culture (PL)
The Academy of Balkan Civilisation (BG)
Museum of Cretan Ethnology (GR)
Cultural Association of Komotini, Folklore and History Museum of Komotini (GR)

Συνδιοργανωτές

Sveriges Hembygdsförbund - Swedish Local Heritage Federation, Project leader, (SE)
PRISMA Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών (GR)
The European Academy for Sustainable Rural Development - Euracademy Association (EU)
Muzeum Kresów, Lubaczów, (PL)
Hungarian Open Air Museum (HU)
Institute of Bio-Meteorology, National Research Council of Italy (IT)
Fédération des Musées d’Agriculture et du Patrimoine rural (AFMA) (FR)
National History Museum (BG)

Επικουρικοί Εταίροι

The Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Insitute (HU)
Musée national des Civilisations de l’Europe et de la Méditerranée (MuCEM) (FR)
The Jagiellonian University of Krakow, Institute of Ethnology and Anthropology of Culture (PL)
The Academy of Balkan Civilisation (BG)
Museum of Cretan Ethnology / Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας (GR)
Cultural Association of Komotini, Folklore and History Museum of Komotini / Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο (GR)

